

Дніпровський національний
університет ім. Олеся Гончара

Центр соціально-політичних
досліджень

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

2018 ТОМ 21 № 7

Видається з вересня 1998 року

12 разів на рік

Дніпро

Видавництво «Грані»

2018

Науково-теоретичний альманах

Том 21 № 7 2018

Засновники:
Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
Центр соціально-політичних
досліджень

Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказу Міністерства
освіти і науки України від 21.12.2015
№ 1328 журналу надано статус
фахового видання з історичних,
філософських, політичних та
соціологічних наук.

Друкується за рішенням Вченої
ради Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара
(протокол № 14 від 26.06.18).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Індексується:
DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
eLibrary
Ulrichs web

Видавець:
Видавництво «Грані»
Україна, 49000, Дніпро
вул. Святослава Хороброго, 25, оф.21
+38(056)744-42-39
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2131 від 23.05.2005

Передплатний індекс – 41703

Відповідальність за достовірність
фактів, цитат, власних імен,
географічних назв, підприємств,
організацій, установ та ін. інформації
несуть автори статей.
Висловлені у цих статтях думки
можуть не збігатися з точкою зору
редакційної колегії і не покладають
на неї ніяких зобов'язань.
Передруки і переклади дозволяються
лише за згодою автора та редакції.

© «Грані» 2018

Редакція

Головний редактор: Квітка С.А.
Заступники головного редактора: Іванова С.А.,
Колесников К.М., Кривошеїн В.В., Шевцов С.В.,
Шляхов О.Б.
Випусковий редактор: Лиман Д.С.
Коректор української та російської мов: Деребера А.В.
Коректор англійської мови: Комлева Ю.В.

Редакційна колегія

Іваненко В.В.	д.і.н., проф., акад. Укр. академії іст. наук (Україна)
Аяган Б.Г.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Бачинський Я.	д. юр. н. (США)
Венгер Н.В.	д.і.н., проф. (Україна)
Висоцький О.Ю.	д.п.н., проф. (Україна)
Вятр Єжі	д.п.н., проф. (Польща)
Гао Тяньмін	д. екон. н., доц. (КНР)
Городяненко В.Г.	д.і.н., проф. (Україна)
Ісетті Дж.	д. філос., МВА (Італія)
Жук С.І.	д.і.н., проф. (США)
Кагаєв С.Л.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Квітка С.А.	д.держ.упр., проф. (Україна)
Кирилюк Ф.М.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Кривошеїн В.В.	д.п.н., проф. (Україна)
Лісеєнко О.В.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Лобанова А.С.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Лобода Ю.О.	к.філос.н., доц. (США)
Нікілев О.Ф.	д.і.н., проф. (Україна)
Ніколенко В.В.	д. соціол. н., доц. (Україна)
Окороков В.Б.	д.філос.н., проф. (Україна)
Побочий І.А.	д.п.н., проф. (Україна)
Пронякін В.І.	д.філос.н., проф. (Україна)
Робертс Кен	д.соціол.н., проф. (Великобританія)
Світленко С.І.	д.і.н., проф. (Україна)
Святець Ю.А.	д.і.н., проф. (Україна)
Сидиков Е.Б.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Суїменко Є.І.	д.філос.н., проф. (Україна)
Схюрман Паул	д.філос.н. (Нідерланди)
Третяк О.А.	д.п.н., проф. (Україна)
Токовенко О.С.	д.філос.н., проф., акад. Укр. академії політ. наук (Україна)
Тупиця О.Л.	д.п.н., проф. (Україна)
Хейнемаа Сара	д.філос.н., проф. (Фінляндія)
Хижняк Л.М.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Хміль В.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шабанова Ю.О.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шевцов С.В.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шляхов О.Б.	д.і.н., проф. (Україна)
Щудло С.А.	д.соціол.н., проф. (Україна)
Юрченко С.В.	д.п.н., проф. (Україна)

GRANI

Scientific and theoretical almanac

21(7) 2018

Founders:

Oles Honchar Dnipro national university,

Centre of social and political researches

Registration license

KB № 19758 – 9558 ПП issued 19.03.13

By Decree № 1328 of 21 December 2015 issued by the Ministry of Education and Science of Ukraine the status of specialized publication on historical, philosophical, political and sociological sciences was given.

Published by the decision of the Academic council of Oles Honchar Dnipro national university (protocol № 14 dated 26.06.18).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Indexed:
DOAJ

Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
eLibrary
Ulrichs web

Publisher:

Publishing house «Grani»
25, Svyatoslava Khorobroho St., office
21
Dnipro, Ukraine, 49000
+38(056)744-42-39
granidp@gmail.com
www.grani.org.ua
Publishing license
ДК № 2131 dated 23.05.2005

Subscription index in Ukraine – 41703

Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations etc. to be bared by the authors.

The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in published articles.

Reprints and translations are allowed on the written consent with the editorial office and the author.

© «Grani» 2018

Editorial office

Editor in Chief: Kvitka S.A.

Deputy Chief Editor: Ivanova S.A., Kolesnikov K.M., Krivoshein V.V., Shevtsov S.V., Shlyakhov O.B.

Production Editor: Lyman D.S.

Corrector of Ukrainian and Russian languages: Derebera A.V.

Corrector of English language: Komleva Y.V.

Editorial board

Ivanenko V.V.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of historical sciences (Ukraine)
Ayahan B.H.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Bachynskiy Ya.	J. D. (USA)
Wenger N.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Vysotsky O.Yu.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Vyatr Ezhi	Full Prof. Dr. (Poland)
Gao Tianming	Assoc. Prof. Dr. (PRC)
Gorodyanenko V.G.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Isetti G.	PhD., MBA, Senior Researcher (Italy)
Zhuk S.I.	Full Prof. Dr. (USA)
Kataev S.L.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kvitka S.A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kyrylyuk F.M.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science (Ukraine)
Kryvoshein V.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Liseyenko O.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Lobanova A.S.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Loboda Y.O.	Assoc. Prof. Phd (USA)
Okorokov V.B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Nikilev A.F.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Nikolenko V.V.	Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)
Pobochyj I.A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Pronyakin V.I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Roberts Ken	Full Prof. Dr. (United Kingdom)
Svitlenko S.I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Svyatets' Yu.A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Sydykov E.B.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Suimenko E.I.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Schuurman Paul	Full Prof. Dr. (Netherlands)
Tretyak O.A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Tokovenko O.S.	Full Prof. Dr., academician of the ukrainian academy of political science (Ukraine)
Tupytsya O.L.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Heinamaa Sara	Full Prof. Dr. (Finland)
Khyzhnyak L.M.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Hmil' V.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Shevtsov S.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Shlyakhov O.B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Shchudlo S.A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Yurchenko S.V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)

Зміст

Політологія

С. 5
Кравець А. Ю.
Біоцентризм як одна з основних категорій сучасного біополітичного дискурсу

С. 11
Алалі Ахмад
Суб'єкти політичного менеджменту в парадигмі належного врядування («good governance»)

С. 17
Баитанник О. В.
Проблема викривлення комунікації в управлінських відносинах та відтворення політичного порядку

С. 24
Ставченко С. В.
Кризові консультації як складова політичного управління

С. 31
Дахно О. Ю.
Державна територія та територіальна цілісність: структурно-функціональний аналіз морфології понять

Соціологія

С. 38
Єрмакова Т. Г.
Реалізація соціальних потреб студентства у сфері освіти в Україні

С. 44
Стеценко Т. О.
Довіра як соціальний ресурс: від теоретичної концептуалізації до пошуку механізмів практичного управління

С. 53
Позднякова-Кирбят'єва Е. Г.
Взаємозв'язок соціального призначення та планування території реабілітаційного парку

Історія

С. 63
Семергей Н. В.
Релігійно-церковний вимір українського національно-культурного відродження 1917–1921 років: концептуалізація нарративу сучасної історіографії

Філософія

С. 70
Луканова В. В.
Феномен пандемії з точки зору системного підходу: до постановки питання

С. 77
Лобода Ю. О.
«Постмодерністський поворот» американських воєнних науковців: поверхневий, схвальний чи критичний?

Contents

Political science

P. 5
Kravets A. Y.
Biocentrism as one of the main categories of everyday biopolitical discourse

P. 11
Alali Ahmad
Political management actors in the paradigm of good governance

P. 17
Bashtannyk O. V.
Problem of miscommunication in management relations and reconstitution of the political order

P. 24
Stavchenko S. V.
Crisis consultations as a component of political management

P. 31
Dakhno O. Yu.
State territory and territorial integrity: structural and functional analysis of the morphology of concepts

Sociology

P. 38
Ermakova T. G.
Realisation of Social Needs of Students in the Field of Education in Ukraine

P. 44
Stetsenko T. O.
Trust as a social resource: from theoretical conceptualization to the search for mechanisms of practical management

P. 53
Pozdnyakova-Kirbyateva E. G.
Interconnection of social purpose and planning of the territory of the rehabilitation park

History

P. 63
Semerhei N. V.
Religious-church measurement of ukrainian national and cultural restoration of 1917–1921: conceptualization of narration of contemporary historiography

Philosophy

P. 70
Lukanova V. V.
Phenomenon of pandemy from the point of view of system theory: to the formulation of the problem

P. 77
Loboda Yu. O.
“The Post-Modern Turn” of the US Military Scholars: Shallow, Adherent and Critical?

Біоцентризм як одна з основних категорій сучасного біополітичного дискурсу

Кравець А. Ю., Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Основною метою дослідження є концептуалізація категоріального апарату біополітики. Основна увага приділена біоцентризму як одній із основних категорій сучасного біополітичного дискурсу. Констатовано, що біополітика сьогодні пропонує різноманітні напрями досліджень і специфічний категоріальний апарат, при цьому слід відзначити коливання в інтерпретаціях основних термінів і категорій. В якості основних термінів розглянуто: «біополітику», «людину політичну», біовладу та біоцентризм. Систематизовано наявні в біополітиці визначення вищезазначених термінів та запропоновано авторські визначення. Так біополітика розглядається як нова еволюційна парадигма сучасної політичної науки, що досліджує «людину політичну» як біологічний вид з акцентом на психофізіологічних механізмах політичної поведінки та їх впливом на політичний процес. При цьому варто пам'ятати, що «Homo Politicus» – це соціальний примат, продукт біологічно-еволюційного розвитку, що має генетичну схильність до біологічної адаптації, соціальної ієрархії, політичного домінування і підкорення; «людину політичну» відрізняє самосвідомість, культура та мораль, що здатні домінувати над генетичними схильностями; природа людини є одночасно й раціональною, й ірраціональною; на поведінку «людини політичної» впливають процеси, що відбуваються у людському мозку; розвиток технологій, нейрофізіології та генетики здатні змінити «обличчя» і сутність «людини політичної». Отже, «людину політичну» визначено як індивіда з вродженими властивостями мозку і психіки, які впливають на його соціальну та політичну поведінку, можуть корегуватись в процесі соціалізації та виховання і змінюватись відповідно до викликів ХХІ ст. Біовлада розглядається як нова модель владних відносин, закріплених на законодавчому рівні, що покликана захищати життя у всіх його формах і проявах. І, нарешті, біоцентризм має на меті захист життя у всіх його формах і проявах, на всіх рівнях – від внутрішньодержавного до міжнародного; розуміння того, що людина є всього лиш частиною загального біорізноманіття, а отже не має права знищувати біосферу, керуючись економічною вигодою.

Ключові слова: біополітика; «людина політична»; біовлада; біорізноманіття; біос; біо-система; біо-дипломатія

Biocentrism as one of the main categories of everyday biopolitical discourse

Kravets A. Y., Oles Honchar Dnipro National University

The main aim of the article is the conceptualization of the categorical apparatus of biopolitics. The focus is on biocentrism as one of the main categories of modern biopolitical discourse. It is stated that biopolitics today offers a variety of research directions and a specific categorical apparatus, while fluctuations in the interpretations of the main terms and categories should be noted. The main terms are considered: «biopolitics», «political man», biopower and biocentrism. The definition of the above terms in the biopolitics is systematized and proposed author's definitions. «Homo Politicus» as a phenomenon was a complicated and problematic subject of scientific conceptualization. Proposed particulars of the biopolitical view on «Homo Politicus»: «Homo Politicus» is genetically related with another biological species and this definitely has influence to his behaviour in social and political sphere. For instance, any human being as any social primates has genetic inclination to adaptation, domination, subjugation. In case with «Homo Sapiens» this has a form of genetic and social adaptation, political domination and subjugation. The inclination to the domination from one side to the subjugation to another side is genetically «imprinted» in to the nature of the «Homo Politicus». However it is important to be mentioned that nevertheless the «Homo Sapiens» shares inclination of social primates for hierarchical social organization, at the same time he developed capabilities which are unique in animal world, such as: language, culture and morale. Thus, ideas and values created by the human being commenced changing of his behavior in social and political sphere. Author's definitions: «Political man» as an individual with innate properties of the brain and the psyche that affects his social and political behavior can be adjusted in the process of socialization and education and change in accordance with the challenges of the twenty-first century. Biopolitics as a new evolutionary paradigm of contemporary political science that explores the «political man» as a biological species with an emphasis on psycho-physiological mechanisms of political behavior and their influence on the political process. Biopower as a new model of power relations, enshrined at the legislative level, designed to protect life in all its forms and manifestations. Biocentrism is aimed at protecting life in all spheres, understanding that a person is only part of the overall biodiversity, and therefore has no right to destroy the biosphere guided by economic benefits.

Keywords: biopolitics; «Political man»; biopower; biodiversity; bios; bio-system; bio-diplomacy

Биоцентризм как одна из основных категорий современного биополитического дискурса

Кравец А. Ю., Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Основной целью исследования является концептуализация категориального аппарата биополитики. Основное внимание уделено биоцентризму как одной из основных категорий современного биополитического дискурса. Констатируется, что биополитика сегодня предлагает различные направления исследований и специфический категориальный аппарат, при этом следует отметить колебания в интерпретациях основных терминов и категорий. В качестве основных терминов рассмотрены: «биополитика», «человек политический», биовласть и биоцентризм. Систематизированы имеющиеся в биополитике определения вышеуказанных терминов и предложены авторские определения. Так биополитика рассматривается как новая эволюционная парадигма современной политической науки, которая исследует «человека политического» как биологический вид с акцентом на психофизиологические механизмы политического поведения и их влияние на политический процесс. При этом следует помнить, что «Homo Politicus» - это социальный примат, продукт биологической эволюционного развития, имеет генетическую предрасположенность к биологической адаптации, социальной иерархии, политическому доминированию и подчинению; «Человека политического» отличает самосознание, культура и мораль, способные доминировать над генетическими наклонностями; природа человека является одновременно и рациональной, и иррациональной; на поведение «человека политического» влияют процессы, происходящие в человеческом мозге; развитие технологий, нейрофизиологии и генетики способны изменить «лицо» и сущность «человека политического». Итак, «человек политический» определен как индивид с врожденными свойствами мозга и психики, которые влияют на его социальное и политическое поведение и могут корректироваться в процессе социализации и воспитания и меняться в соответствии с вызовами XXI века. Биовласть рассматривается как новая модель властных отношений, закрепленных на законодательном уровне, призвана защищать жизнь во всех ее формах и проявлениях. И, наконец, биоцентризм имеет целью защиту жизни во всех его формах и проявлениях, на всех уровнях - от внутригосударственного к международному; понимание того, что человек является всего лишь частью общего биоразнообразия, а следовательно не имеет права уничтожать биосферу, руководствуясь экономической выгодой.

Ключевые слова: биополитика; «человек политический»; биовласть; биоразнообразие; биос; био-система; био-дипломатия

Постановка проблеми.

Останнім часом поняття «біополітика» знаходиться у центрі міжнародних наукових дебатів. Цей термін відкрив абсолютно нову фазу сучасної наукової думки. Біополітика сьогодні пропонує різноманітні напрями досліджень і специфічний категоріальний апарат в межах сучасної політичної науки. XXI століття – це століття біоцентризму, адже біополітики вважають, що рушійною силою всіх політичних процесів, центральним елементом будь-якої політичної системи є саме індивід – «Homo politicus». З цієї причини з другої половини XX століття у західній політичній науці сформувався тенденція до переорієнтації наукових досліджень з вивчення владних інститутів до аналізу поведінки політичних акторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематикою біополітичної термінології цікавляться: М. Фуко, А. Соміт, С. Петерсен, Р. Бланк, Р. Еспозіто, А. Влавіанос Арванітіс, А. Олескін, Я. Потапенко та інші. При цьому слід відзначити їх коливання в інтерпретаціях основних понять і категорій.

Отже, основною метою є концептуалізація категоріального апарату біополітики. Основна увага буде приділена біоцентризму як одному з основних термінів сучасного біополітичного дискурсу. В якості основних категорій ми пропонуємо розглядати: «біополітику», «людину політичну», біовладу та біоцентризм.

Виклад основного матеріалу.

Визначень біополітики дуже багато, наведемо основні. Біополітика – це «політика життя» [8, с. 88], «кентавр з біологічним тулубом та політичною головою» [2], «нова технологія влади, що існує на іншому рівні, в іншому масштабі та має іншу площину опори», передбачає управління населенням як «глобальною масою» [7, 106], «корисне кліше, що позначає політичні зусилля, спрямовані на приведення соціальних цінностей у відповідність до фактів біології» [10], «міждисциплінарний проект, створений з метою аналізу економічної політики зі збереження біорізноманіття» [13]; «політична рефлексія, яка вводить в якості основних об'єктів рефлексії феномени, пов'язані... з біологічною природою людини» [6]. В широкому сенсі її трактують як одну з «наук про життя» [8].

Існують й різні визначення «біовлади». «Це продуктивна форма відносин влади, що здійснюється населенням (а не окремими органами) в профілактичній формі для максимального збільшення продуктивності, на відміну від примусу, характерного для суверенної (верховної) влади» [7, с. 106]; «влада в біополітичній або біоенергетичній формі завжди знаходиться між опором і контролем... її продуктивний, творчий і вільний потенціал сприяє забезпеченню «більш бажаних форм глобалізації» [9]; «зародження і розвиток феномену біовлади відбувається там і тоді, коли і де в соціальній історії вперше з'являється інтерес до політичного використання людського тіла, де воно відокремлюється в ролі індивідуалізованого об'єкта нагляду, тренування, навчання і покарання» [4].

Не має єдності й у визначенні «людини політичної». «Людина політична» – це «продукт біологічно-еволюційного розвитку, частку єдиного планетарного біорізноманіття» [5, с. 398]; «людина політична» – це індивід, який діє в політичній сфері та керується в своїй діяльності політичними віруваннями і переконаннями» [10]; «людина політична» – це «соціальний примат зі вродженою схильністю до ієрархічних і авторитарних соціальних та політичних структур» [10, с. 1]; «людина – це образ, створений сучасним дискурсивним пізнанням... це недавній винахід західної культури» [7]; «людина політична» – це не суб'єкт мислення, а природний (біологічний, біофізичний, біохімічний) об'єкт, а, отже, «ми маємо справу з ренатуралізацією людини» [6]. При цьому людині властива схильність до домінування і підкорення, які генетично закладені в природу «людини політичної». Саме ці дві характеристики лежать в основі її політичної поведінки [2, с. 9].

Біоцентризм є однією з основних категорій у біополітиці, особливо, коли мова йде про її практичний вимір, позначений у англійській науковій літературі терміном «biopolitics». Біоцентризм пропагує абсолютну цінність всіх форм живого і виступає проти верховенства людини як виду на планеті. Подібна інтерпретація біоцентризму підтримується Міжнародною комісією біологічної освіти. Йдеться про міждисциплінарний підхід, який розглядає життя в усіх його формах, проявах і сенсах. Людина з її розумом, мовою, культурою і технологією розглядається як особлива високорозвинена форма життя [2].

В останні десятиліття поняття «біоцентризм» широко використовувалося С. Чебановим та іншими науковцями. Вони розуміють біоцентризм як «доктрину пізнання живих істот, розуміння їх поведінки, виходячи з їх особливого світу». Отже, живі організми не можна зводити до «фізико-хімічних машин», але й не можна ототожнювати з людиною, «ігноруючи унікальність сприйняття світу і поведінки кожної форми життя» [2, с. 92-93].

З точки зору поняття «умвельт» Я. фон Ікскуля, біоцентризм – це визнання множинності «умвельт», повага до особливостей сприйняття світу іншими індивідами, націями, расами, іншими біологічними видами, забезпечення їх права на свій власний «умвельт», а також інших прав живих істот, з яких найважливіше – «право на існування» [2, с. 92-93]. За визначенням Я. фон Ікскуля «umwelt» – «це особливий світ сприйняття та дії, той світ, який будує собі будь-який біологічний вид, до якого він адаптований і який визначає спосіб його поведінки» [1].

За словами Е. Князевої: «Поняття «Umwelt» вбудовується сьогодні в імперативи екологічної політики, в стратегії конструктивної біосоціальної і соціально-культурної діяльності, в найважливіший принцип підтримки сталого розвитку країн, геополітичних регіонів і планети в цілому» [1]. «Не просто ми в світі, а, скоріше, світ в нас. Ми будемося від навколишнього світу, який безперервно будується і добудовується нами. Umwelt – це створений нами навколишній світ, назад впливає на нас самих. Umwelt – це і наш мікросоціум, світ наших безпосередніх природних і соціальних зв'язків і відносин. Живий організм і навколишнє середовище спільно і взаємно конституюють одне одного» [1].

Отже, біоцентризм має на меті, зокрема, наступний принцип. «Дій так, щоб наслідки твоєї діяльності були сумісні з підтриманням справді людського життя на Землі», або.. так, щоб наслідки твоєї діяльності не були руйнівними для майбутньої можливості такого життя», або ж просто – «чи не піддавати загрози умови невизначено довгого збереження людства на Землі», а якщо знову зробити висловлювання позитивним: «включай у твій теперішній вибір майбутню цілісність людини як невід'ємний об'єкт твоєї волі» [1].

С. Чебанов трактує біоцентризм у вузькому сенсі як визнання унікальності кожного виду й індивіда з його особливим «умвельт», допускаючи більш розширене трактування тільки для

іншого терміна – вітацентризм. Обидва терміни, біо- і віта-центризм, втім, означають одне й теж – «зосередженість на житті», тільки перекладені різними мовами (біоцентризм має грецьке, а вітацентризм – латинське коріння) [2, с. 93].

Сучасний німецький філософ К. Майер-Абіхом використовує уявлення про умвельт Я. фон Іксюля для обґрунтування своїх біоцентричних поглядів. З точки зору поняття «умвельт», біоцентризм означає визнання множинності умвельт, усвідомлення того, що світ, який ми сприймаємо, не є єдино можливим, а тому необхідно є «повага до особливостей сприйняття світу іншими індивідами, націями, расами, іншими біологічними видами, забезпечення їх права на особливий умвельт, існуючий «для них», а також інших прав живих істот, з яких найважливіше – право на існування» [2, с. 94].

Як зазначає А. Олескін, «біоцентрична доктрина досить близька до міжнародної течії під назвою «глибинна екологія» («*deep ecology*»), представленої працями А. Нейса, Б. Дівола, В. Єрмолаєвої та ін. Платформа глибинної екології включає в себе благоговіння перед життям, прагнення забезпечити процвітання всіх форм живого на Землі, що «володіють власною цінністю, незалежною від їх практичного використання людиною» [2, с. 93-94]. Представники цього напрямку, як і біополітики, заявляють, що люди не мають право зменшувати багатство і різноманітність життя, крім випадків задоволення життєво важливих потреб. Для реалізації їх платформи необхідно змінити економічні, технологічні та ідеологічні структури, вплинути на політику, що зближує їх погляди з біополітикою в її практичному значенні як «*biopolitics*» [2, с. 94]. За словами А. Олескіна, «глибинні екологи покладають особливі надії на перетворення (розширення) свідомості людей, що дозволить їм внутрішньо дійти до своїх еволюційно-біологічних коренів і увібрати в себе усе планетарне різноманіття життя. Тоді турбота про збереження біорізноманіття буде просто турботою про збереження свого Я...» [2, с. 92].

За своєю сутністю біоцентризм сягає корінням глибокої давнини, а саме концепцій натурфілософії. «Йдеться про всеосяжний міждисциплінарний підхід, який розглядає життя в усіх його формах, включаючи «життя мов», «життя національностей» тощо, трактуючи його як єдину універсальну стихію. А людина з її розумом, мовою, культурою і технологією розглядається як особлива високорозвинена форма життя» [2, с. 92].

Біоцентричні й погляди Л. Колдуелла, оскільки він закликає «піклуватися про біосферу». Правда, турбота про біосферу диктується у нього прагненням уберегти «людство від саморуйнування», а, отже, його погляди «частково антропоцентричні» [2, с. 92].

Біоцентричною, на наш погляд, є концепція, репрезентована головою Міжнародної біополітичної організації А. Влавіанос Арванітіс, яка зазначає: людина, як частина загальної біо-системи, має з більшою повагою ставитись до природного світу. А, отже, «біополітика конкретизує необхідність перегляду базових основ суспільства... В наступні десятиліття біополітика може зіграти важливу роль в конструюванні безпечного майбутнього» [11]. Виживання людини, на думку А. Влавіос Арванітіс, залежить від більшої поваги до життя. Саме це має сприяти формуванню правильної перспективи і конструктивних тенденцій. Подорожчання життя в глобальному вимірі може сприяти об'єднанню націй для подальшого діалогу і співпраці. Біополітика має об'єднати світових лідерів для обговорення позитивних аспектів технічного прогресу і окреслення перспектив використання його досягнень. «Біополітика дозволяє проаналізувати проникнення технічного прогресу в усі сфери майбутнього суспільства, що, в свою чергу, призведе до реорганізації соціальної структури й встановлення зв'язку між технічним прогресом і моральним цінностями. Біополітика передбачає міжнародне співробітництво, яке є необхідним для розуміння, що являє собою «біос» [13, с. 1].

Проект «біополітика» може бути інтерпретований в термінах різних дисциплін, які ілюструють, як різні частини суспільства, групи інтересів, громадськість і окремі політики висловлюються щодо загроз збереженню біорізноманіття та політики його захисту. Сьогодні цей проект включає 15 науково-дослідних партнерів на національному та міжнародному рівні. Проект «біополітика» повинен стати «інструментом для захисту «*bios*» (життя), яке є «найдорогоціннішим подарунком на нашій планеті». «Це вимагає формування нової етики і нової політики – біополітики, яка покликана допомогти реалізувати по всьому світу стратегію стійкості навколишнього середовища та безпеки» [12].

Протягом останніх 25 років Міжнародна біополітична організація сприяла поширенню цих нових парадигм шляхом залучення широкого кола учасників для обговорення і вирішення цієї проблеми. Кращий спосіб захистити «біос»

і сприяти формуванню «екологічно мотивованого» суспільства – це запровадження біо-освіти в кожній науковій сфері, в кожній спеціальності. Ця освітня ініціатива «закликає вчених, управлінців, дипломатів, бізнесменів, викладачів і студентів брати активну участь у розвитку «екологічно свідомого суспільства» [12].

Як зазначає А. Влавіанос-Арванітіс, «у наших глобальних зусиллях по захисту життя, слід сконцентрувати увагу на генетичній різноманітності. Істинне багатство нашої планети – це багатство і краса рослин і тварин», багато з яких губиться в результаті нерационального використання ресурсів і «недбалого економічного зростання» [12]. Міжнародна біополітична організація покликана захищати багатство життя на нашій планеті шляхом створення генетичних банків, які зберігають генетичний матеріал ендемічних видів рослин і тварин та, тим самим, сприяють збереженню біорізноманіття. Нові технології, доступні в області генетики, можуть бути застосовані для збереження генетичного різноманіття природного світу. «Збереження генетичного матеріалу може бути також використано в програмах, що мають відношення до захворювань людини і, отже, мають широке застосування в медицині» [12].

А. Влавіанос Арванітіс наполягає на необхідності проведення інтернаціональних біо-олімпіад, наукових конференцій, що мають на меті довести необхідність вихованням людей планети в дусі поваги до різноманіття національностей і різноманіття форм живого. А також на запровадженні біодипломатії, що дає можливість суверенним державам і громадянському суспільству побудувати довгострокову політику «солідарності», перейти від «фрагментарного конкурентного середовища до принципів єдності й взаємозалежності» [12].

Отже, не оминає доктрина біоцентризму й проблематику виховання міжнародної спільноти у дусі національної толерантності. Адже в ос-

нові міжетнічних конфліктів лежить біологічно обумовлена схильність до агресії, побудована на еволюційному механізмі розпізнавання «своїх» та «чужинців» та закріплена завдяки соціальному механізму індоктринування. Отже, таке виховання, на думку біополітиків, сприятиме руйнуванню самої основи таких конфліктів, що, в свою чергу, сприятиме запобіганню міжнаціональним та міжетнічним конфліктам у сучасному світі.

Висновки.

Враховуючи усе вищевикладене, можна зробити висновок про те, що біополітична наукова спільнота й досі не дійшла згоди стосовно визначення біополітики, біовлади, «людини політичної» та біоцентризму, а тому вважаємо доречним запропонувати власні визначення. Ми розглядаємо біополітику як нову еволюційну парадигму сучасної політичної науки, що досліджує «людину політичну» як біологічний вид з акцентом на психофізіологічних механізмах політичної поведінки та їх впливом на політичний процес [3, с.11]; біовлада може розумітися як нова модель владних відносин, закріплених на законодавчому рівні, що покликана захищати життя у всіх його формах і проявах; а «людина політична» як індивід з вродженими властивостями мозку і психіки, які впливають на його соціальну та політичну поведінку, можуть корегуватись в процесі соціалізації та виховання і змінюватись відповідно до викликів ХХІ ст. Біоцентризм, виходячи з вищенаведених визначень, має на меті захист життя, розуміння того, що людина є всього лиш частиною загального біорозмаїття, а отже не має права знищувати біосферу, керуючись економічною вигодою. Окрім цього, біоцентрична доктрина, репрезентована сучасною біополітикою, пропагує повагу до всіх етносів і національностей, наполягає на вихованні міжнародної спільноти у дусі етнонаціональної толерантності з метою запобігання міжнаціональним і міжетнічним конфліктам.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Князева Е. Понятие «Umwelt» Якоба фон Икскуля и его значимость для современной эпистемологии / Е. Князева // Журнал «Вопросы философии». – 2015.
2. Кравець А. Ю. Проблематика політичної поведінки у сучасному біополітичному дискурсі / А. Ю. Кравець // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2016. – № 12. – С. 52-56.
3. Кравець А. Ю. Витоки біополітики як нового напрямку наукових досліджень у межах вітчизняної політичної науки / А. Ю. Кравець // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2016. – № 3. – С. 68-72.
4. Олескин А. Социокультурная роль современной биологии и ее отражение в биополитике: историко-научный анализ: дис. ... доктора биол. наук / А. Олескин. – Москва, 2002. – 283 с.
5. Потапенко Я. Соматичне буття індивіду як об'єкт досліджень у галузі біополітики / Я. Потапенко // Гілея. – 2013. – Вип. 74. – С. 397-399.
6. Пятигорский А. Размышляя о политике / А. Пятигорский, О. Алексеев // Приложение 3. Биополитика. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3182/3192>

7. Фуко М. Нужно защищать общество: курс лекций прочитанных в Коллеж де Франс в 1975-1976 учебном году / М. Фуко. – СПб: Наука, 2005. – 312 с.
8. Blank R. *Biology and politics: an introduction* / R. Blank // *Politics and the life science: the state of discipline*. – UK: Emerald Group Publishing Limited, 2014. – P. 1-18.
9. Negri A. *The Labor of the Multitude and the Fabric of Biopolitics* / A. Negri // *Mediations*. – 2007. – Retrieved from: <http://www.mediationsjournal.org/articles/the-labor-of-the-multitude-and-the-fabric-of-biopolitics>.
10. Peterson S. *Biology and politics: The cutting edge* / S. Peterson, A. Somit. – UK: Emerald Group Publishing, 2011. – 235 p.
11. Vlavianos-Arvanitis A. *Biopolitics – dimensions of biology* / A. Vlavianos-Arvanitis. – 1985. – Retrieved from: <http://biopolitics.gr/publications/textbooks/dimensions-of-biology-en/>
12. Vlavianos Arvanitis A. *Biopolity – Building a green society* / A. Vlavianos Arvanitis // *Cadmus*. – 2011. – Retrieved from: <http://www.cadmusjournal.org/node/73>
13. Vlavianos Arvanitis A. *Biopolitics – methods for implementation an ecumenical* / A. Vlavianos Arvanitis. – 1985. – Retrieved from: <http://biopolitics.gr/biowp/wp-content/uploads/2013/04/BIOPOLITICS-METHODS-FOR-IMPLEMENTATION1.pdf>

REFERENCES

1. Knjazeva, E. (2015). Ponjatye «Umwelt» Jakoba fon Ykskjulja y eghe znachymostj dlja sovremennoj эpystemologhyy [The concept of «Umwelt» by Jacob von Ikskyul and its significance for modern epistemology]. *Voprosy filosofii* [in Russian].
2. Kravecj, A. (2016). Problematyka politychnoji povedinky u suchasnomu biopolitychnomu dyskursi [The Problem of Political Conduct in Modern Biopolitical Discourse]. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 12*, 52-56 [in Ukrainian].
3. Kravecj, A. (2016). Vytoky biopolityky jak novogho naprjamku naukovykh doslidzenj u mezhakh vitchyznjanoji politychnoji nauky [Origins of biopolitics as a new direction of scientific research within the limits of national political science]. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 3*, 68-72 [in Ukrainian].
4. Oleskyn, A. (2002). Socyokuljturnaja rolj sovremennoj byologhyy y ee otrazhenye v byopolytyke: ystoryko-nauchnyj analiz [Sociocultural role of modern biology and its reflection in biopolitics: historical and scientific analysis]. *Doctor's thesis*. Moscow: MGU [in Russian].
5. Potapenko, Ja. (2013). Somatyчне buttja indyvidu jak ob'jekt doslidzenj u ghaluzi biopolityky [Somatic being of the individual as an object of research in the field of biopolitics]. *Ghileja, 74*, 397-399 [in Ukrainian].
6. Pjatyghorskyj, A., & Alekseev, O. (2010). *Razmysljaja o polytyke. Prylozhenye 3. Byopolytyka [Thinking about politics. Annex 3. Biopolitics]*. Retrieved from <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3182/3192> [in Russian].
7. Фуко, М. (2005). *Nuzhno zashhyshhatj obshhestvo [It is necessary to protect the society]*. SPb: Nauka [in Russian].
8. Blank, R. (2014). *Biology and politics: an introduction. Politics and the life science: the state of discipline*. UK: Emerald Group Publishing Limited.
9. Negri, A. (2007). *The Labor of the Multitude and the Fabric of Biopolitics. Mediations*. Retrieved from: <http://www.mediationsjournal.org/articles/the-labor-of-the-multitude-and-the-fabric-of-biopolitics>. ISSN: 2333-9721
10. Peterson, S., & Somit, A. (2011). *Biology and politics: The cutting edge*. UK: Emerald Group Publishing.
11. Vlavianos-Arvanitis, A. (1985). *Biopolitics – dimensions of biology*. Retrieved from: <http://biopolitics.gr/publications/textbooks/dimensions-of-biology-en/>
12. Vlavianos Arvanitis, A. (2011). *Biopolity – Building a green society. Cadmus*. Retrieved from: <http://www.cadmusjournal.org/node/73>
13. Vlavianos Arvanitis, A. (1985). *Biopolitics – methods for implementation an ecumenical*. Retrieved from: <http://biopolitics.gr/biowp/wp-content/uploads/2013/04/BIOPOLITICS-METHODS-FOR-IMPLEMENTATION1.pdf>

Кравець Анастасія Юрїївна

Кандидат політичних наук, доцент
Дніпровський національний університет імені
Олеся Гончара
49000, Дніпро, пр. Гагаріна, 72

Kravets Anastasiya

Ph.D, Associate Professor
Oles Honchar Dnipro National University
72, Naharina Ave., Dnipro, 49000, Ukraine

Email: kravets.anastasiya@gmail.com

Цитування: Кравець А. Ю. Біоцентризм як одна з основних категорій сучасного біополітичного дискурсу / А. Ю. Кравець // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 7. – С. 5-10.

Citation: Poliakov, M.V., Savchuk, V.S., & Svitlenko, S.I. (2018). U vytokiv Dniprovskoho natsionalnoho universytetu imeni Olesia Honchara [The origins of the Dnipro National University named after Oles Gonchar]. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 21(7)*, 5-10.

Стаття надійшла / Article arrived: 23.06.2018

Схвалено до друку / Accepted: 08.07.2018

Суб'єкти політичного менеджменту в парадигмі належного врядування («good governance»)

Алалі Ахмад, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті досліджено можливість корекції діяльності політичної системи, що визначається в рамках концепції належного врядування – «good governance». Підкреслюється, що для багатьох трансформаційних держав сучасного світу нагальною є потреба самообмеження політичних акторів. Сконцентровано увагу на удосконаленні ефективності політичного управління за допомогою концепції «good governance». Наголошується, що в умовах демократизації посилилися вимоги до прозорості влади, її відповідальності та адекватності прийнятих рішень. Стверджується, що у демократичному політичному процесі дедалі більшу роль починають відігравати громадські експерти. Встановлено значення інформатизації процесу громадянського самовиразу. Проаналізовано представництво політичних уподобань у політичному менеджменті. З'ясовано роль роздержавлення й деформалізації процесів політичного управління у процесах появи суб'єктів політичного менеджменту.

Доведено зміст ідентифікації функції суб'єктів політичного менеджменту у країнах політичних трансформацій. З'ясовано неповну інституційну спроможність політичних гравців. Розглянуто значення перетворення сучасних суб'єктів політичного менеджменту на колективних учасників ухвалення стратегічних рішень.

Ключові слова: належне урядування («good governance»); політичний менеджмент; ефективність управління; громадські експерти; стандарти управління; демократичні цінності

Political management actors in the paradigm of good governance

Alali Ahmad, Oles Honchar Dnipro National University

The article examines the possibility of correction of the activity of the political system defined in the framework of the concept of good governance. It is emphasized that for many transformational states of the contemporary world the need for self-restraint of political actors is urgent. The focus is directed on improving the effectiveness of political management through the concept of «good governance». It is noted that in the conditions of democratization the requirements for the transparency of the authorities of its responsibility and adequacy of the decisions made increased. It is argued that in a democratic political process, public experts are beginning to play an increasingly important role. The importance of informatization of the process of civil self-directness is established. The representation of political preferences in political management is analyzed. The role of denationalization and deformation of the processes of political management in the processes of appearance of subjects of political management is explained.

Also argued, that the content of the identification of the actors' function of the political management in the countries of political transformations is proved. The incomplete institutional capacity of political players is revealed. The significance of the transformation of modern political management subjects into collective participants in the adoption of strategic decisions is considered.

The goal of the article is to identify the actors of political management, which are in the field of influence of the concept and relations «good governance». The task of the article is to identify those functional sectors of political management that are suitable for modernization through the means of «good governance» in transformational democracies.

It is proved that an exhaustive interpretation according to which actors of political management must meet the normative requirements framework of good governance as a certain doctrine does not exist. In this case, actors must adhere to certain rules of standards and indicators that are changing in the contemporary world. Therefore, such subjects of political management as party and civic associations may manipulate the governance categories to ensure their reporting on election programs.

The opinion presented, that «good governance» in a society of sustainable democracy is a dynamic structure of the assessment of the effectiveness of political management, which is based on current issues in the society main agenda.

Revealed, that there is a situation in which institutions of political management should distinguish between the leadership institutions that provide an effective way for modernization and complex reforms. At the present stage, the situation seems to be that the principles of good governance require their communication substantiation and dissemination.

A prerequisite for establishing the need for good governance reforms is the relative stability of democratic institutions. In the article established that the criteria for good governance for assessing political institutions are

largely based on a certain managerial reality and the achievement of the primary standards of sustainability of democratic governance. They are: the frequency of elections, the legitimacy of the change of government, the availability of rules for political competition, free access of citizens to the decisions of the authorities, developed an independent law-enforcement and media systems.

Keywords: *good governance; political management; management efficiency; public experts; management standards; democratic values*

Субъекты политического менеджмента в парадигме надлежащего управления («good governance»)

Алали Ахмад, Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

В статье исследована возможность коррекции деятельности политической системы, что определяется в рамках концепции надлежащего управления – «good governance». Подчеркивается, что для многих трансформационных государств современного мира насущной потребностью являются самоограничения политических акторов. Сконцентрировано внимание на усовершенствовании эффективности политического управления с помощью концепции «good governance». Отмечается, что в условиях демократизации ужесточились требования к прозрачности власти ее ответственности и адекватности принимаемых решений. Утверждается, что в демократическом политическом процессе все большую роль начинают играть общественные эксперты. Установлено значение информатизации процесса гражданского самовыражения. Проанализировано представительство политических предпочтений в политическом менеджменте. Выяснена роль разгосударствления и деформализации процессов политического управления в процессах появления субъектов политического менеджмента.

Доказано содержание функции идентификации субъектов политического менеджмента в странах политических трансформаций. Обоснована неполная институциональная состоятельность политических субъектов. Рассмотрено значение преобразования современных субъектов политического менеджмента в коллективных участников принятия стратегических решений.

Ключевые слова: *надлежащее управление («good governance»); политический менеджмент; эффективность управления; общественные эксперты; стандарты управления; демократические ценности*

Сучасна політична наука здійснює аналіз способів забезпечення демократичного врядування в рамках політичної конкуренції і політичного плюралізму. У класичній системній парадигмі корекції рішень політичної системи здійснюються за допомогою механізму зворотного зв'язку, який забезпечує взаємодію політичної системи і соціального середовища. В умовах сталої демократії можливість корекції діяльності політичної системи визначається в рамках концепції ефективного врядування – «good governance». Починаючи з 90-х років ХХ століття, актуалізується питання ефективності врядування у контексті забезпечення політичних інтересів і політичного різноманіття. Здатність демократичних урядів задовольнити всі без винятку політичні вимоги, зумовлені соціальною структурою, визначається здатністю самих соціальних груп адекватно артикулювати та агрегувати свої інтереси і вносити їх у порядок денний. Для багатьох трансформаційних держав сучасного світу нагальною є потреба самообмеження політичних акторів, поява своєрідного запобіжного механізму у вигляді нормативних обмежень (див.: [12]) на радикальні форми політичної конкуренції, обсяги політичного представництва, рівень задоволення вимог тощо.

Аналіз публікацій.

Окремі аспекти демократичного врядування розглядали українські вчені. Зокрема, Ю. Стрілець [7], В. Солових [6], К. Козлов [5] розглядали управлінські практики «good governance» у контексті дослідних пріоритетів публічного адміністрування, В. Авер'янов, В. Дерезь, А. Пухтецька [1] намагалися розкрити потенціал «good governance» у політико-правовій площині. О. Третяк вивчав демократичні пріоритети сучасної публічної сфери [9]. Разом із тим проблема суб'єктності політичного менеджменту в рамках підходів належного врядування потребує окремого політологічного дослідження. Таким чином, раніше не вивченою проблемою даної статті є встановлення кола акторів, які здійснюють політичний менеджмент. Концепція «good governance» за таких умов стає засобом неімперативного удосконалення ефективності політичного управління.

Метою статті є визначення суб'єктів політичного менеджменту, які перебувають у полі впливу концепції і відносин «good governance». Завданням статті є виокремлення тих функціональних секторів політичного менеджменту, які придатні для модернізації засобами «good governance» у трансформаційних демократіях.

Виклад основного матеріалу.

Держава як суб'єкт політичного менеджменту в умовах «good governance» на сучасному етапі пристосовується до політичних умов. Як у сталих демократіях, так і у трансформаційних суспільствах посилилися вимоги до прозорості влади, її відповідальності та адекватності щодо прийнятих рішень. У цій ситуації держава повинна не просто абсорбувати виклики і вимоги суспільства, а й діяти гнучко, зберігати власний інтерес у середовищі різноспрямованості вимог і потреб. Саме цей фактор є вирішальним у трансформації держави в межах політичних вимог «good governance». Як вважає О. Воробйова, «у концепції GG, на відміну від NPM, державі властива велика ступінь присутності як повноправного партнера та учасника прийняття та реалізації державних управлінських рішень. Адже держава не може бути відсторонена навіть при взаємодії громадян і бізнесу, а повинна володіти повною мірою інформацією з метою виконання моніторингової і регулюючої функції» [2, с. 231].

Дослідна традиція наук публічного управління звертає увагу на нормативність «good governance» у сучасному суспільстві. Водночас у політико-управлінській перспективі директивного управління та публічного адміністрування не повною мірою враховуються тенденції зміни демократичного політичного ладу, в якому дедалі більшу роль починають відігравати громадські експерти. Їх професійний рівень є досить високим у порівнянні з представниками державного управління. О. Воробйова вважає, що «використовувати концепцію GG можна як на рівні системи державного управління загалом, так і в рамках складових її підсистем. Можна виявити певні загальні принципи і підходи у концепцію GG, які можна застосовувати у сфері державного управління різних країн світу, незважаючи на їхні певні політичні, національні, історичні та культурні відмінності» [2].

Також не є вичерпним тлумачення, згідно з яким суб'єкти політичного менеджменту мають відповідати нормативним ранковим вимогам good governance як певної доктрини. У цьому випадку суб'єкти мають дотримуватися певних правил, стандартів і показників, які змінюються у сучасному світі. Тому такі суб'єкти політичного менеджменту, як партійні і громадські об'єднання, можуть маніпулювати категоріями good governance для забезпечення своєї звітності перед виборчими програмами. О. Дем'янчук зауважує, що «політична стабільність і відсутність порушень

прав і законів стосується всієї суспільно-політичної системи, оскільки цей компонент наголошує і на стабільності суспільно-політичних відносин, куди слід віднести й спадковість дій та рішень системи управління, і законслухняність як громадян, так і акторів вироблення й ухвалення управлінських рішень як одну з головних умов підтримання стабільності» [3, с. 11].

Спроба ототожнити демократичний політичний лад і політичний режим з вимогами і практиками «good governance» призводить до парадоксу невизначеності вимог стосовно діяльності політичних суб'єктів та їх управлінської функції. На нашу думку, «good governance» у суспільстві сталої демократії – це динамічна структура оцінки ефективності політичного менеджменту, яка ґрунтується на актуальних проблемах у порядку денному суспільства. О. Дем'янчук стверджує, що «між гармонійним управлінням і демократичним управлінням можна умовно поставити знак рівності» [3, с. 12].

Ідентифікації функції суб'єктів політичного менеджменту у країнах політичних трансформацій заважає неповна інституційна спроможність політичних гравців, недостатність ресурсів громадянського суспільства для незалежної і фахової оцінки дій політичного менеджменту. Утворюється ситуація, коли серед інститутів суб'єктів політичного менеджменту мають виокремитися лідерські установи, які забезпечують дієвий шлях до модернізації і комплексного реформування. На сучасному етапі ситуація виглядає такою, що принципи «good governance» потребують свого комунікаційного обґрунтування й поширення. О. Дем'янчук вважає проблемами слабкі операційні характеристики політичних адміністративних інститутів України, зокрема високі операційні витрати, наявність неформальних, а отже нестабільних, принципів і процедур функціонування, брак фахівців, низька довіра з боку споживачів (громадян) тощо [3, с. 14].

Перетворення сучасних суб'єктів політичного менеджменту на колективних учасників ухвалення стратегічних рішень визначається не лише внутрішніми чинниками, але й тиском з боку міжнародної спільноти. Порівняння показників різних країн змушує міжнародну спільноту шукати критерії відповідального та ефективного урядування. У цій площині до суб'єктів політичного менеджменту висуваються вимоги ненормативного та прагматичного характеру, зокрема ті, які дають змогу забезпечити певні макроекономічні показники. Зокрема, такий підхід

використовують сучасні міжнародні фінансові організації. Т. Сьомова вважає, що «з визнанням важливості ефективного врядування для макроекономічного зростання та стабільності, МВФ та Світовий банк навіть розширили умови надання позик вимогами «належного врядування» та створення інституційних рамок вироблення економічної політики, запровадивши відповідні показники» [8, с. 33].

Рамкові вимоги до демократичних урядів встановлюються на основі можливостей і показників країн сталої демократії. Це, з одного боку, стандартизовані практики врядування. З іншого боку, парадигма *good governance* визначає конкретні орієнтири реформування й трансформації. Ці стандарти й орієнтири формують певне середовище, в якому діють уряди країн як суб'єкти політичного менеджменту. Згідно з Т. Сьомовою, «добре врядування у таких випадках трактується саме як демократичне, справедливе врядування, що здійснюється урядом, дії якого правовим чином урегульовані і який не порушує закон» [8, с. 33].

Здатність політичних інститутів вирішувати суспільнозначущі проблеми та при цьому відповідати громадській думці набуває перевірки на рівні влади, найбільш наближеному до громадян. Регіональні та локальні інституції найбільш динамічно співпрацюють з громадським середовищем та перебувають під тиском конкретних запитів громадян. У цьому контексті суб'єктами місцевого політичного менеджменту стають управлінські команди, коаліції місцевих рад, локальні політичні партії, рухи бізнес-еліти тощо. Т. Сьомова слушно зауважує, що «у найбільш повній формі концепція «*good governance*» може бути реалізована на місцевому рівні – на рівні регіонів і окремих громад – оскільки саме тут кінцевий результат найбільш залежить від здатності територіальних органів влади, органів громадянського суспільства та представників бізнесу налагодити діалог та досягти дієвого рівня взаємодії у процесі прийняття рішень стосовно суспільно значимих проблем» [8, с. 34].

Структура політичного менеджменту на глобальному, національному і локальному рівнях трансформується також унаслідок появи політичних викликів цивілізаційного масштабу. Немає відповідності зайнятості населення сформованим політичним інститутом. Провідні інформаційні і комунікаційні канали спілкування влади та громадян набувають вирішального значення для формування політичної ідентич-

ності та для реального вибору під час ухвалення управлінських стратегій. Домінуючий тип виробництва має не лише значення для економічної структури, але й для визначення типу еліт кожного конкретного суспільства. Перехід в економіці до засад постіндустріалізації висуває на провідні позиції лідерів, які представляють у політиці невиробничий сектор – фінансовий капітал та посередницькі економічні структури тощо. Т. Забейворота стверджує, що «необхідність у трансформації традиційних систем державного управління зумовлена не просто сумою накопичених локальних проблем, а глибокими політичними та економічними викликами, що призвели до появи феномену глобальної постіндустріальної цивілізації» [4, с. 2].

Питання політичної відповідальності у стратегічному менеджменті виникає не лише у контексті дискусії щодо прагматичної ефективності та наслідків ухвалених рішень для конкретних секторів суспільства. Відповідальний політичний менеджмент розглядається як актуалізація рівня спроможності існуючих інститутів діяти у відповідь або на випередження існуючим викликам. Наслідком стає мережний принцип організації суб'єктів політичного менеджменту. Процеси субсидіарності та деконцентрації у сучасний період відображають тенденції необхідності не лише передачі повноважень, але й їх адекватного сприйняття та застосування на місцях. Т. Забейворота вважає, що «децентралізація влади не є самоціллю, а виступає інституційною передумовою для становлення демократичного та ефективного публічного управління, принципи здійснення якого збігаються з принципами «*good governance*». Останнім часом в Україні осягнення цього факту набуває все більшого поширення» [4, с. 4-5].

Ситуація, у якій перебувають локальні політичні суб'єкти (місцеві осередки політичних партій, фракції та групи у місцевих радах, громадські мережі і спільноти, державні органи локального рівня тощо), вимагає нового рівня розуміння проблем, здатності до аналізу й прогнозування політичних дій. У цьому контексті парадигма «*good governance*» вимагає здатності від суб'єктів політичного менеджменту усунути розбіжності та забезпечити адекватність управлінського процесу місцевим потребам і реаліям. Т. Забейворота вважає за мету належного врядування не встановлення центральним органом державної влади (урядом) загальних цілей суспільного розвитку, а формування за сприя-

ням уряду самодостатньої сфери вироблення управлінських рішень, заснованих на узгодженні суттєвих інтересів громади і власних інститутів [4, с. 5].

Вимоги до суб'єктів місцевого політичного менеджменту поширюються через новітні канали комунікацій (зокрема, соціальні медіа та Інтернет-мережі). Тому політичний менеджмент мусить зважати на стан політико-комунікаційної структури, яка дедалі більше пересувається у віртуальну площину. І. Шавкун та Я. Дибчинська стверджують, що «забезпечення ефективного демократичного розвитку неможливе без постійних комунікацій владно-урядових установ з громадянами країни, які мають право знати, що роблять ті чи інші органи сектора публічного управління і чому ухвалюються адміністративні рішення» [10, с. 37].

Інформатизація процесів громадянського самовираження та представництва політичних уподобань вимагає від суб'єктів політичного менеджменту оперативного аналізу, моніторингу та оперативної зміни поведінки. Тому великого значення набувають комунікаційні структури, які здійснюють політико-технологічне забезпечення політичного менеджменту та позитивне сприйняття суспільством його дій. У такій ситуації набувають рис політичної суб'єктності окремі прес-служби, політичні PR-агентства, експертні групи тощо. На думку І. Шавкун та Я. Дибчинської, «конче важливим вбачається принцип подання інформації в контексті ухвалені активної і довгострокової комунікаційної стратегії» [10, с. 40].

Роздержавлення і деформалізація процесів політичного управління визначають появу суб'єктів політичного менеджменту, які раніше не фіксувалися. Це тимчасові форми урядування, перехідні уряди, тимчасовій адміністрації тощо. Зазначені суб'єкти і ланки політичного управління діють у особливих політичних ситуаціях та реалізують певний політичний інтерес. Таким чином, нормативно-правові умови і ситуативний політичний контекст об'єднуються у складне середовище детермінант діяльності суб'єктів політичного управління.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Авер'янов В. Б. Концептуальні засади реформування органів виконавчої влади України з урахуванням європейських принципів та стандартів належного урядування («good governance») / В. Б. Авер'янов, В. А. Дерезь, А. А. Пухтецька // Форум права. – 2006. – № 2. – С. 4–12.
2. Воробйова О. П. Сучасні управлінські моделі New Public Management і Good Governance та їх запровадження в Україні / О. П. Воробйова // Ефективність державного управління. – 2015. – Вип. 42. – С. 230-234.
3. Дем'янчук О. Політичні перспективи досягнення Good Governance в Україні / О. Дем'янчук // Віче. – 2015. – № 22. – С. 10-15.

Висновки.

Розглянутий матеріал свідчить, що чинником визначення суб'єктів політичного менеджменту, які перебувають у полі дії та вимог концепції «good governance» є конституційно-правова та політико-ситуаційна реальність конкурентних демократій. Передумовою для встановлення необхідності реформ «good governance» є порівняна стабільність демократичних інститутів. Критерії «good governance» для оцінки політичних інститутів в основному формується на основі певної управлінської реальності та досягнення первинних стандартів сталості демократичного врядування. Ними є: періодичність виборів, законність зміни уряду, наявність правил для політичного змагання і конкуренції, вільний доступ громадян до рішень влади, розвинена незалежна правоохоронна й медійна системи. Поряд із цим ситуативні умови суб'єктності політичного менеджменту пов'язані з порівняно недостатнім розвитком тих чи інших політичних інститутів: групи інтересів політичних партій громадських рухів тощо. Суб'єктами політичного менеджменту можуть бути як державні, так і недержавні політичні актори. Потреба в модернізації політичного менеджменту активується, коли у порядку денному з'являється вагома проблема, яка потребує розв'язання. За таких умов до справи політичного менеджменту долучаються непрофільні або тимчасові політичні інститути. Ними можуть бути масові громадські рухи, тимчасові комісії та уряди, узгоджувальні та примирні установи тощо. Актуалізація потреби модернізації політичного менеджменту конкретної країни у парадигмі «good governance» відбувається за умови відповідної високої кваліфікації політичного класу дієздатної експертної спільноти та кваліфікованого громадського середовища. Для сучасної України та інших трансформаційних країн реформи «good governance» мають усвідомлюватися не лише всередині управлінських структур різного рівня, але й широким верствам політичної громадськості. Перспективами подальшого розгляду проблеми, порушеної в даній статті, є встановлення орієнтирів «good governance» для функціональності трансформаційних політичних систем.

4. Забейворота Т. В. Децентралізація влади як спосіб імплементації принципів належного врядування (Good Governance) / Т. В. Забейворота // Державне будівництво. – 2016. – № 1.
5. Козлов К. І. Політична модернізація: імплементація принципів Good governance / К. І. Козлов // Теорія та практика державного управління. – 2010. – Вип. 4. – С. 135-140.
6. Солових В. П. «GOOD GOVERNANCE» як одна із сучасних моделей державного управління / В. П. Солових // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. – 2010. – Вип. 1. – С. 112-120.
7. Стрілець Ю. П. Принцип підконтрольності в контексті концепції «good governance» / Ю. П. Стрілець // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – № 2. – С. 319-325.
8. Сьомова Т. Концепція «Good governance»: її застосування та визначення змісту термінології / Т. Сьомова // Актуальні проблеми державного управління. – 2016. – Вип. 2. – С. 31-34.
9. Третяк О. А. Публічна сфера політики демократичного суспільства: між політичною теорією та громадською практикою / О. А. Третяк // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2013. – № 8. – С. 77-83.
10. Шавкун І. Г. Комунікація як ефективний інструмент забезпечення «доброго врядування» («GOOD GOVERNANCE») / І. Г. Шавкун, Я. С. Дибчинська // Менеджмент та підприємництво: тренди розвитку. – 2017. – Вип. 1. – С. 35-44.
11. 12 Principles of Good Governance and European Label of Governance Excellence (ELoGE) – Режим доступу: <https://www.coe.int/en/web/good-governance/12-principles-and-elope>

REFERENCES

1. Averyanov, V., Derets, V., & Pukhts'ka, A. (2006). Kontseptual'ni zasady reformuvannya orhaniv vykoavchoyi vlady Ukrayiny z urakhuvannyam yevropeys'kykh pryntsyviv ta standartiv nalezhnoho uryaduvannya («good governance») [Conceptual Principles for the Reform of the Executive Bodies of Ukraine in Respect of European Principles and Good Governance Standards]. *Forum prava*, 2, 4-12 [in Ukrainian].
2. Vorobyova, O.P. (2015). Suchasni upravlins'ki modeli New Public Management i Good Governance ta yikh zaprovadzhennya v Ukrayini [Modern management models of New Public Management and Good Governance and their implementation in Ukraine]. *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnya*, 42, 230-234 [in Ukrainian].
3. Dem'yanchuk, O. (2015). Politychni perspektyvy dosyahnennya Good Governance v Ukrayini [Political Prospects for Good Governance in Ukraine]. *Viche*, 22, 10-15 [in Ukrainian].
4. Zabeyvorota, T.V. (2016). Detsentralizatsiya vlady yak sposib implementatsiyi pryntsyviv nalezhnoho vryaduvannya (Good Governance) [Decentralization of power as a way of implementation of the principles of good governance]. *Derzhavne budivnytstvo*, 1 [in Ukrainian].
5. Kozlov, K.I. (2010). Politychna modernizatsiya: implementatsiya pryntsyviv Good governance [Political modernization: the implementation of the principles of good governance]. *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya*, 4, 135-140 [in Ukrainian].
6. Solovykh, V.P. (2010). «GOOD GOVERNANCE» yak odna iz suchasnykh modeley derzhavnoho upravlinnya [«GOOD GOVERNANCE» as one of the modern models of state management]. *Naukovyy visnyk Akademiyi munitsypal'noho upravlinnya. Seriya: Upravlinnya*, 1, 112-120 [in Ukrainian].
7. Strilets', Yu.P. (2011). Pryntsyv pidkontrol'nosti v konteksti kontseptsiyi «good governance» [The Principle of Controllability in the Context of the Concept of «Good Governance»]. *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya*, 2, 319-325 [in Ukrainian].
8. S'omova, T. (2016). Kontseptsiya «Good governance»: yiyi zastosuvannya ta vyznachennya zmistu terminolohiyi [The concept of «Good governance»: its application and definition of the content of terminology]. *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya*, 2, 31-34 [in Ukrainian].
9. Tretyak, O.A. (2013) Publichna sfera polityky demokratychnoho suspil'stva: mizh politychnoyu teoriyeyu ta hromads'koyu praktykoyu [Public sphere of the policy of a democratic society: between political theory and public practice]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 8, 77-83 [in Ukrainian].
10. Shavkun, I., & Dybchyns'ka, S. (2017). Komunikatsiya yak efektyvnyy instrument zabezpechennya «dobroho vryaduvannya» («GOOD GOVERNANCE») [Communication as an effective tool for «good governance»]. *Menedzhment ta pidpryyemnytstvo: trendy rozvytku*, 1, 35-44 [in Ukrainian].
11. 12 Principles of Good Governance and European Label of Governance Excellence (ELoGE). Retrived from: <https://www.coe.int/en/web/good-governance/12-principles-and-elope>

Алалі Ахмад

Аспірант кафедри політології
Дніпровський національний університет імені
Олеса Гончара
49000, Дніпро, пр. Гагаріна, 72

Alali Ahmad

Postgraduate student of Political Science Department
Oles Honchar Dnipro National University
72, Naharina Ave., Dnipro, 49000, Ukraine

Email: alaliahmad@ukr.net

Цитування: Алалі Ахмад. Суб'єкти політичного менеджменту в парадигмі належного врядування («good governance») / Ахмад Алалі // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 7. – С. 11-16.

Citation: Alali Ahmad (2018). Subiekty politychnoho menedzhmentu v paradyhmi nalezhnoho vryaduvannya («good governance») [Political management actors in the paradigm of good governance]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(7), 11-16.

Стаття надійшла / Article arrived: 24.06.2018

Схвалено до друку / Accepted: 10.07.2018

Проблема викривлення комунікації в управлінських відносинах та відтворення політичного порядку

Баштанник О. В., Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Встановлення того, що реально існуючий політичний порядок неконгруентний до інституціональної складової політичної системи, порушує перед нами питання про те, завдяки чому підтримується його функціонування. Ця проблема є актуальною тому, що неформальність такого порядку в цьому випадку тяжіє скоріше до напівлегальної основи санкціонування, аніж до ціннісно-символічної складової буття. Можливо припустити, що одним із механізмів утвердження позаінституціонального політичного порядку є його самопідтримання через використання акторами політики специфічних практик взаємодії. Комунікативні практики, серед інших, мають визначальний вплив на вказані процеси, оскільки їх відкрита і раціональна реалізація дозволяє вийти на рівень обговорення правил організації владних відносин.

Обґрунтовується, що у політичних системах, які трансформуються, вказана вихідна неконгруентність може бути усталена внаслідок викривлення змістовної сутності комунікації при застосуванні маніпулятивних технологій (в тому числі через систему освіти). На нашу думку, це є однією з передумов виникнення гібридних політичних режимів, у яких навмисне стимульоване співіснування формального (правового) і дієвого продукує невизначеність та є її результатом водночас. За подібних обставин індивідами застосовуються специфічні практики комунікації (наприклад, парадіалог), що сприяють відтворенню політичного порядку, яким вони були сконструйовані чи адаптовані в суспільному середовищі. Призвичаєння до ситуації подвійного послання може розглядатися як один з елементів формування подвійної інституціоналізації в суспільно-політичному середовищі, що пояснювало би стійкість останньої при макросистемній неефективності.

Ключові слова: інституціональний порядок; політичний режим; комунікативні практики; політичний парадіалог; double bind; соціалізація особистості

Problem of miscommunication in management relations and reconstitution of the political order

Bashtannyk O. V., Oles Honchar Dnipro National University

The establishment of the fact that the really existing political order is incongruent to the institutional component of the political system takes up the matter with us of thanks to what is its functioning maintained. This problem is relevant due to the fact that in this case, the informality of such order tends to the semi-legal basis of the authorization rather than to the value-symbolic component of being. Institutional practices that made political order, can be reproduced as informal regulators of political communication or, by normative formalization, become an institutionalized component of the political system. It is possible to assume that one of the mechanisms for establishing the non-institutional political order is its self-maintaining through the use by actors of policy of specific interaction practices. Communicative practices, amongst others, have a decisive influence on the said processes, since their open and rational implementation allows to reach the level of discussing rules for the organization of power relations.

It is substantiated that in political systems being transformed, the said initial incongruence can be firmly established as a result of the distortion of the content essence in the communication while applying manipulative technologies (including, through the system of education). If informal political discourse even goes beyond the control of formalized institutions (at least indirectly) but becomes effective, then it is considered necessary, as long as it justifies the existing political order, no matter how paradoxical it was. In our opinion, this is one of prerequisites for the emergence of hybrid political regimes, in which the deliberately stimulated coexistence of the formal (legal) and the efficient produces the uncertainty and, at the same time, is its result. In similar circumstances, individuals apply the kind of communication practices (for example, para-dialogue) contributing to the reconstitution of the political order, by which they were designed or adapted in the social environment. The habituation to the double bind situation can be regarded as one of elements for the formation of the double institutionalization in the socio-political environment, which would explain the stability of the latter in the context of the macro-system inefficiency.

Keywords: institutional order; political regime; communicative practices; political paradiologue; double bind; socialization of personality

Проблема искажения коммуникации в управленческих отношениях и воспроизводство политического порядка

Баштанник О. В., Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Установление того, что реально существующий политический порядок является неконгруэнтным по отношению к институциональной составляющей политической системы, ставит перед нами вопрос о том, благодаря чему поддерживается его функционирование. Эта проблема становится актуальной из-за того, что неформальность такого порядка в этом случае тяготеет скорее к полулегальной основе санкционирования, чем к ценностно-символической составляющей бытия. Можно предположить, что одним из механизмов утверждения внеинституционального политического порядка является его самоподдержание при использовании акторами политики специфических практик взаимодействия. Коммуникативные практики, среди прочих, имеют определяющее влияние на указанные процессы, поскольку их открытая и рациональная реализация позволяет выйти на уровень обсуждения правил организации властных отношений.

Обосновывается, что в политических системах, которые трансформируются, указанная изначальная неконгруэнтность может быть упрочена вследствие искажения содержательной сущности коммуникации из-за применения манипулятивных технологий (в том числе через систему образования). По нашему мнению, это является одной из предпосылок возникновения гибридных политических режимов, в которых умышленно стимулируемое сосуществование формального (правового) и действительного продуцирует неопределенность и является ее результатом одновременно. В подобных обстоятельствах индивидами применяются специфические практики коммуникации (например, парадиалог), способствующие воспроизводству политического порядка, которым они были сконструированы или адаптированы в общественной среде. Привыкание к ситуации двойного послания может рассматриваться как один из элементов формирования двойной институционализации в общественно-политической среде, что объясняло бы устойчивость последней при макросистемной неэффективности.

Ключевые слова: институциональный порядок; политический режим; коммуникативные практики; политический парадиалог; double bind; социализация личности

Постановка проблеми.

Аналізуючи ефективність інституціональних реформ для політичної системи, вчені раніше спиралися на дослідження її формалізованої складової, залучаючи фактори контексту переважно як додаткові (наприклад, невизначеність). Водночас особливості політичного режиму можуть мати вирішальний характер для перспектив суспільно-політичних трансформацій, що підкреслюється в розробках останніх десятиліть. В тому числі актуалізується проблема консолідації демократичного політичного режиму, яка в практичному вимірі тісно пов'язана зі специфікою усталеного політичного порядку, що відтворюється у практиках політичної комунікації. Як відзначає С. П. Поцелуєв, «демократія – це такий суспільний порядок, який провокує про себе нескінченну дискусію, і це нормально, оскільки демократія є результатом невинної колективної творчості» [10, с. 15].

Аналіз досліджень і публікацій.

Окремі аспекти вказаної проблематики всебічно висвітлюються в роботах таких учених, як С. П. Поцелуєв, Г. Бейтсон, М. М. Дем'яненко, О. Н. Князева, О. Ю. Стриганкова, Б. О. Майєр, С. О. Тихомиров, Ю. І. Альтман та ін. Аналітичний інтерес представляють засади самопідтри-

мання позаінституціонального політичного порядку: це повинно бути приводом для широкої суспільної дискусії, але з певних причин така можливість реалізується неефективним чином, що і потребує поглибленого вивчення.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є дослідження особливостей відтворення політичного порядку у зв'язку проблемою викривлення комунікації в управлінських відносинах. Дана мета реалізується через виконання наступних завдань: 1) проаналізувати комунікативні аспекти реалізації владних відносин у політичній системі; 2) виокремити чинники відтворення політичного порядку в процесі взаємодії соціальних акторів.

Виклад основного матеріалу.

Станом на сьогодні в розвинених країнах інституціоналізовані різноманітні формати комунікації учасників політичного процесу, але це не завжди сприяє остаточному вирішенню проблеми ефективності її конкретної організації. Як підкреслює Е. Ю. Стриганкова, справжня сутність комунікації розкривається в комунікативних практиках, котрі розгортають потенційну можливість людей реалізувати свої значимі цілі через комунікативну дію [13, с. 173]. За її визначенням, комунікативна практика розгля-

дається як свідомо, ціннісна, інтенціонально і соціально регламентована активність, спрямована на передачу соціально-значимої інформації, що структурована в просторі і часі, спеціально організована і супроводжується постійним відтворенням комунікацій різного рівня [13, с. 173]. При дотриманні цього підходу слід додатково звернути увагу на два його аспекти: по-перше, свідомо активність може більшою мірою перебувати під впливом неочевидної для самого актора політики підсвідомої складової, а по-друге, комунікативна практика, формуючись у процесі комунікації, згодом часто тяжіє вже до переформування його для забезпечення відтворення самої себе.

Типовим прикладом цього можна назвати інституційні практики, які складають політичний порядок і можуть відтворюватися як неформальні регулятори політичної комунікації або, нормативно формалізуючись, стати інституціоналізованою складовою політичної системи. Дослідження характеристик політичної комунікації в таких координатах дозволяє зосередитися на вихідних причинах кризових явищ і можливостях їх подолання та відійти від стереотипних уявлень щодо її змістовної сутності. В якості прикладу одного з основних таких уявлень акцентуємо на тому, що, за І. В. Кучерук, під час аналізу діалогу ототожнюється неправомірно декларована рівність його учасників та властива діалогу їх рівноправність, що потребує розмежування. Причиною асиметрії діалогу є вже те, що йому притаманні вихідні розбіжності, навіть можливе зіткнення поглядів щодо іншої сторони та очікуваних результатів діалогу в цілому [7, с. 134]. Тут можливо було б апелювати до того, що ці особливості спонукають до вироблення спільного рішення, формування інтегрованого бачення, зрештою – до пошуку істини щодо певних феноменів політичної сфери, але на сьогодні це подекуди може і не вбачатися за необхідне.

На думку С. П. Поцелуєва, сучасний політичний парадіалог є запереченням сократівського діалогу, що властиве для епохи постмодерну – запереченням в формі пародії та симуляції [11, с. 168]. Цей дослідник тому і використовує оновлене поняття для відповідного різновиду комунікації, оскільки виявляється, що в рамках звичної форми реально функціонують практики, що трансформують як сам зміст діалогової взаємодії, так і сутність похідних наслідків. Героями сократівського діалогу виступають ідеологи, а те, що відбувається у ньому, як відомо, назива-

ють народженням істини, її пошуком та випробуванням. Тому, наприклад, в класичній ідеології дух нації виражає єдина свідомість. А в парадіалозі у свідомості можливо виявити ознаки шизофренії: з'являється маса парадоксів і абсурдів [11, с. 168]. У випадку узвичаєння політичного парадіалогу безпосередньо його природа здатна дезорганізувати нормальну політичну комунікацію – в ситуації підміни мовлення (за С. П. Поцелуєвим) демократична інституціоналізована діалогова взаємодія акторів політики значно ускладнюється, і як більш дієві розглядаються неформальні політичні практики. Якщо неформальний політичний дискурс набуває ефективності і виходить з-під контролю формалізованих інститутів (хоча б опосередкованого), він вважається необхідним, допоки обґрунтовує існуючий політичний порядок, яким би парадоксальним сам не був.

Щоб якомога більш повно розкрити сутність цієї проблематики, є необхідність звернутися до психологічних теорій, які стосуються інтерпретації комунікативних ситуацій: одними зі значущих серед таких є роботи англо-американського вченого Г. Бейтсона. Розробляючи мережеву парадигму в епістемології (синергетична взаємозалежність компонентів складних систем), Г. Бейтсон поширює її на ментальні процеси та конструює, з-поміж інших когнітивних теорій, свою знамениту концепцію патологічної комунікації «double bind» [5, с. 20-21]. Розповсюдженням перекладом назви цієї концепції (який обґрунтовують також перекладачі його праць) є поняття «подвійне послання», хоча іноді, як-от у статті С. В. Березіна та О. В. Шапатіної, використовуються альтернативні варіанти – наприклад, «подвійний затиск». Ситуації подвійного затиску цікаві тим, що незалежно від соціальної ситуації та суб'єктів, що беруть участь в них, всі вони будуються за одним принципом, завжди ґрунтуються на двозначності (в кінцевому рахунку – на невизначеності) і нескінченно її породжують [3, с. 272]. У своїй визначній книзі «Екологія розуму. Вибрані статті з антропології, психіатрії та епістемології» (1972 р.) Г. Бейтсон констатує наступне: «Якою б не була система, адаптивні зміни залежать від контурів зворотного зв'язку, представлених або процесом природнього відбору, або індивідуальним підкріпленням. Через суперпозиції та перекресні з'єднання багатьох контурів зворотного зв'язку ми не лише вирішуємо окремі проблеми, але також формуємо звички, які застосовуємо для вирішення класів проблем» [2, с. 218].

Дослідження Г. Бейтсона є настільки важливими для нас тому, що вони (в числі більш предметних) сприяли видозміні загального підходу до сутності управлінської діяльності: для реалізації керівних повноважень стали важливими особливості всіх елементів ситуації управління. На нашу думку, це актуалізує нові пояснювальні можливості для дослідження навіть масштабних політичних процесів, проблемний характер яких, на перший погляд, не так важко відкоригувати. Наприклад, у випадку незавершеного демократичного транзиту може скластися уявлення, що потрібно просто послідовно реалізувати комплекс реформ до тих пір, поки вони не досягнуть вираженого прояву своєї дієвості. Це є результатом деякого спрощеного розуміння владних відносин, яке і дозволяє подолати застосування напрацьовань, що беруть свій початок із наукових теорій психології та розвиваються вченими з інших галузей наукового знання. За О. Н. Князевою, розширений екологічний підхід до управління спирається на уявлення про ситуаційність діяльності людини, за якого акт управління розширюється в ситуацію з певними топологічними властивостями [6, с. 182]. Між суб'єктом управління та його оточенням встановлюються нелінійні зворотні зв'язки, що дозволяє розуміти відносну непередбачуваність відгуку від середовища та допускати певну гнучкість в системі інтеракцій [6, с. 182-184]. Сутнісно екологізм, з одного боку, нагадує нам про важливість дотримання необхідних умов реалізації комунікативної активності в процесі управління (наприклад, за Ю. Габермасом), а з іншого – вказує на характер наслідків, на які ми можемо очікувати у випадку їх невиконання.

З огляду на це, значний інтерес представляють для нас особливості прояву ситуації *double bind* в тих організаціях, які жорстко орієнтовані на ефективність своєї діяльності (фактично, якість зворотного зв'язку) та досить швидко і наочно можуть зіткнутися з проблемами, пов'язаними з її результативністю. Так, С. О. Тихоміров відзначає те, що наявність елементів *double bind* в корпоративній системі прийняття рішень здатна не лише створювати систематичні збої в ній, але і довести компанію до збитковості, а в результаті – до банкрутства [14, с. 20]. І основна небезпека тут походить не від середовища, яке може продукувати негативні імпульси щодо керівних структур, а скоріше від них самих у випадку незацікавленості в якісному управлінні та успішності трансформацій – складових інсти-

туціональної ефективності. Тривалий досвід існування системи управління компанії в умовах ситуацій подвійного послання здатний повністю зруйнувати не тільки комунікативну і метакомунікативну підсистему управління і управлінського обліку, але й саму систему внутрішньо-корпоративного менеджменту [14, с. 25]. Якщо підприємство в таких умовах може досить швидко збанкрутувати і на цьому патологічна комунікація завершиться, то інститут політичний задля самозбереження зацікавлені учасники політичного процесу намагатимуться пристосувати до умов внутрішнього середовища.

За таких обставин слід унеможливити зовсім або значно ускладнити політичну комунікацію на метарівні її перебігу, тобто дискутувати щодо основ політичного порядку повинно стати або небезпечно, або безглуздо. Г. Бейтсон писав: «Ціле завжди знаходиться у метавідносинах зі своїми частинами. Подібно тому, як в логіці твердження ніколи не може визначати метатвердження, так і в питаннях контролю менший контекст ніколи не може визначати більший» [2, с. 128]. Окрім цього, підґрунтям і водночас результатом функціонування демократичного політичного режиму є саморегуляція політичного процесу, за якої більшість акторів політики орієнтовані на підтримання рівноважної інституціональної ефективності. Прагнення на протидію цьому утвердити стабільну визначеність як основу політичного порядку є відвертою апеляцією до тоталітарного політичного режиму, а отже потрібно звернутися до таких комунікативних практик, які б не переходили цієї межі. В нагоді тут стає парадіалог, що, за С. П. Поцелуєвим, є квазі-художньою пародією на діалог. Однак вона позбавлена метакомунікативної вказівки на свій пародійний статус (не оформлена як художній витвір), а значить виступає як така, що вводить в оману, дезорієнтуюча форма комунікації [12, с. 155]. Парадіалог виконує головну умову *double bind* в рамках формального правового поля – не дає розвиватися рефлексивній активності на рівні метакомунікації через позбавлення її сенсу: наприклад, ви маєте багато можливостей для критики політичного режиму, але від цього не має значного ефекту.

Інститути, як елементи політичного процесу, створюються для зниження вкрай високого ступеню невизначеності у ньому – тому від них на сьогодні неможливо відмовитися повністю, але можна знецінити значення пов'язаної з інститутом комунікації акторів політики. Несерйозність

політичної гри, як пише С. П. Поцелуєв, парадоксально поєднується з серйозністю її тематичного змісту, що і породжує парадоксальне сприйняття того, що відбувається: свідомість глядача вимушена сприймати все як реальність і фікцію водночас [11, с. 179]. Систематичне потрапляння в ситуацію double bind і перебування в пов'язаних з нею психологічних глухих кутах стійко фіксують в психіці жертви стереотип сприйняття дійсності крізь призму двозначності. Після цього практично будь-який елемент ситуації double bind може викликати у «жертви» паніку, заціпеніння, гнів або істеріку [3, с. 269]. Такі психологічні ефекти посилюються через неможливість (незнання про можливість) вийти за встановлені рамки формату взаємодії, або вироблення у політичних акторів орієнтації на використання конкретно ситуативних стратегій розв'язання проблем індивідуального буття. Деякі з когнітивних викривлень виконують адаптивну функцію, оскільки сприяють більш ефективним діям з метою виживання і соціалізації, чи більш швидкому прийняттю рішень в умовах постійної невизначеності, що індукується double bind, і ризику покарання за неправильно обрану модель поведінки [1, с. 16].

Зупинимося докладніше на складових суспільної системи, дисфункціональність яких, на нашу думку, сприяє відтворенню через відповідні практики позаінституціонального неформального політичного порядку та є результатом його усталення у національному масштабі. Б. О. Майер справедливо вказує на те, що особливе значення комунікація double bind має в сфері освіти як базовому інституті соціалізації та виховання на досвіді попередніх поколінь, а також відтворення основ існування та організації суспільства [8, с. 51]. Наприклад, комунікація тут часто набуває віртуального крестемпорального та кроснаціонального виміру, що має позитивне обґрунтування, але цим також можуть бути посилені маніпулятивні ефекти освітньої діяльності. В цій сфері наявна множина комунікативних рівнів та ієрархій взаємодії, організованих в надскладну систему з безліччю рівнів зворотних зв'язків. На всіх цих рівнях присутня ситуація double bind, вийти з якої практично неможливо, але знизити її негативні наслідки припустимо через перехід на більш абстрактний рівень комунікації метаповідомлень, і розуміння наявності ситуації double bind вже слугує значним фактором цього [8, с. 51-53]. Навряд чи можливо повністю погодитися з останньою тезою, оскільки тут ми стикаємо-

ся з проявом безвихідної суперечності щодо можливості політичних трансформацій як таких. Щоб визнати існування ситуації double bind, важливо досягнути наявності метарівня комунікації та усвідомити її патологічність, але для цього потрібні ресурси, які є важко доступними для індивіда, включеного в подібну ситуацію (навіть час).

Ми припускаємо, що вже непевне розуміння наявності ситуації double bind майже повністю руйнує її для окремого індивіда, навіть якщо він залишається пов'язаний із нею обставинами. Але попередньо вже було зауважено, що ситуація double bind проявляється в сфері освіти не лише на рівні міжособистісної комунікації, але також і на рівні комунікації соціальних груп та функціонування владно-політичних структур. Наприклад, складнощі із відповідними реформами можуть бути пов'язані з деякою недоопрацьованістю стратегії змін без врахування в повній мірі думки працівників сфери освіти [8, с. 52]. Це показовий, але не найбільш значущий для нашого дослідження аспект – все значно ускладнюється, коли система освіти використовується як інструмент тиражування вже скомпонованих установок щодо сфери політичного. Ми не звертаємося зараз до типових прикладів тоталітарних режимів через безпосередність використання засобів примусу, набагато більш цікавими є режими гібридні, що існують завдяки технічно відмінним механізмам. Для того, щоб зберегти структуру маніпулятивного комунікативного середовища, необхідна прорахована схема цілеспрямованого використання набору спеціальних популістських технологій. Специфіка технологій популістського спрямування полягає в тому, що вони створюють «штучно сконструйовану» реальність, яка значно обмежує сферу публічності [4, с. 150]. Процес комунікації може бути не обмежений нічим, окрім вимог законодавства, але її сутність викривлена та наділена значним маніпулятивним потенціалом, а головне – ускладнена можливість ефективного діалогу щодо ідеологічних основ політичного курсу.

На переконання С. С. Орденюк, як одну із цілей маніпулятивного впливу в суспільстві можливо розглядати правосвідомість, що за таких умов конструюються штучно, формуючись у відриві від реальних суспільних відносин [9, с. 87]. Зацікавленість в аналізі феномену правосвідомості в цьому сегменті дослідження виникає з огляду на те, що зовнішні її прояви реалізуються в середовищі функціонування формалізованих інститутів, які є політичними або прямо чи опосередковано пов'язані з ними.

Оскільки такого типу прояви, як-то страх перед застосуванням законного покарання, є досить часто єдиними впливовими регуляторами індивідуальної поведінки взагалі, слід більш пильно поставитися до інститутів та механізмів їх конструювання. Відзначається, що якщо логічні типи, побудовані всупереч із реальністю, вступають з нею у конфлікт, людина не здатна адекватно зрозуміти сенс мета-повідомлення, а її поведінка буде дисонувати обставинам, що склалися [9, с. 87]. Можливо припустити, що за усталення подвійної інституціоналізації такі явища набувають системного характеру та перетворюються на один з основних складових елементів неформального політичного порядку гібридного політичного режиму.

С. П. Поцелуев переконливо доводить, що психотична розірваність свідомості виражається в нездатності людей розрізнити в масовій політичній комунікації між рівнями абстракції, ступенями політичної мови, комунікативними оформленнями політичних подій [12, с. 161]. Процеси в політичній сфері життя суспільства впливають на усі інші сфери навіть за умов визнання політичного режиму демократичним, а в тих, що не відповідають прийнятим критеріям, вони можуть бути визначальними для функціонування інститутів правоохоронної системи передусім. У суспільствах традиціоналістського типу правові повідомлення відхиляються від нормальної структури силогізму, завдяки чому суб'єкт отримує взаємно суперечливі вказівки, що належать до різних рівнів комунікації: на

когнітивному рівні – заклики з вимогою правової поведінки, а на рівні буття – нівелювання виконання писаних норм і правил усіма суб'єктами суспільних відносин [9, с. 87]. Одним зі значущих наслідків цього є те, що навіть вимушений вихід за рамки правового поля, пояснений необхідністю, вимагає в подальшому підтримання того політичного порядку, за якого це виявляється можливим, попри нагальність і очевидність трансформацій (спротив реформам).

Висновки.

Процес сучасної політичної комунікації мав би надавати всім його учасникам можливість суттєвого впливу на реалізацію управління, проте набуття комунікацією різного роду патологічних властивостей сприяє асиметричності політичного дискурсу на користь владних структур. Це призводить до ускладнення метакомунікації стосовно як діяльності окремих політичних інститутів, так і функціонування політичної системи загалом, тобто нормативних основ політичного курсу – формалізованих законодавчих актів, а також загальноприйнятих правил взаємодії. Через специфічну логіку комунікації за принципом подвійного послання виявляється, що більш ефективними регуляторами є норми неформального типу, а це продукує вкрай високий ступінь невизначеності в суспільно-політичному середовищі. Можливо припустити, що при усталенні такої подвійної інституціоналізації подібні явища набувають системного характеру та перетворюються на один з основних складових елементів неформального політичного порядку гібридного політичного режиму.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Альтман Ю. И. Теоретические проблемы исследований рассогласования (диссонанса) между индивидуальными установками и реальными поступками в адаптационных условиях необходимости выбора или принятия решения / Ю. И. Альтман // Адаптация личности в современном мире. – Саратов: Научная книга, 2013. – Вып. 6. – С. 7-21.
2. Бейтсон Г. Экология разума. Избранные статьи по антропологии, психиатрии и эпистемологии / Г. Бейтсон. – Москва: Смысл. 2000. – 476 с.
3. Березин С. В. Субъектогенез в условиях неопределенности / С. В. Березин, О. В. Шапатина // Вестник СамГУ. – 2006. – № 10/1. – С. 266-274.
4. Дем'яненко М. М. Популізм як політичний феномен і маніпулятивна технологія: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / М. М. Дем'яненко. – Київ, 2015. – 177 с.
5. Зеленкова Т. В. О сетевой парадигме в психологии / Т. В. Зеленкова // Методология и история психологии. – 2007. – Т. 2. – № 3. – С. 18-28.
6. Князева Е. Расширенный экологический подход: сети жизни, познания, разума и коммуникации / Е. Князева // Філософія освіти. – 2016. – № 1. – С. 163-188.
7. Кучерук И. В. Феномен ассиметрии в диалоге цивилизаций и культур / И. В. Кучерук // Філософія образования. – 2013. – № 2. – С. 132-136.
9. Майер Б. О. О паттерне «double bind» в современном обществе и образовании / Б. О. Майер // Вестник НГПУ. – 2012. – № 3. – С. 44-57.
10. Орденос С. С. Філософська експлікація поняття постмодерної правосвідомості суспільства / С. С. Орденос // Вісник НАУ. – 2016. – № 2. – С. 86-90. – Серія: Філософія. Культурологія.
11. Поцелуев С. П. Диалог и квазидиалог в коммуникативных теориях демократии / С. П. Поцелуев. – Ростов на Дону: СКАГС, 2010. – 496 с.
12. Поцелуев С. П. Политический парадиалог. Часть I. ΣΟΦΙΑ. / С. П. Поцелуев // Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich. – 2010. – № 10. – С. 163-190.

13. Поцелуев С. П. Политический парадигмалог. Часть II. ΣΟΦΙΑ / С. П. Поцелуев // Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich. – 2011. – № 11. – С. 139-165.
14. Стриганкова Е. Ю. Социокультурный анализ коммуникации: становление и методологические ориентиры / Е. Ю. Стриганкова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2011. – № 4, Ч. I. – С. 172-176.
15. Тихомиров С. А. К вопросу о двойном послании в корпоративном управлении, управленческом учете и коммуникациях компании в процессе принятия решений / С. А. Тихомиров // Вестник социально-гуманитарного образования и науки. – 2013. – № 1. – С. 18-25.

REFERENCES

1. Altman, Yu. (2013). Teoreticheskie problemy issledovaniy rassoglasovaniya (dissonansa) mezhdou individualnymi ustanovkami i realnymi postupkami v adaptacionnykh usloviyakh neobhodimosti vybora ili prinyatiya resheniya [Theoretical problems of studies of the discrepancy (dissonance) between individual attitudes and real actions under the adaptive conditions of the need for choice or decision]. *Adaptatsiya lichnosti v sovremennom mire*. Saratov: Nauchnaya kniga, 6, 7-21 [in Russian].
2. Beytson, G. (2000). *Ekologiya razuma. Izbrannye stati po antropologii, psikiatrii i epistemologii [Ecology of the mind. Selected articles on anthropology, psychiatry and epistemology]*. Moscow: Smysl [in Russian].
3. Berezin, S., & Shapatina, O. (2006). Subektogenez v usloviyakh neopredelennosti [Subjectivity in conditions of uncertainty]. *Vestnik SamGU, 10/1*, 266-274 [in Russian].
4. Dem'yanenko, M. (2015). Populizm yak politychnyj fenomen i manipulyatyvna tehnologiya [Populism as a political phenomenon and manipulative technology]. *Candidate's thesis*. Kiev [in Ukrainian].
5. Zelenkova, T. (2007). O setevoy paradigme v psikhologii [On the network paradigm in psychology]. *Metodologiya i istoriya psikhologii, 2/3*, 18-28 [in Russian].
6. Knyazeva, Ye. (2016). Rasshirennyy ekologicheskiy podkhod: seti zhizni, poznaniya, razuma i kommunikatsii [Advanced ecological approach: networks of life, cognition, reason and communication]. *Filosofiya osvity, 1*, 163-188 [in Russian].
7. Kucheruk, I. (2013). Fenomen assymetrii v dialoge tsivilizatsiy i kultur [The phenomenon of asymmetry in the dialogue of civilizations and cultures]. *Filosofiya obrazovaniya, 2*, 132-136 [in Russian].
9. Mayer, B. (2012). O patterne «double bind» v sovremennoy obshchestve i obrazovanii [About the «double bind» pattern in modern society and education]. *Vestnik NGPU, 3*, 44-57 [in Russian].
10. Ordenov, S. (2016). Filozofska eksplikatsiya ponyattya postmodernoyi pravosvidomosti suspil'stva [Philosophical Explication of the Concept of Postmodern Consciousness of Society]. *Visnyk NAU, 2*, 86-90 [in Ukrainian].
11. Potseluev, S. (2010). *Dialog i kvazialog v kommunikativnykh teoriyakh demokratii [Dialogue and quasi-dialogue in communicative theories of democracy]*. Rostov na Donu: SKAGS [in Russian].
12. Potseluev, S. (2010). Politicheskyy paradigmalog. Chast I [Political Paradialogue. Part I]. *ΣΟΦΙΑ. Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich, 10*, 163-190 [in Russian].
13. Potseluev, S. (2011) Politicheskyy paradigmalog. Chast II [Political Paradialogue. Part II]. *ΣΟΦΙΑ. Pismo Filozofów Krajów Słowiańskich, 11*, 139-165 [in Russian].
14. Strigankova, Ye. (2011). Sotsiokulturnyy analiz kommunikatsii: stanovlenie i metodologicheskie orientiry. Istoricheskie, filozofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskusstvovedenie [Sociocultural analysis of communication: formation and methodological guidelines]. *Voprosy teorii i praktiki, 4 (10)/I*, 172-176 [in Russian].
15. Tikhomirov, S. (2013). K voprosu o dvoynom poslanii v korporativnom upravlenii, upravlencheskom uchete i kommunikatsiyakh kompanii v protsesse prinyatiya resheniy [On the issue of a dual message in the corporate governance, management accounting and communications of the company in the decision-making process]. *Vestnik sotsialno-gumanitarnogo obrazovaniya i nauki, 1*, 18-25 [in Russian].

Баштанник Оксана Віталіївна

Старший викладач кафедри політології, кандидат політичних наук
Дніпровський національний університет імені
Олеса Гончара
49000, Дніпро, пр. Гагаріна, 72

Bashtannyk Oksana

Senior Lecturer at the Department of Political
Science, PhD of Political Science
Oles Honchar Dnipro National University
72, Naharina Ave., Dnipro, 49000, Ukraine

Email: polit.dnepr2011@gmail.com

Цитування: Баштанник О. В. Проблема викривлення комунікації в управлінських відносинах та відтворення політичного порядку / О. В. Баштанник // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 7. – С. 17-23.

Citation: Bashtannyk, O.V. (2018). Problema vykryvleniya komunikatsii v upravlinskykh vidnosynakh ta vidtvorennia politychnoho poriadku [Problem of miscommunication in management relations and reconstitution of the political order]. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 21(7)*, 17-23.

Стаття надійшла / Article arrived: 27.06.2018

Схвалено до друку / Accepted: 14.07.2018

Кризові консультації як складова політичного управління

Ставченко С. В., Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Визначено, що кризові консультації являють собою набір заходів, що спрямовані на стабілізацію становища того чи іншого суб'єкта, вирішення комплексу проблем, пов'язаних якнайбільшим підвищенням ефективності діяльності. Підкреслено, що кризовий аналіз як складова кризових консультацій дає можливість попередити та спланувати можливі кризові ситуації, способи їх нейтралізації та подолання з мінімальними витратами для організації. Виділено типи кризового управління: превентивне, що спрямоване на аналіз індикаторів кризи та виявлення її причин та факторів для вчасного попередження або мінімізації масштабів можливих кризових процесів; антиципативне, суть якого полягає у розробці цілей та завдань для керівництва з метою запобігання кризовим явищам. Проведена демаркація кризового менеджменту і ризик-менеджменту: якщо кризовий менеджмент здебільшого є процесом реагування на вже існуючі серйозні загрози для тої чи іншої організації або на події, які вже відбулися, то ризик-менеджмент пов'язаний з процесом ідентифікації певних ризиків переважно для майбутньої діяльності організації, а також відповідного прийняття цих ризиків або їх усунення.

Ключові слова: види кризових консультацій; кризовий аналіз; кризові консультанти; кризове планування; превентивне кризове управління; антиципативне кризове управління; ризик-менеджмент

Crisis consultations as a component of political management

Stavchenko S. V., Oles Honchar Dnipro National University

It is determined that crisis consultations represent a set of measures aimed at stabilizing the situation of a particular subject, solving a set of problems associated with the maximum increase in the efficiency of the activity. The following types of crisis consultations are singled out: direct consultations of managers; implementation of advisory activities (consultations on emerging problems, diagnosis of the organization, definition of a crisis strategy, development of a plan of measures for crisis prevention, risk assessment and follow-up of its implementation, support of the organization during the implementation of the plan for crisis prevention, development of preventive measures in relation to avoidance of crisis phenomena); crisis reflexive games (training of managers and staff); case study review; use of benchmarking methods. The role of crisis analysis in conducting crisis consultations has been determined. It was emphasized that crisis analysis enables to prevent and plan possible crisis situations, ways of their neutralization and overcoming with minimal expenses for the organization. The role functions of crisis advisers are determined. The stages of crisis management (according to R. Heath) are revealed: prevention – prevention of crisis risks, analysis of losses for business; readiness – awareness of the probability of crises, staff training; salvation – drawing up plans, preventing consequences; recovery – recovery of effective production, assessment of the crisis. The types of crisis management are distinguished: preventive, aimed at analyzing the indicators of the crisis and identifying its causes and factors for timely prevention or minimization of possible crisis processes; an anticipatory, the essence of which is to develop goals and objectives for leadership in order to prevent crisis phenomena. A demarcation of crisis management and risk management has been conducted: if crisis management is primarily a process of responding to already existing serious threats to one or another organization or to events that have already occurred, risk management is associated with the process of identifying certain risks mainly for future activities organization, as well as the appropriate acceptance of these risks or their elimination.

Keywords: types of crisis counseling; crisis analysis; crisis counselors; crisis planning; preventive crisis management; anti-crisis crisis management; risk management

Кризисные консультации как составляющая политического управления

Ставченко С. В., Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Определено, что кризисные консультации представляют собой набор мероприятий, направленных на стабилизацию положения того или иного субъекта, решение комплекса проблем, связанных с повышением эффективности деятельности. Подчеркнуто, что кризисный анализ как составляющая кризисных консультаций дает возможность предупредить и спланировать возможные кризисные ситуации, способы их нейтрализации и преодоления с минимальными затратами для организации. Выделены типы кризисного управления: превентивное, направленное на анализ индикаторов кризиса и выявления его причин и факторов для своевременного предупреждения или минимизации масштабов возможных кризисных процессов; антиципативное, суть

котрого заключається в розробці цілей і задач для керівництва, щоб уникнути кризових явищ. Проведена демаркація кризового менеджменту і ризик-менеджменту: якщо кризовий менеджмент в основному являється процесом реагування на вже існуючі серйозні загрози для цієї або іншої організації або на події, які вже відбулися, то ризик-менеджмент пов'язаний з процесом ідентифікації певних ризиків переважно для майбутньої діяльності організації, а також відповідного прийняття цих ризиків або їх усунення.

Ключові слова: види кризових консультацій; кризовий аналіз; кризові консультанти; кризове планування; превентивне кризове управління; антиципативне кризове управління; ризик-менеджмент

Постановка проблеми.

У сучасному політологічному дискусії чільне місце посідає проблематика політичної кризи. І хоча часто вживання самого поняття «політична криза», «криза влади», «криза відносин влади» має значне емоційне навантаження та спрямоване на формування в суспільній свідомості певного сприйняття діяльності тої чи іншої політичної сили, сьогодні актуальним завданням політичної науки є визначення концепції політичної кризи, визначення її меж та специфічних характеристик, ознак, за якими можна ідентифікувати кризові явища та процеси.

Аналіз досліджень і публікацій.

Питання застосування технологій кризового консультування в управлінському процесі розглядаються в різноманітних наукових публікаціях як зарубіжних, так і українських авторів. Зокрема, на Заході в кризовому консультуванні лівова частка уваги аналітиків прикута до способів визначення кризових тенденцій та способів передбачення, попередження та профілактики кризи [19], а також комунікаційного супроводу криз [11-16; 20-22]. В Україні, незважаючи на доволі широкий спектр наукових публікацій з кризового менеджменту, академічне супроводження цієї фахової галузі, бракує теоретичної та методологічної літератури з кризових консультацій саме в політиці, науково-дослідних лабораторій з кризових консультацій у політичній сфері. Поза увагою української наукової спільноти також залишається проблематика становлення інституту політичного консультування та кризового аналізу в рамках політичної системи України, його ролі та місця в сучасних політичних процесах.

Мета дослідження – розкрити особливості кризових консультацій у контексті політико-управлінського процесу.

Виклад основного матеріалу.

Головним чином кризові консультації знаходять своє застосування під час виборчих процесів, тоді як повсякденні «рутинні» політичні процедури, такі як розробка та ухвалення законів

та інших нормативно-правових актів, формування державної політики в різних сферах, залишаються поза увагою політичних аналітиків.

Проблемою залишається відсутність у громадській думці розуміння суті кризового аналізу й консультування та його необхідності саме в політичних відносинах, у відносинах між гілками державної влади та в рамках інституційних процедур. Звичайно, можна сказати, що законодавство, нормативно-правові норми, власне, й спрямовані на попередження та подолання політичних кризових процесів. Це дійсно так, але в умовах динамічного розвитку демократичних політичних систем законодавство в силу своєї природи та технології його створення не встигає реагувати на багатоманітні виклики та реалії політичних відносин та інститутів. Політична аналітика та консультування має посісти цю нішу та з боку громадянського суспільства надати політичній системі нові наукові та виважені рецепти управління політичною кризою.

Так, провідний експерт з кризового менеджменту Лоуренс Бартон у своїй книзі «Кризове лідерство тепер» пропонує конкретні рішення для управління руйнівними подіями – від промислових аварій та актів насильства до розкрадання, відкликання продукції та тероризму. Л. Бартон визначає характеристики, що визначають справжню кризу, наводить перевірені стратегії реагування на сигнали раннього попередження криз, шляхи пом'якшення загрозливих ситуацій, а також розкриває комунікативні аспекти управління кризою. На основі численних прикладів успішного розв'язання криз (у т. ч. і в політичній сфері) Л. Бартон репрезентує план урегулювання кризи, який містить детальні шаблони для вирішення широкого спектру інцидентів та загроз [10].

У тих випадках, коли керівництво проблемної організації усвідомлює, що вони не можуть своїми силами ані оцінити масштаби проблем, ані впоратися з ними, вони звертаються до відповідних фахівців із кризових консультацій. За кордоном для позначення кризових консультацій часто застосовують терміни «turnaround management»

або «turnaround» (букв. з англ. «обертання навколо»), «corporate recovery» (з англ. «корпоративне оздоровлення»).

У цілому кризові консультації являють собою набір заходів, що спрямовані на стабілізацію становища того чи іншого суб'єкта, вирішення комплексу проблем, пов'язаних якнайбільшим підвищенням ефективності діяльності. При цьому основним завданням кризових консультацій є збереження / відновлення нормального функціонування суб'єктів; розробка стратегії з метою профілактики кризових явищ, недопущення їх повторення у майбутньому.

Кризові консультації прийнято поділяти на такі види:

1. Прямі консультації керівників організації, які, як правило, мають чіткі уявлення про те, як має бути побудована їхня діяльність, і розуміють, що в кризовій ситуації багато з них повинні бути переглянуті.

2. Виконання певних консультативних заходів:

- консультації з проблем, що наново виникли;
- діагностика діяльності організації;
- визначення кризової стратегії;
- розробка плану заходів із запобігання криз, оцінка ризиків та подальший супровід його реалізації;
- супровід організації під час реалізації плану заходів із запобігання криз;
- розробка профілактичних заходів щодо недопущення кризових явищ.

3. Кризові рефлексивні ігри за методом моделювання колективної діяльності за участі керівництва та провідних фахівців. При цьому за допомогою презентацій, вільного обговорення оцінюється поточний стан діяльності організації (модель «Як є») і будується нова концепція діяльності організації (модель «Як повинно бути»), здатна в умовах кризи забезпечити її виживання і подальший розвиток. Така модель повинна бути комплексною – охоплювати всю організаційну систему, залучати в організаційні зміни весь персонал організації. Інший важливий момент – це інноваційність розроблюваної моделі, наявність у ній нестандартних рішень, здатних вивести організацію з кризового стану. Найчастіше такі ігри дозволяють змінити світогляд керівництва та співробітників організації, їх точки зору на ситуацію, що є дуже корисним.

Консультант при проведенні гри виступає в ролі фасилітатора та мотиватора, забезпечуючи її потрібну спрямованість, безперервність,

дотримання встановлених правил і, безумовно, креативність.

4. Розгляд кейс-стаді, побудованих на основі особистого досвіду консультанта, або які є класичними в світовій та вітчизняній практиці кризового управління.

5. Використання методів бенчмаркінгу і оцінка того, як поведуться ділові партнери, конкуренти організації-замовника в сформованих умовах кризи, наскільки їх дії можуть бути застосовані для неї (детальніше про цей напрям кризових консультацій [7]).

При аналізі кризової ситуації консультанту необхідно оцінити її характер і причини виникнення [3], враховуючи при цьому, що кризова ситуація може бути:

- довготривалою (затяжною, хронічною) і короткочасною;
- локальною (точковою) і системною (комплексною);
- пов'язаною з дією внутрішніх або зовнішніх чинників;
- такою, що проявляється у певній функціональній сфері.

Кризові консультації неможливі без проведення кризового аналізу, який передбачає розробку та застосування методології визначення витоків кризового процесу для його попередження та ознак кризового процесу для його подолання, якщо попередити кризу не вдалося. В бізнес-консультуванні кризовий аналіз застосовується для конкретного підприємства і має на меті підвищення ступеня передбачуваності результатів застосування технологій, які працюють на підприємстві. Це можуть бути технології як виробництва товару, так і управління персоналом або інноваціями. Кризовий аналіз дає можливість попередити та спланувати можливі кризові ситуації, способи їх нейтралізації та подолання з мінімальними витратами для підприємства. З точки зору політичних відносин, кризовий аналіз також має справу з технологіями, які періодично застосовуються в політичній сфері. Такими технологіями можна назвати законодавчий процес, різного роду взаємодію гілок влади, лобізм, призначення посадових осіб, прийняття бюджету, втілення державних інноваційних програм, прийнятих урядом, та сам процес прийняття цих програм, лобіювання і так далі. З точки зору «ринкового» підходу до політики, де політика представлена як ринок, де реалізується політичний «товар» у вигляді політичних ідеологій, ідей, політичних іміджів,

зазначені технології можуть розглядатись як процес виробництва «товару». Наприклад, парламент виробляє закони, тобто головною функцією парламенту є законотворення, а значить від ефективної технології виробництва законів залежить ефективна робота даного політичного інституту.

На прикладі парламенту можна показати актуальність та необхідність кризового аналізу. Парламент має власну структуру, набір інституційних повноважень та повноважень окремої діючої особи в рамках даного інституту, порядок організації, обмежені терміни існування, регламент роботи, тобто технологію ухвалення законів, інші формальні та неформальні норми, що регулюють діяльність парламенту. Під час роботи парламенту можуть виникати кризові процеси, які спричиняють дисфункцію законодавчого інституту та загрожують його подальшому існуванню. Наприклад, відсутність кворуму для прийняття рішення, блокування роботи парламенту, порушення в процедурі прийняття законів, введення нових процедур та правил прийняття рішень у комітетах або залі засідань. Подібні кризові процеси не можна назвати стихійними та непередбачуваними. Вони, як правило, повторюються та мають спільні ознаки та прояви [8].

При вивченні причин кризи зазвичай використовуються такі види аналізу:

1. Історичний (ретроспективний) аналіз, який полягає у вивченні тенденцій, що склалися за певний період у минулому, і спрямований на визначення тенденцій (трендів), побудову рівняння регресії, діагностику проблем за певних часових проміжків, виявлення причинно-наслідкових залежностей, а також здійснення факторного аналізу в динаміці.

2. Структурний аналіз, який проводиться по різних об'єктах у залежності від власних цілей: структурні елементи відповідної організації, види діяльності, контрагенти, види (групи, номенклатури) продукції, сегменти ринку, види активів тощо. За допомогою цього комплексу аналітичних інструментів досліджуються відносини структурних елементів, проводиться їх групування, виявляються позитивні сторони та переваги організації, а також її проблеми і недоліки, вузькі місця.

3. Аналіз чинників, що зумовили кризові явища, визначення причинно-наслідкових зв'язків між ними. Такими чинниками можуть бути:

- неефективне керівництво організацією, ух-

валення керівництвом критично помилкових стратегічних рішень, пов'язаних з інвестиціями та інноваціями, освоєнням нових ринків, придбанням активів, злиттям і поділом організації та ін.;

- ухвалення керівництвом рішень, які суперечать чинному законодавству, порушують договірні відносини, що приносять шкоду зацікавленим сторонам і викликають відповідну протидію;

- негативна для організації динаміка зовнішнього фонового середовища, що проявляється, зокрема, як циклічні кризи, шкідливі науково-технічні рішення і технології, політичні кризи, несприятливі для організації зміни в законодавстві;

- несприятливі зміни ринку, наприклад, суттєве посилення активності конкурентів, поява нових конкурентів, різкий спад попиту на продукцію організації, негативна поведінка контрагентів;

- форс-мажорні обставини – стихійні лиха, пожежі тощо.

При цьому кризові консультанти можуть виступати в ролі кризових керуючих. Після проведення діагностики і оцінки кризового стану організації вони беруть на себе керівництво з метою виведення організації з кризи. Часто в подібних ситуаціях їм доводиться приймати непопулярні, а інколи і жорсткі рішення, пов'язані зі скороченням робочих місць, зменшенням витрат на персонал, у тому числі соціальних програм.

За допомогою методології прикладних політичних досліджень можна визначити низку типових кризових ситуацій, які можуть загрожувати нормальному функціонуванню парламенту. На основі отриманих результатів будуються моделі розвитку кризи та пропонуються ймовірні варіанти та плани її подолання.

Планування виходу із кризового процесу посідає особливе місце в кризовому аналізі. В цьому плані вказують основні норми, ролі, повноваження та варіанти політичних рішень, які можуть прийматись в даній кризовій ситуації. Розробка кризової програми включає в себе глибокий аналіз нормативно-правового, політичного становища того чи іншого інституту з метою виявлення витоків кризової ситуації. На основі проведеного аналізу розробляється концепція реформування даного інституту, запровадження інновацій, заснованих на специфіці цього інституту та його структурі і функціях. У кризовому плані фіксується також тактичний план реалізації концепції реформування даного інституту, організації, а також план взаємодії зі ЗМІ, внутрішньої та зовнішньої комунікації, кадрові зміни.

Роберт Хіт визначає «оперативну модель кризового управління», яка складається з чотирьох

етапів: попередження – профілактика кризових ризиків, аналіз збитку для бізнесу; готовність – усвідомлення ймовірності криз, тренування персоналу; порятунок – складання планів, попередження наслідків; відновлення – відновлення ефективного виробництва, оцінка кризи. Остання передбачає відповідь на питання: чому криза виникла і як уникнути її наступного разу?

Перша складова кризового консультування полягає, таким чином, у профілактиці можливих кризових процесів на основі аналізу ресурсів організації, а також аналізу ймовірних збитків. Друга складова присвячена сприянню усвідомлення ймовірності виникнення кризових процесів у даній організації, зокрема за допомогою тренування персоналу. На стадії актуалізації кризи задіяний елемент «порятунку», який заснований на заздалегідь продуманих та відкоректованих ситуацією планах кризової ситуації, попередження ескалації кризи та нейтралізації її наслідків. Заключною фазою кризового управління за участю консультантів є відновлення ефективного управління організацією, оцінка наслідків кризи та досвіду попередження та управління кризовою ситуацією в даній організації [9].

Головним чином слід розрізнити типи кризового управління в умовах потенційно можливої кризи та кризи, що настала. В разі визначених тенденцій кризових явищ необхідним є створення системи превентивного управління, що спрямоване на аналіз індикаторів кризи та виявлення її причин та факторів для вчасного попередження або мінімізації масштабів можливих кризових процесів. Саме під час превентивного управління відбувається аналітика кризових тенденцій, розробка планів як безкризового функціонування інституту, так і плану кризового управління. Система превентивного управління спрямована на забезпечення стабільного розвитку організації [18].

Завдання керівництва та його дій у рамках гострої кризи визначаються як «реактивний антикризовий менеджмент». Його основними формами є: збереження ліквідності; збереження капіталу; збереження субстанції; збереження оптимальної платоспроможності; забезпечення капіталу шляхом урівнення витрат і доходів; збереження факторів виробництва.

Профілактика криз здійснюється в рамках превентивного (застережливого) та антиципативного (випереджаючого) антикризового менеджменту. Перший передбачає заходи з реорганізації структури та перегляду стратегії розвитку організації. Одним із різновидів превентивного менеджменту є технологія керування проблемами [4].

В умовах кризи, що актуалізувалась, основною метою кризового управління є вироблення механізмів і заходів виходу з кризи та відновлення докризового стану. Зазначені заходи можна поділити на стратегічні й тактичні. Стратегічні заходи, сукупність яких утворює антиципативний (випереджаючий) антикризовий менеджмент, полягають у розробці цілей та завдань менеджменту: аналіз та оцінка положення інституту, вивчення потенціалу, розробка інноваційної стратегії, загальної концепції оздоровлення. Тактичні (оперативні) заходи можна поділити на захисні та наступальні по відношенню до середовища функціонування інституту. Оперативні заходи властиві «реактивному кризовому менеджменту», який спрямований на планування та втілення заходів, метою яких є відновлення докризового стану.

Звичайно для проведення в життя зазначених заходів кризові консультанти та менеджери вимагають довіри і відповідних повноважень та ресурсів. На основі дослідження технології та змісту політичних рішень, в сучасних політичних реаліях, можна відзначити досить низький ступінь впливу політичних консультантів на перебіг політичних процесів. Не маючи достатньо ресурсів для впровадження антикризових стратегій, останні залишаються всього лише побажаннями та рекомендаціями для політичних суб'єктів. Головною причиною такої ситуації є, по-перше, недостатнє усвідомлення можливостей застосування практики політичного консультування в умовах кризи в політичних інститутах та відносинах, по-друге, низький рівень довіри до вітчизняних політичних консультантів, сприйняття їхніх послуг в рамках існуючої політичної кон'юнктури.

У контексті кризових консультацій варто розрізнявати поняття «кризовий менеджмент» і «ризик-менеджмент» (або «управління ризиками»), які мають свої специфічні особливості. Якщо «кризовий менеджмент» здебільшого є процесом реагування на вже існуючі серйозні загрози для тої чи іншої організації або на події, які вже відбулися, то «ризик-менеджмент» пов'язаний з процесом ідентифікації певних ризиків переважно для майбутньої діяльності організації, а також відповідного прийняття цих ризиків або їх усунення. Відповідно, потреба для багатьох організацій впровадити ризик-менеджмент зумовила появу такої специфічної професійної категорії, як «ризик-менеджери», тобто таких фахівців, які вишуковують та ідентифікують у

діяльності тієї чи іншої організації різноманітні ризики (фінансові, соціальні, техногенні тощо), оцінюють ступінь їх небезпеки та ймовірність настання, розміри можливих збитків або інших втрат і готують рекомендації щодо відповідного реагування на певні ризики та зниження їх негативних наслідків для діяльності організації, зокрема з метою запобігання кризового стану [1].

Тут необхідно з'ясувати взаємозв'язок термінів «криза» і «ризик» [2; 6-7]. Зокрема, ризик завжди має на увазі активний аналіз і ухвалення усвідомленого рішення. Провідні експерти з кризового управління Отто Лербінгер і Тімоті Кумбс зараховують оцінку ризиків та управління ними до початкового етапу кризового управління [17, р. 78-83; 13, р. 23-24, 32-34, 54-56].

Висновки.

Отже, центральною проблемою розвитку політичного консультування в Україні є необхід-

ність інституціоналізації кризового політичного консультування та підвищення рівня довіри до консультантів як з боку політичних акторів, так і з боку громадянського суспільства. Це має в свою чергу зміцнити позиції та голос політичних аналітиків та консультантів у кризових процесах, дозволить їм впливати на ситуацію не у вигляді побажань, а через формування суспільної думки на основі наукових підходів на протидію кон'юнктурній оцінці ситуації. Розвиток наукових шкіл та лабораторій з кризового менеджменту має здійснюватися з дотриманням певного кодексу професійної етики в наданні консультацій та аналітичних рецептів, бути прозорим та адекватним розвитку суспільства і політичної системи. Слід усвідомити, що від цього багато в чому залежить успіх та ефективність результатів управління на всіх рівнях політичної влади в сучасній Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Клименко А. Риск- и кризис-менеджеры: для чего они нужны и как обеспечить их соответствие Классификатору профессий / А. Клименко // HR-Лига. Сообщество кадровиков и специалистов по управлению персоналом. – 2015. Режим доступа: <https://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=1627>.
2. Кривошеїн В. В. Ризик-комунікація у проблемному полі соціальних наук / В. В. Кривошеїн // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2017. – № 4. – С. 58-70. – Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія.
3. Ставченко С. В. Етіологія політичних криз / С. В. Ставченко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2013. – Т. 16. – № 12. – С. 61-65.
4. Ставченко С. В. Керування проблемами як різновид превентивних технологій антикризового управління в політиці / С. В. Ставченко // Вісник Дніпропетровського університету. – 2014. – Т. 22. – № 24. – С. 99-106. – Сер.: Філософія. Соціологія. Політологія.
5. Ставченко С. В. Кризова комунікація і ризик-комунікація у політичному процесі: спільне та особливе / С. В. Ставченко // *Evropský politický a právní diskurz*. – 2017. – Т. 4. – № 4. – С. 129-135.
6. Ставченко С. В. «Небезпека / ризик / криза» як тріадна сутність політичного розвитку / С. В. Ставченко // *Evropský politický a právní diskurz*. – 2017. – Т. 4. – № 2. – С. 110-116.
7. Ставченко С. В. Політичний бенчмаркінг як складова антикризової стратегії держави / С. В. Ставченко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2014. – Т. 17. – № 12. – С. 53-57.
8. Ставченко С. В. Стабілізаційний та дестабілізуючий потенціал парламентських криз у політичній системі / С. В. Ставченко // *Нова парадигма*. – 2010. – № 95. – С. 96-102.
9. Хит Р. Кризисное управление для руководителей и менеджеров / Р. Хит. – Москва: Лори, 2004. – 486 с.
10. Crisis leadership now: A real-world guide to preparing for threats, disaster, sabotage, and scandal / L. Barton. – New York: McGraw-Hill, 2007. – 368 p.
11. Coombs W. T. Designing post-crisis messages: Lessons for crisis response strategies / W. T. Coombs // *Review of Business*. – 2000. – Vol. 21. – № 3/4. – P. 37-41.
12. Coombs W. T. Impact of past crises on current crisis communication: Insights from situational crisis communication theory / W. T. Coombs // *Journal of Business Communication*. – 2004. – Vol. 41. – № 3. – P. 265-289.
13. Coombs W. T. Ongoing Crisis Communication: Planning, Managing, and Responding. 4th edition / W. T. Coombs // Thousand Oaks: Sage Publications, 2014. – 256 p.
14. Coombs W. T. Political public relations and crisis communication / W. T. Coombs // *Political public relations: Principles and applications*. – New York: Routledge, 2011. – P. 214-234.
15. Eriksson G. Managing political crisis: an interactional approach to «image repair» / G. Eriksson, M. Eriksson // *Journal of Communication Management*. – 2012. – Vol. 16. – № 3. – P. 264-279.
16. Johansen W. Understanding and practicing crisis consulting: A study of public relations and communications firms / W. Johansen // *Journal of Communication Management*. – 2017. – Vol. 21. – № 2. – P. 106-123.
17. Lerbinger O. The Crisis Manager: Facing Disasters, Conflicts, and Failures. 2nd edition / O. Lerbinger // New York: Routledge Communication Series, 2012. – 400 p.
18. Massey J. E. Managing organizational legitimacy: Communication strategies for organizations in crisis / J. E. Massey // *Journal of Business Communication*. – 2001. – Vol. 38. – P. 153-182.
19. Regester M. Risk Issues and Crisis Management: A Casebook of Best Practice. 3rd edition / M. Regester, J. Larkin. – London: Kogan Page, 2005. – 256 p.
20. Seeger M. W. Chaos and crisis: Propositions for a general theory of crisis communication / M. W. Seeger // *Public Relations Review*. – 2002. – Vol. 28. – № 4. – P. 329-337.
21. Seeger M. W. Communication and Organizational Crisis / M. W. Seeger, T. L. Sellnow, R. R. Ulmer // Westport: Praeger, 2003. – 312 p.
22. Sheldon C. Image repair in politics: Testing effects of communication strategy and performance history in a faux pas / C. Sheldon, L. Sallot // *Journal of Public Relations Research*. – 2008. – Vol. 21. – № 1. – P. 25-50.

REFERENCES

1. Klimenko, A. (2015). Risk- i krizis-menedzhery: dlya chego oni nuzhny i kak obespechit ih sootvetstvie Klassifikatoru professiy [Risk and crisis managers: why they are needed and how to ensure their compliance with the Classification of professions]. *HR-Liga. Soobschestvo kadrovikov i specialistov po upravleniyu personalom*. Retrieved from: <https://hrliga.com/index.php?module=profession&op=view&id=1627> [in Russian].
2. Kry'vosheyin, V.V. (2017). Ryzyk-komunikaciya u problemnomu poli social'ny'x nauk [Risk communication in the problem field of social sciences]. *Visnyk Nacional'nogo universy'tetu «Yury'dy'chna akademiya Ukrayiny' imeni Yaroslava Mudrogo»*, 4, 58-70, Ser.: Filosofiya, filosofiya prava, politologiya, sociologiya [in Ukrainian].
3. Stavchenko, S.V. (2013). Etiologiya politychnyh kryz [Etiology of political crises]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 16 (12), 61-65 [in Ukrainian].
4. Stavchenko, S.V. (2014). Keruvannya problemamy' yak riznovy'd preventy'vny'x texnologij anty'kry'zovogo upravlinnya v polity'ci [Management of problems as a kind of preventive technologies of crisis management in politics]. *Visnyk Dnipropetrovs'kogo universy'tetu*, 22 (24), 99-106, Ser. Filosofiya. Sociologiya. Politologiya [in Ukrainian].
5. Stavchenko, S.V. (2017). Kry'zova komunikaciya i ry'zy'k-komunikaciya u polity'chnomu procesi: spil'ne ta osobly've [Crisis communication and risk communication in the political process: common and special]. *Evropský politický a právní diskurz*, 4 (4), 129-135 [in Ukrainian].
6. Stavchenko S.V. (2017). «Nebezpeka / ryzik / kryza» yak triadna sutnist' politychnogo rozvy'tku [«Hazard / risk / crisis» as a triad of the essence of political development]. *Evropský politický a právní diskurz*, 4 (2), 110-116 [in Ukrainian].
7. Stavchenko, S.V. (2014). Polity'chny'j benchmarking yak skladova anty'kry'zovoyi strategiyi derzhavy' [Political benchmarking as part of the state's crisis strategy]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 17 (12), 53-57 [in Ukrainian].
8. Stavchenko, S.V. (2010). Stabilizacijny'j ta destabilizuyuchy'j potencial parlaments'ky'x kry'z u polity'chnij sy'stemi [Stabilizing and destabilizing potential of parliamentary crises in the political system]. *Nova parady'gma*, 95, 96-102 [in Ukrainian].
9. Hit, R. (2004). *Krizisnoe upravlenie dlya rukovoditeley i menedzherov [Crisis management for managers and managers]*. Moscow: Lori [in Russian].
10. Barton, L. (2007). *Crisis leadership now: A real-world guide to preparing for threats, disaster, sabotage, and scandal*. New York: McGraw-Hill.
11. Coombs, W.T. (2000). Designing post-crisis messages: Lessons for crisis response strategies. *Review of Business*, 21 (3/4), 37-41.
12. Coombs, W.T. (2004). Impact of past crises on current crisis communication: Insights from situational crisis communication theory. *Journal of Business Communication*, 41 (3), 265-289.
13. Coombs, W.T. (2014). *Ongoing Crisis Communication: Planning, Managing, and Responding*. 4th edition. Thousand Oaks: Sage Publications.
14. Coombs, W.T. (2011). *Political public relations and crisis communication. Political public relations: Principles and applications*. New York: Routledge.
15. Eriksson, G., & Eriksson, M. (2012). Managing political crisis: an interactional approach to «image repair». *Journal of Communication Management*, 16 (3), 264-279.
16. Johansen, W. (2017). Understanding and practicing crisis consulting: A study of public relations and communications firms. *Journal of Communication Management*, 21 (2), 106-123.
17. Lerbinger, O. (2012). *The Crisis Manager: Facing Disasters, Conflicts, and Failures*. 2nd edition. New York: Routledge Communication Series.
18. Massey, J.E. (2001). Managing organizational legitimacy: Communication strategies for organizations in crisis. *Journal of Business Communication*, 38, 153-182.
19. Register, M., & Larkin, J. (2005). *Risk Issues and Crisis Management: A Casebook of Best Practice*. 3rd edition. London: Kogan Page.
20. Seeger, M.W. (2002). Chaos and crisis: Propositions for a general theory of crisis communication. *Public Relations Review*, 28 (4), 329-337.
21. Seeger, M.W., Sellnow, T.L., & Ulmer, R.R. (2003). *Communication and Organizational Crisis*. Westport: Praeger.
22. Sheldon, C., & Sallot, L. (2008). Image repair in politics: Testing effects of communication strategy and performance history in a faux pas. *Journal of Public Relations Research*, 21 (1), 25-50.

Ставченко Сергій Вікторович

Доцент, кандидат філософських наук
Дніпровський національний університет імені
Олеся Гончара
49000, Дніпро, пр. Гагаріна, 72

Stavchenko Sergey

Associate Professor, PhD
Oles Honchar Dnipro National University
72, Naharina Ave., Dnipro, 49000, Ukraine

Email: 1-703@i.ua

Цитування: Ставченко С. В. Кризові консультації як складова політичного управління / С. В. Ставченко // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 7. – С. 24-30.

Citation: Stavchenko, S.V. (2018). Kryzovi konsultatsii yak skladova politychnoho upravlinnia [Crisis consultations as a component of political management]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(7), 24-30.

Державна територія та територіальна цілісність: структурно-функціональний аналіз морфології понять

Дахно О. Ю., Національний інститут стратегічних досліджень

З'ясовується сутність державної території, конкретизовано основні теорії її дослідження, зокрема, концепції А. Кейсеса, Ф. Фукуями, А. Ейде, Ж. Якобсона, А. Ертеля. Систематизовано основні дослідницькі підходи до ідентифікації змісту територіальної цілісності та інструментів її захисту, які були сформовані в межах світової наукової думки. Уточнюється структурний і функціональний зміст території держави, визначається її структурний склад, висвітлюються історичні аспекти її утворення, морфологія, місце знаходження і характеристики кордонів. Висвітлено економічні і політичні особливості розвитку державної території. Встановлено взаємозв'язок між структурою державної території і територіальною структурою економіки, змістом територіальних суперечок і претензій між державами, а також характером відповідних територіально-етнічних конфліктів, що призводить до порушення її цілісності. З'ясовано сутність понять «державний кордон», «територіальна цілісність», розкрито їх структурно-функціональний зміст, склад, історію формування, морфологію, місце розташування та характеристики кордонів; наведено економічні й політичні особливості її розвитку.

Розмежовано поняття територіальної цілісності, під якою розуміється єдність та неподільність, та територіальної недоторканості, що характеризує збереження цілісності території, захист від посягань з боку інших держав або інших політичних сил. Територіальна цілісність та недоторканість території розглядаються як ціле та часткове, на підставі чого недоторканість виступає структурною складовою та необхідною умовою територіальної цілісності держави.

Проаналізовано взаємозв'язок між структурою державної території та територіальною структурою господарювання, визначено зміст територіальних суперечок і претензій між державами, а також охарактеризовано природу відповідних територіально-етнічних конфліктів, які призводять до порушення її цілісності.

Ключові слова: територіальна цілісність; державна цілісність; територіальна недоторканість; непорушність державних кордонів; територія держави; державний суверенітет; неподільність території; суверенітет держави

State territory and territorial integrity: structural and functional analysis of the morphology of concepts

Dakhno O. Yu., National Institute for Strategic Studies

Problem setting. In most states, the territorial issues were accompanied by the establishment of a sovereign power, the inviolability of borders, the preservation of the independence of the state, the search for a new model of national identity. As a result, territorial integrity has gained the appropriate level of institutionalization and legitimization at the international and national levels, thus becoming one of the most pressing problems for modern humanities.

The basis for understanding the territorial integrity of the state is the study of Hajd, Ch. (2005). The territorial integrity of the state scientist understood as its unity and indivisibility, while inviolability – as the preservation of the integrity of the territory, protection from encroachments by other states or other political forces. In this respect, the territorial integrity and inviolability of the territory are considered by the author as a whole and partial, on the basis of which the inviolability acts as a structural component and a necessary condition for the territorial integrity of the state.

The purpose of the paper is to conduct a conceptual analysis of the concept of state territory and territorial integrity in the context of modern political science. The objectives of the paper are to find out the essence of the state territory, to specify the main theories of its research, to systematize the main research approaches to the identification of the content of territorial integrity and the tools for its protection within the framework of domestic and Western political science.

The paper main body. The concept of Cassese, A. (2007) is of significant methodological value within the research. The territorial integrity of the state he understood as “an element of state unity characterizing the immutability of state borders, territorial integrity and inviolability of the territory of the state historically formed and people living in a certain territory”. On this basis, territorial integrity is the basis of strengthening the constitutional system, which in no case may contradict the principle of the right of people to self-determination. Within this research logic, an important role in implementing the mechanism of ensuring the territorial integrity of the state is given to judicial instruments for resolving territorial disputes within a single constitutional space.

The scientific approach by Fukujama, F. (2004) is analyzed. The scientist makes a methodological attempt to carry out a detailed analysis of the notions of “state unity” and “territorial integrity”.

Within the bounds of political analysis, the concept of Eide, A. (2015) is of great conceptual value. He defines the notions of “territorial integrity”, “state integrity” and “territorial inviolability”.

The concept of Jacobson, J. (2014) in this context is also of great importance. The author reveals the essence of territorial integrity in the context of the implementation of the principle of inviolability of borders, which is an important condition for the solution of issues of protection of state borders, which are essential for the provision of international security throughout the world.

Conclusions of the research. Thus, our analysis made it possible to find out the essence of the notions of “state border”, “territorial integrity”, “territorial integrity” by systematizing the main research approaches that were formed in the context of world and national scientific thought. On this basis, the structural and functional content of the state territory is clarified, including the determination of its composition, history of formation, morphology, location and characteristics of the boundaries. The economic and political peculiarities of the development of the state territory are presented. The relationship between the structure of the state territory and the territorial structure of the economy, the content of territorial disputes and claims between the states, as well as the nature of the corresponding territorial-ethnic conflicts, which leads to a violation of its integrity, are disclosed.

The notions of territorial integrity, which refers to unity and indivisibility, and territorial inviolability, which characterizes the preservation of the integrity of the territory, protection from encroachments by other states or other political forces, are delimited.

Territorial integrity and territorial inviolability are considered as integral and partial, on the basis of which the inviolability acts as a structural component and a necessary condition for the territorial integrity of the state. It is this aspect that is least developed within the framework of modern political science, which thus forms the methodological prospects for further study of this problem.

Keywords: territorial integrity; state unity; territorial inviolability; inviolability of state borders; the territory of the state; state sovereignty; indivisibility of territory

Государственная территория и территориальная целостность: структурно-функциональный анализ морфологии понятий

Дахно А. Ю., Национальный институт стратегических исследований

Раскрыта сущность государственной территории, конкретизированы основные теории ее исследования, в частности концепции А. Кейсеса, Ф. Фукуямы, А. Эйде, Ж. Якобсона, А. Эртеля. Систематизированы основные исследовательские подходы к идентификации содержания территориальной целостности и инструментов ее защиты; которые были сформированы в пределах мировой научной мысли. Уточняется структурное и функциональное содержание территории государства, определяется ее структурный состав, освещаются исторические аспекты ее образования, морфология, место нахождения и характеристика границ. Освещены экономические и политические особенности развития государственной территории. Установлена взаимосвязь между структурой государственной территории и территориальной структурой экономики, содержанием территориальных споров и претензий между государствами, а также характером соответствующих территориально-этнических конфликтов, что приводит к их целостности. Установлена сущность понятий «государственная граница», «территориальная целостность», раскрыто их структурно-функциональное содержание, состав. История формирования, морфология, место размещения и характеристика границ; представлены экономические и политические особенности их развития.

Разграничены понятия территориальной целостности, под которой понимается единство и неделимость, и территориальной неприкосновенности, что характеризует сохранение целостности территории, защиту от посягательств со стороны других государств или политических сил. Территориальная целостность и неприкосновенность территории рассматриваются как целое и частное, на основании чего неприкосновенность выступает структурной составляющей и необходимым условием территориальной целостности государства.

Проанализирована взаимосвязь между структурой государственной территории и территориальной структурой хозяйствования, определено содержание территориальных споров и претензий между государствами, а также проведена характеристика природы соответствующих территориально-этнических конфликтов, которые приводят к нарушению ее целостности.

Ключевые слова: территориальная целостность; государственная целостность; территориальная неприкосновенность; нерушимость государственных границ; территория государства; государственный суверенитет; неделимость территории; суверенитет государства

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Початок ХХІ століття, який супроводжується пошуком формування внутрішньодержавної та геополітичної ідентичності, поставив у новому ракурсі питання територіальної цілісності перед сучасними державами, які зіштовхнулися з проблемами сепаратизму, анексії та сецесії. Водночас варто зазначити, що територіальна цілісність є структурною складовою функціонування та розвитку сучасної держави, запорукою стабільності її внутрішньодержавних та міждержавних відносин. Адже протягом багатьох віків існування держави територія виступає її базовою ознакою, порушення її цілісності породжувало агресивні військові дії за її збереження.

У більшості держав вирішення територіальних питань супроводжувалось встановленням суверенної влади, утвердженням недоторканості кордонів, збереженням незалежності держави, пошуком нової моделі національної ідентичності. В результаті цього територіальна цілісність здобула відповідний рівень інституціоналізації та легітимізації на міжнародному та національному рівнях, тим самим перетворившись на одну з найбільш актуальних проблем для сучасної гуманітарної науки.

Разом із тим варто враховувати той факт, що держава в межах своєї території уповноважена здійснювати повну та виключну владу, що регламентується внутрішнім законодавством погодженим із принципами та нормами міжнародного права, які гарантують недоторканість державної території та заборону силової зміни її цілісності в результаті застосування сили або погрози сили, що забороняє силове захоплення територій держав, порушення державних кордонів, використання територій держав без погодження. Дотримуючись даного принципу, зміна кордонів державної території можлива лише на основі самовизначення народів та націй при вирішенні питання про державну приналежність спірної території шляхом її обміну, передачі, поступок на добровільних засадах задля збереження мирних відносин між державами.

Аналіз публікацій.

Вперше на офіційному рівні поняття «територіальної цілісності держави» було визначено в Статуті ООН у 1945 році, в якому заборонялось застосування сили проти «територіальної недоторканості та політичної незалежності будь-якої держави», згодом воно отримало подальший розвиток в низці міжнародних дого-

ворів, серед яких: «Декларація ООН про принципи міжнародного права та співробітництво держав» [1], яка стосувалась системи налагодження дружніх відносин та співпраці між державами згідно зі Статутом ООН; «Заключний акт Ради з безпеки та співпраці в Європі» (1975 р) [2], який визначав непорушність кордонів між державами та їх зобов'язання утримуватись наразі і в майбутньому від будь-яких посягань на ці кордони.

При цьому варто відзначити, що в у зазначених вище Статуті ООН та Декларації ООН територіальна цілісність не визначена як самостійний принцип міжнародного права, а відтак у різних документах існують нормативні колізії, які стосуються використання понять «дотримання» «повага», «збереження», «забезпечення» територіальної цілісності, хоча структурно-функціонально кожне з них має своє застосування.

Слід зазначити, що відомий американський дослідник Ч. Хайд в контексті ідентифікації сутності територіальної цілісності вказав на доцільність чіткого розмежування понять цілісності та недоторканості. В загальносемантичному розумінні цілісність розглядалась ним як «стан внутрішньої єдності об'єкта (єдине ціле), його відносна автономність, незалежність від навколишнього середовища», а «недоторканність» як сфера, яку закон охороняє від посягань з боку когось або такої, якого не можна псувати, нищити, паплюжити через значимість, важливість тощо [3, с. 117].

Виходячи із цього, під територіальною цілісністю держави вчений розумів її єдність та неподільність, тоді коли під недоторканістю – збереження цілісності території, захист від посягань з боку інших держав або інших політичних сил. В даному відношенні територіальна цілісність та недоторканість території розглядаються як ціле та часткове, на підставі чого недоторканість виступає структурною складовою та необхідною умовою територіальної цілісності держави.

Метою статті є здійснити концептуальний аналіз поняття державної території та територіальної цілісності в контексті сучасної політологічної науки. Завданнями статі є з'ясування сутності державної території, конкретизувати основні теорії її дослідження, систематизувати основні дослідницькі підходи до ідентифікації змісту територіальної цілісності та інструментів її захисту в межах вітчизняної та західноєвропейської політологічної думки.

Основний зміст.

Низка проблемних питань, пов'язаних із науково-методологічним обґрунтуванням територіальної цілісності, виступають предметом окремого аналізу в межах філософської, політичної, юридичної, економічної, історичної та державно-управлінської науки. Однак її аналіз свідчить про певну фрагментарну розробленість даної проблематики, виходячи із предметності методології певної науки. Це все зумовлює доцільність детального аналізу поняття територіальної цілісності шляхом розкриття його сутності, ідентифікації методологічних проблем її визначення та систематизації основних дослідницьких підходів, які сформувались в межах світової та вітчизняної наукової думки.

Значну методологічну цінність в межах даного дослідження становить концепція А. Кейсеса, який під територіальною цілісністю держави розуміє «елемент державної єдності, який характеризує незмінність кордонів держави, територіальну єдність та недоторканість території держави, яка історично сформувалась та проживаючих на певній території» [4, с. 207].

Виходячи із цього, вчений розглядає територіальну цілісність як основу укріплення конституційного устрою, яка в жодному випадку не може суперечити принципу права народу на самовизначення. Дотримуючись даної дослідницької логіки, важливу роль в реалізації механізму забезпечення територіальної цілісності держави вчений відводить судовим інструментам вирішення територіальних суперечок в межах єдиного конституційного простору. А на основі цього формується висновок, що «рішення органів конституційної юстиції, які прямо або опосередковано пов'язані з питаннями територіальної цілісності держави, являють собою певну форму конституційної контрольної діяльності за органами публічної влади» [4, с. 209].

Близьким до наведеного вище є підхід Ф. Фукуями, в межах якого вчений здійснює методологічну спробу детального аналізу понять «державна єдність» та «територіальна цілісність». Виходячи із цього, під державною єдністю вчений розуміє «невід'ємну умову державного буття та основу мирного співіснування різних державних утворень, яка є гарантом їх стабільності, протистоїть множинності їх розколотості, непередбачуваності, аморфності та некерованості» [5].

Це свідчить про те, що саме внутрішньодержавна єдність є умовою забезпечення її територіальної цілісності, адже різні дезінтеграційні

фактори, які порушують єдність в межах держави, руйнують потенціал її «функціональної сили», а відтак слугують потужним «функціональним мотиватором» для порушення цілісності її території. Аби зберегти державну єдність мають бути структурно вибудовані державно-правові відносини, які іманентно гарантують територіальну цілісність держави, яка є індикатором «повного суверенітету держави над всією її територією» [5].

В межах політологічного аналізу значну концептуальну цінність містить концепція А. Ейде, в межах якої вченим розмежовано поняття «територіальна цілісність», «державна цілісність» та «територіальна недоторканість». Виходячи із даної дослідницької логіки аналізу територіальної цілісності, вчений установив співвідношення між поняттями «суверенітет», «право народу на самовизначення», «недоторканість територій», «непорушність державних кордонів» [6].

При цьому вчений наголошує на доцільності правильного трактування права на самовизначення, оскільки у більшості випадків його тлумачення зводиться до «санкціонування та заохочення до будь-яких дій, які вели б до розчленування або повного порушення територіальної цілісності чи політичної єдності суверенних та незалежних держав, які діють згідно з дотриманням принципу рівноправ'я та самовизначення народів» [6].

Аби уникнути певних методологічних колізій у трактуванні сутності територіальної цілісності вчений наголошує на доцільності використання поняття «рухома» та «нерухома територія». З огляду на це під «нерухомою державною територією» він розуміє «сукупність територій держави, включаючи відокремлені від основної території кордонами інших держав та юридичну територію консульств та посольств, розміщених за кордоном, які також вважаються територією відповідної держави» [7, с. 43].

До «рухомої державної території» вчений відносить кораблі, літаки, космічні станції, трубопроводи, які функціонують під прапором певної держави і на які поширюється дія її законів. З огляду на це «непорушність державних кордонів та стабільність встановленого для них режиму слугує гарантією безпеки держави» [7, с. 47]. Відповідно до цього захист державних кордонів є стратегічною складовою системи забезпечення безпеки сучасної держави.

Важливе значення в межах даного аналізу має також концепція Ж. Якобсона, який роз-

криває сутність територіальної цілісності в контексті реалізації принципу недоторканості кордонів, що є важливою умовою вирішення питань захисту державних кордонів, які є суттєвими для забезпечення міжнародної безпеки у всьому світі. Виходячи із цього, на думку вченого, аби гарантувати захист територіальної цілісності держави, необхідно враховувати природу функцій державного кордону у сучасному світі. Дотримуючись традиційної класифікації, до таких функцій він відносить:

– розподільну (бар'єрну) (коли держава за допомогою інструментів митної політики та юридичних норм обмежує можливість взаємодії між країнами шляхом обмеження чи припинення просування громадян, товарів, капіталів та навіть інформації)

– об'єднувальну (контактну) (коли в межах прикордонних районів формуються особливо тісні контакти, які утворюють так звані «зони взаємодії національних господарств» між сусідніми державами) [8, с. 25].

Співвідношення цих функцій та їх структурна зміна детермінується багатьма факторами, серед яких: політичні умови формування державних кордонів, характер сусідства, зовнішня політика, вплив глобалізаційних викликів, рівень геополітичної відкритості, рівень національної свідомості та самосвідомості. Все це ставить питання захисту територіальної цілісності держави як важливий атрибут розвитку «державності держави». На думку А. Ертеля, «кожен народ дожить своєю національністю як плодом свого історичного розвитку, збереження її недоторканості є одним із найважливіших його благ, саме тому серед інших цілей держави головною вважається захист її цілісності».

Але народ, який сповідує певний рівень культури та перебуває в межах певної цивілізації, прагне не лише до збереження своєї типовості, але намагається ще й поширювати її назовні, він прагне не лише до свого розвитку в прогресивному відношенні, але до розширення простору своєї держави. Звідси виникає можливість зіткнення інтересів та боротьба із сусідами, а, відповідно, і право на захист від зовнішніх посягань» [9, с. 341].

Таким чином, сутність державної території варто розглядати як:

1) частина земної кулі, в межах якої держава від імені свого народу здійснює територіальне верховенство, що являє собою невід'ємну частину державного суверенітету та є важливим атри-

бутом забезпечення цілісності території держави, оскільки вказує на те, що влада держави є вищою владою по відношенню до всіх осіб та організацій, які перебувають на даній території;

2) простір, в межах якого реалізується суверенітет держави, що виключає можливість реалізації влади іншої держави над її природними ресурсами, основними ознаками якого є належність її до певної держави та її верховенство в межах певної території (територіальне верховенство);

3) частина земної кулі, яка перебуває під суверенітетом певної держави, її межі територіального верховенства визначені державними кордонами, правовий статус яких регламентується національним законодавством та міжнародними договорами.

У контексті методологічної ідентифікації особливостей забезпечення територіальної цілісності сучасної держави розкрито два рівні факторів, які синергійно визначають і впливають на формування системи її захисту, серед яких: зовнішні (легітимність критеріїв визнання «нових» держав, аби вони здобули повний об'єм міжнародної правосуб'єктності; інтеграційна тенденція, яка актуалізує контактну функцію кордонів сучасних держав; кольорові революції, які приводять до переформатування світового устрою, а відтак до порушення історичної статичності території держав та її суверенітету; запровадження технології «м'якої сили» в межах окремих держав глобального світу, що є одним із найбільш ефективних інструментів збереження органічності їх територіальної цілісності; миротворчість як комплекс дій, який здійснюється представниками міжнародного співтовариства для припинення війн, що тим самим слугує забезпеченню підтримання територіальної цілісності держав як структурної складової системи національної безпеки держави; зростанням соціальних, політичних, економічних, територіальних, національно-етнічних та релігійних суперечностей, до вирішення яких різні держави можуть застосовувати силові методи реалізації регіонального чи глобального домінування) та внутрішні (значна кількість регіональних та внутрішньодержавних проблем, загострення яких загрожує перерости в міжнародні озброєні конфлікти та локальні війни, організація взаємодії між конфліктуючими державами, проведення або контроль за проведенням національних виборів, відновлення громадської інфраструктури, економічна модернізація).

Висновки.

Таким чином, здійснений нами аналіз дозволив з'ясувати сутність понять державний кордон, територіальна цілісність, територіальна недоторканість шляхом ідентифікації методологічних проблем їх визначення та систематизації в межах основних дослідницьких підходів, які сформувались у контексті світової та вітчизняної наукової думки. На підставі цього розкрито структурно-функціональний зміст державної території, що включає з'ясування її складу, історії формування, морфології, місця розташування та характеристики кордонів, наведено економічні й політичні особливості її розвитку, розкрито взаємозв'язок між структурою державної території та територіальною структурою господарювання, зміст територіальних спорів та претензій між державами, а також природу відповідних територіально-етнічних конфліктів, які призводять до порушення її цілісності.

У межах проведеного дослідження встановлено, що в межах різних дослідницьких підходів застосовується не синхронізована термінологічна база, а саме використовуються поняття «територіальна цілісність», «цілісність держави»,

«територіальна недоторканість», в результаті чого в ці поняття вкладається і різний зміст: територіальна цілісність розглядається як непорушність державних кордонів, тоді коли територіальна недоторканість вказує на принцип рівноправ'я та самовизначення народів. Це привело до того, що в межах окремих дослідницьких підходів простежується певна семантична тотожність, в результаті чого під територіальною цілісністю водночас розуміється і непорушність державних кордонів, і право народів на самовизначення.

Розмежовано поняття територіальної цілісності, під якою розуміється єдність та неподільність, та територіальної недоторканості, що характеризує збереження цілісності території, захист від посягань з боку інших держав або інших політичних сил. Територіальна цілісність та недоторканість території розглядаються як ціле та часткове, на підставі чого недоторканість виступає структурною складовою та необхідною умовою територіальної цілісності держави. Саме цей аспект є найменш розробленим у межах сучасної політологічної науки, що тим самим формує методологічні перспективи подальшого дослідження даної проблематики.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций от 24 октября 1970 года. – Режим доступа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569
2. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (Хельсинки, 1 августа 1975 года). – Режим доступа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_055 (Дата звернення 02.03.18)
3. Хайд Ч. Международное право, его понимание и применение Соединенными Штатами Америки: в 2-х т. / Ч. Хайд. – М., 2005. – Т. 2. – 220 с.
4. Cassese A. *International Law in Divided World* / A. Cassese. – New York: Oxford University Press, 2007. – 439 p.
5. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции / Ф. Фукуяма. – М.: ООО «Издательство АСТ»; ОАО «ЛЮКС». 2004. – 349 с.
6. *Human Security Report: War and Peace in the 21st Century*. – Vancouver: Human Security Centre, University of British Columbia, 2015. – 389 p.
7. Berg J. The rights to self-determination / J. Berg // *Public affairs quarterly*. – 2011. – Vol. 5. July. – № 3. – P. 39-52.
8. Jacobson J. «Notes on self-determination» / Jacobson J. // *New politics: A journal of socialist thought*. – 2014. – Vol. IV. Summer. – № 1. – P. 17-30.
9. Эртель А. Предисловие к книге Л. фон Штейна «Учение о военном быте как часть науки о государстве» (1876 г.). – Спб., 2014.
10. *Modern law of self-determination* / Tomuschat Ch. (ed.). – Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 2013. – 511 p.

REFERENCES

1. The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine. (1970). Deklaracija o principah mezhdunarodnogo prava, kasajushhihsja druzhestvennyh otnoshenij i sotrudnichestva mezhdu gosudarstvami v sootvetstvii s Ustavom Organizacii Ob#edinennyh Nacij ot 24 oktjabrja 1970 goda [*The Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the United Nations Charter on 24 October 1970*]. Retrieved from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_569 [in Russian].
2. The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine. (1975). Zakljuchitel'nyj akt Soveshhanija po bezopasnosti i sotrudnichestvu v Evrope (Hel'sinki, 1 avgusta 1975 goda) [*The Final Act on Security and Cooperation in Europe (Helsinki, 1 August, 1975)*]. Retrieved from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_055 [in Russian].

3. Hajd, Ch. (2005). *Mezhdunarodnoe pravo, ego ponimanie i primenenie Soedinennymi Shtatami Ameriki [International law, its interpretation and application by the United States of America]. (Vol. 2)*. Moscow [in Russian].
4. Cassese, A. (2007). *International Law in Divided World*. New York: Oxford University Press.
5. Fukujama, F. (2004). *Nashe postchelovecheskoe budushhee: Posledstviya biotehnologicheskoy revoljucii [Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution]*. Moscow: «AST» Publisher [in Russian].
6. *Human Security Report: War and Peace in the 21st Century*. (2015). Vancouver: Human Security Centre, University of British Columbia.
7. Berg, J. (2011). The rights to self-determination. *Public affairs quarterly*, 5 (3), 39-52.
8. Jacobson, J. (2014). «Notes on self-determination». *New politics: A journal of socialist thought*, IV (1), 17-30.
9. Jertel', A. (2014). *Predislovie k knige L. fon Shtejna «Uchenie o voennom byte, kak chast' nauki o gosudarstve» (1876 g.) [Preface to the book of L. von Stein «The doctrine of the military way of life as part of the science of the state» (1876).]*. St. Petersburg [in Russian].
10. Tomuschat, Ch. (ed.) (2013). *Modern law of self-determination*. Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers.

Дахно Олександр Юрійович

Аспірант

Національний інститут стратегічних досліджень

01030, м. Київ, вул. Пирогова, 7-а

Dakhno Oleksandr

Postgraduate student

National Institute for Strategic Studies

7a, Pyrohova St, Kyiv, 01030, Ukraine

Email: DakhnoOleksandr@gmail.com

Цитування: Дахно О. Ю. Державна територія та територіальна цілісність: структурно-функціональний аналіз морфології понять / О. Ю. Дахно // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 7. – С. 31-37.

Citation: Dakhno, O.Yu. (2018). Derzhavna terytoriya ta terytorial'na cilisnist': strukturno-funkcionalnyj analiz morfologiyi ponyat [Crisis consultations as a component of political management]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(7), 31-37.

Стаття надійшла / Article arrived: 03.07.2018

Схвалено до друку / Accepted: 13.07.2018

Реалізація соціальних потреб студентства у сфері освіти в Україні

Єрмакова Т. Г., Дніпровський державний технічний університет

У сучасній соціології наукові пошуки дослідників активізуються у напрямку вивчення сутнісних характеристик студентської молоді як особливої соціальної групи, якій притаманні динамічні зміни, значний ступінь мобільності за соціальними показниками, високий інтелектуальний потенціал та активна участь у соціальних перетвореннях. Увага науковців до студентської молоді зумовлена високою динамікою розвитку суспільства і зміною статусу і ролі студентства у ньому. Однією з найважливіших характеристик студентської молоді виступають її соціальні потреби, велика частка яких реалізується у сфері освіти.

До вищої освіти висуваються певні вимоги стосовно реалізації соціальних потреб студентської молоді, водночас вона є тим інституційним середовищем, яке впливає найбільшою мірою на формування соціальних потреб студентства.

У статті обґрунтована актуальність дослідження соціальних потреб студентської молоді, висвітлено їх зміст, приділено увагу характеристикам сучасного студентства. Висвітлені потреби студентства, які задовольняються у процесі навчання у вищому навчальному закладі та суспільній і дозвіллевій діяльності, яка здійснюється у освітньому середовищі.

Уточнено сутність понять «соціальні потреби», «студентська молодь», «освітні потреби». Охарактеризовано потреби студентства як специфічної верстви, приділено увагу комплексу соціальних потреб студентської молоді, які задовольняються за допомогою інституту освіти.

Ключові слова: студентська молодь; соціальні потреби; освітні потреби; функції освіти

Realisation of Social Needs of Students in the Field of Education in Ukraine

Ermakova T. G., Dniprovsky State Technical University

Education of students in today's conditions requires new ideas and concepts that are related to the peculiarities of the socio-economic situation in society, namely: revaluation of values, changes in priorities of prestigious professions, contradictory attitude to education in the labor market, lack of a clear youth policy, adequate to modern conditions.

Today's education should become not just one of the subsystems of the social sphere, which satisfies a number of personal needs, but also a specific domain of social life, in which the future is modeled, resources of development are formed, and the negative effects of the functioning of other social institutions are compensated. As a result, the education system essentially extends its sphere of influence. One of the most important characteristics of student youth is its social needs, a large proportion of which is implemented in the field of education. Concerning higher education, certain requirements are put forward regarding the implementation of social needs of student youth; at the same time it is the institutional environment that mostly influences the formation of student social.

Defining the development vectors of the education system requires the search for answers to questions relating to contemporary students, its social needs and expectations in relation to higher education, as well as the clarification of the conditions correspondence that education creates to realize its demands.

The article highlights the peculiarities of student social needs in the field of education and their implementation; the content of such concepts as «needs», «social needs», «educational needs» were clarified.

It was emphasized that social needs are connected with the inclusion of the individual in the family, in various social groups and communities, in the various spheres of production and non-production activities, in the life of society as a whole. These are the needs for work, social and economic activity, as well as spiritual culture, that is, everything that is a product of social life. They are needs of a special kind, the satisfaction of which is necessary to support the life of the social person, social groups and society as a whole.

Social needs are met by the organizational efforts of society members through social institutions. Satisfying needs ensures social stability and social progress, dissatisfaction generates social conflicts. Social institutions are the leading components of the social structure of society, which integrate and coordinate the actions of society members, social groups and regulate social relations in various spheres of public life.

Four groups of social needs were defined:

- Vital for the social person needs, whose dissatisfaction leads to the elimination of a social person or the revolutionary transformation of social institutions, within which this satisfaction occurs;
- Needs, the satisfaction of which ensures the functioning of the social person at the level of social norms, as well as allows the evolution of social institutions to be realized;

- Needs, the satisfaction of which occurs at the level of minimum social norms, which ensures the preservation of the social person, but not its development;
- Needs, the satisfaction of which provides comfortable (for data of socio-cultural area and social time) conditions of operation and development.

The article gives attention to the relation between the concepts of «social needs» and «educational needs» and shows where they overlap. The existence of educational needs is an essential feature of students. Educational need is a need arising from the contradiction between the existing and necessary (desired) level of education and encourages the person to eliminate this contradiction.

Educational needs were defined as the needs for the formation of the education means of those personal qualities that contribute to personal self-realization and the formation of personal qualities in the field of education that will enable them to obtain the desired social benefits and improve the social well-being of the individual. Such qualities are: high level of intellectual development; theoretical knowledge and practical skills necessary for professional activity; communicative skills and a high level of culture; personal qualities (integrity, workability, creativity, etc.). Education itself is a factor that allows the formation and accumulation of socially significant qualities in an individual's arsenal that enable them to receive the benefits, satisfy the urgent needs and be realized as an active and active-oriented member of society.

It was emphasized that in today's conditions, students according to their characteristics are quite different from all other sections of the population, first of all ideological formation, influence mobility and their kinds of needs, which to a great extent determine its social well-being.

Social needs of students are considered in connection with the functions of education, primarily with the functions of intelligence reproduction of society, vocational, economic and social.

The article used data from nationwide surveys of students «Higher Education in Ukraine: Students' Public Opinion» and «Higher Education in Reform Conditions: Changes in Public Opinion» conducted by Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation in 2015 and 2017 respectively; the data of a sociological survey «Values of Ukrainian Youth», conducted in 2016 by the Center for Independent Sociological Research «OMEGA», by request of Ministry of Youth and Sport of Ukraine.

Based on the data of sociological research, we concluded that the level of social needs satisfaction of students in the field of higher education is not high. We need more detailed analysis of students who are studying at various educational institutions, as well as to identify the trends that are characteristic for education sections in different areas of study.

Keywords: student youth; social needs; educational needs; function of education

Реализация социальных потребностей студенчества в сфере образования в Украине

Ермакова Т. Г., Днепропетровский государственный технический университет

В современной социологии научные поиски исследователей активизируются в направлении изучения существенных характеристик студенческой молодежи как особой социальной группы, которой присущи динамичные изменения, значительная степень мобильности по социальным показателям, высокий интеллектуальный потенциал и активное участие в социальных преобразованиях. Внимание ученых к студенческой молодежи обусловлено высокой динамикой развития общества и изменением статуса и роли студенчества в нём. Одной из наиважнейших характеристик студенческой молодежи выступают её социальные потребности, часть которых реализуется в сфере образования.

К высшему образованию выдвигаются определённые требования относительно реализации социальных потребностей студенческой молодежи. В то же время оно является той институциональной средой, которая в наибольшей мере влияет на формирование социальных потребностей студенчества.

В статье обоснована актуальность исследования социальных потребностей студенческой молодежи, освещено их содержание, уделено внимание характеристикам современного студенчества. Освещены потребности студенчества, которые удовлетворяются в процессе учёбы в высшем учебном заведении и досуговой деятельности, которая осуществляется в образовательной среде.

Уточнены понятия «социальные потребности», «студенческая молодежь», «образовательные потребности». Охарактеризованы потребности студенчества как специфического слоя, уделено внимание комплексу социальных потребностей студенческой молодежи, которые удовлетворяются при помощи института образования.

Ключевые слова: студенческая молодежь; социальные потребности; образовательные потребности; функции образования

Постановка проблеми.

Виховання студентства у сьогоднішніх умовах потребує нових ідей і концепцій, що пов'язано з особливостями соціально-економічної ситуації в суспільстві, а саме: переоцінкою цінностей, зміною пріоритетів у структурі престижних професій, суперечливістю ставлення до освіти в умовах ринку праці, відсутністю чіткої, адекватної сучасним умовам молодіжної політики. Освіта сьогодні має стати не просто однією з підсистем соціальної сфери, що задовольняє низку потреб особистості, але й специфічною цариною суспільної життєдіяльності, у якій моделюється майбутнє, формуються ресурси розвитку і компенсуються негативні наслідки функціонування інших соціальних інститутів. В силу цього система освіти суттєво поширює сферу свого впливу. Виховний простір вищого навчального закладу покликаний формувати ціннісні орієнтації молоді, сприяти її самореалізації, професійному та особистісному становленню, розвитку її творчої і громадянської активності. Нагальні інтереси суспільства щодо формування соціальних потреб, активної життєвої позиції молодого покоління зафіксовані в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту».

Якими є запити сучасного студентства? Яких результатів очікує студентська молодь, отримуючи вищу освіту? Які соціальні потреби спонукають студентство до навчання? Чи створює вища освіта умови для їх реалізації?

Відповідь на ці питання дозволить визначити вектори розвитку системи освіти, пріоритетні напрямки її функціонування, створити теоретичну базу для подальших наукових пошуків у цій царині.

Аналіз досліджень і публікацій.

Проблеми молоді і студентів досить ґрунтовно досліджувалися у зарубіжній і вітчизняній науковій літературі, у т.ч. й соціологічній.

Вагомий внесок у розроблення соціологічних концепцій молоді зробили такі зарубіжні соціологи, як Іван Велев, Мінчо Семов (Болгарія), Курт Штарке, Рудольф Майер, Інго Ріхтер (Німеччина), Золтан Бевелі (Угорщина), Ентоні Гідденс, Річард Добсон, Нейл Смелзер (США), Джеймс Ріордан, Вільямс Крістофер (Великобританія), Владіслав Адамські, Річард Дионізяк (Польща), Владімір Дубській (Чехія), Ладіслав Махачек (Словачія), Овідіу Бадіна (Румунія), Йєзла Сімхарді (Індія), Гітіан Кармен (Мексика) та ін.

На різних етапах суспільного розвитку дослідниками вивчений та узагальнений певний науковий та емпіричний досвід щодо визначення шляхів та засобів соціального виховання сту-

дентської молоді та формування її соціальних потреб. У вітчизняній науці у цій галузі працювали такі вчені, як: Г. Андреева, В. Андрущенко, О. Безпалько, Н. Заверико, І. Зверева, А. Капська, І. Кон, Н. Лавриченко, М. Лукашевич, В. Москаленко, А. Мудрик, І. Рогальська та ін.

Загальнокультурні та моральні орієнтації молоді вивчаються у роботах Т. І. Андрущенко, Г. О. Білявського, Г. А. Бачинського, С. М. Васюти, М. М. Кисельова, В. С. Крисаченка, В. О. Кудіна, Л. Т. Левчук, О. В. Левицького, В. І. Панченко, М. І. Хілько. Духовно-релігійним характеристикам студентів присвячені праці В. Д. Бондаренка, А. І. Колодного, П. А. Сауха, В. І. Лубського, Л. І. Конотоп. Різноманітні соціологічні аспекти молодіжної проблематики висвітлюють у публікаціях Л. О. Ази, В. С. Бакірова, Є. І. Головахи, М. В. Захарченка, Н. В. Паніної, В. А. Полторака, А. О. Ручки, О. М. Семашка, Л. Г. Сокурянської, В. В. Танчера, Н. Й. Черниш, О. О. Якуби.

Незважаючи на досить значну кількість наукової літератури, проблему визначення спектру та змісту соціальних потреб сучасної студентської молоді не можна вважати вичерпаною. Зважаючи на те, що ця проблема потребує додаткових досліджень, ми обрали її у якості теми публікації.

Метою дослідження є висвітлення особливостей соціальних потреб студентської молоді у сфері освіти та їх реалізації.

Виклад основного матеріалу.

Дослідження соціальних потреб студентства у сфері освіти потребує коректного визначення понять, пов'язаних із даною проблемою, і в першу чергу, уточнення змісту понять «потреби», «соціальні потреби», «освітні потреби».

Потреба – це стан людини (або групи людей), який складається на основі протиріччя між тим, що вона має, і тим, що їй необхідно для підтримки життєдіяльності організму, людської особистості, соціальних груп, суспільства в цілому.

Поняття «соціальні потреби» ввів Гегель, які він розумів як суспільні (тобто як такі, що виникають у суспільстві) і виділяв серед них, передусім, значення пізнавальних потреб. На відміну від біологічних потреб (які притаманні усім живим істотам), соціальні виникають тільки у людському суспільстві на основі його головних особливостей – праці і мислення [1, с. 18]. До соціальних потреб належать потреби, пов'язані з включенням індивіда в сім'ю, у різноманітні соціальні групи і колективи, в різні сфери виробничої та позавиробничої діяльності, у життєдіяльність суспільства в цілому.

Соціальні потреби є виразом об'єктивних закономірностей розвитку тих чи інших сфер жит-

тедіяльності людини і суспільства. Умови, які оточують людину, не тільки породжують потреби, але і створюють можливості для їх задоволення.

Своєрідність соціальних потреб полягає у тому, що це потреби особливого виду, задоволення яких необхідне для підтримки життєдіяльності соціальної особистості, соціальних груп, суспільства в цілому. Це потреби у трудовій діяльності, соціально-економічній активності, духовній культурі, тобто у всьому, що є продуктом суспільного життя. У широкому сенсі задоволення соціальних потреб забезпечує рівновагу стану системи «суб'єкт – середовище». Соціальні потреби можна поділити на чотири групи:

- Життєво важливі для соціального суб'єкта потреби, незадоволення яких призводить до ліквідації соціального суб'єкта або революційному перетворенню соціальних інститутів, у рамках яких відбувається це задоволення;

- Потреби, задоволення яких забезпечує функціонування соціального суб'єкта на рівні соціальних норм, а також дозволяє здійснюватися еволюційному розвитку соціальних інститутів;

- Потреби, задоволення яких відбувається на рівні мінімальних соціальних норм, що забезпечує збереження соціального суб'єкта, але не його розвиток;

- Потреби, задоволення яких забезпечує комфортні (для даних соціокультурного простору і соціального часу) умови функціонування і розвитку.

Масштаб соціальних потреб обмежується характером і рівнем розвитку суспільного виробництва, специфікою виробничих відносин і соціокультурного середовища, національними та історичними традиціями. Тому найважливіша потреба для соціальних груп – це потреба у постійному розширенні сфер діяльності і перетворенні навколишнього середовища та суспільних відносин.

Суттєвою відмінністю соціальних потреб від особистісних потреб індивіда є те, що задоволення останніх не несе будь-яких соціальних наслідків у масштабах суспільства. Соціальні потреби задовольняються організаційними зусиллями членів суспільства за допомогою соціальних інститутів. Задоволення потреб забезпечує соціальну стабільність і суспільний прогрес, незадоволення породжує соціальні конфлікти. Соціальні інститути є провідними компонентами соціальної структури суспільства, які інтегрують та координують дії членів суспільства, соціальних груп та упорядковують соціальні відносини у різних сферах суспільного життя.

Освіті, як соціальному інституту, притаманна система функцій, орієнтованих на реалізацію по-

треб в освітніх послугах. Потреби, трансформуючись крізь соціальні інтереси суспільств і груп, набувають форму соціальних замовлень [2, с. 97].

Поняття «соціальні потреби» і «освітні потреби» перетинаються. Наявність освітніх потреб є істотною особливістю студентства. Освітня потреба являє собою потребу, що виникає на основі суперечності між наявним та необхідним (бажаним) рівнем освіти та спонукає суб'єкта до діяльності щодо усунення цієї суперечності. Одне з визначень цього поняття сформульоване В. В. Гаврилук, яка розуміє освітні потреби як «комплекс соціальних потреб суб'єкта (особистості, групи, суспільства), які задовольняються за допомогою інституту освіти. Освітні потреби, як вважає дослідниця, не тотожні потреби в пізнанні, хоча й безпосередньо пов'язані з нею. Потреби в освіті пов'язані з такими соціальними потребами, як потреба зростання, самовираження, визнання, просування, іншими соціальними потребами, що характеризують ознаки бажаного соціального статусу [3, с. 28]. На нашу думку, освітні потреби можна визначити як потреби у формуванні засобами освіти тих особистісних якостей, які сприяють особистісній самореалізації та утворенню особистісних якостей у сфері освіти, які дадуть змогу отримати бажані соціальні блага та покращити соціальне самопочуття особистості. Такими якостями є: високий рівень інтелектуального розвитку; теоретичні знання та практичні навички, необхідні для професійної діяльності; комунікативні навички та високий рівень культури; особистісні якості (сумлінність, працездатність, креативність тощо). Саме освіта є тим чинником, який дозволяє формувати та накопичувати у арсеналі особистості соціально значущі якості, що дають змогу отримати блага, задовольнити нагальні потреби та реалізовуватись у якості активного і діяльного члена суспільства [4, с. 92].

В умовах сьогодення студентство за своїми характеристиками досить сильно відрізняється від усіх інших верств населення, у першу чергу ідеологічним становленням, мобільністю впливу та своїми видами потреб, які великою мірою детермінують її соціальне самопочуття. Студентство є частиною молоді як соціально-демографічної групи і, відповідно, характеризується певними ознаками, притаманними їй. При цьому сама студентська молодь також має низку ознак, які відрізняють її від молоді в цілому.

Студентство як соціальна верства населення має такі особливості:

- перебіг соціалізації у освітньому процесі;
- соціальний статус, виражений переважно у суспільному дозволі віддаленості включення

у повноцінній соціальній відносині у сполученні зі здатністю брати у них саму діяльну участь, тобто проміжне становище: між пасивним об'єктом соціальної опіки держави і активним суб'єктом соціальної дії;

- суттєві характеристики і риси студентства знаходяться у стані формування і становлення;

- близькість до інтелігенції за своїм суспільним становищем;

- активність як суб'єкта соціальної дії, який здатний брати діяльну участь у суспільній практиці, включаючи економічне виробництво і політичну діяльність;

- володіння значним інноваційним потенціалом та крайня сприйнятливості до нового;

- оперативність (у порівнянні з іншими шарами молодіжної частини суспільства) у відгуку на нові віяння у моді, літературі, кіно, музиці та суспільні події;

- гнучкість і динамічність у зміні базових цінностей [4, с. 95].

На наш погляд, доцільно розглядати соціальні потреби студентства у зв'язку з функціями освіти, передусім з функціями відтворення інтелекту суспільства, професійно-економічною та соціальною.

Функція відтворення інтелекту суспільства є однією з найважливіших, оскільки інтелект суспільства є підвалиною, на якій тримаються і економіка, і господарство, і культура, і суспільство взагалі. Цій функції освіти відповідає потреба студентської молоді у якісному навчанні. За даними загальнонаціонального опитування студентів, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва 32% опитаних відзначили низький рівень якості національної системи вищої освіти порівняно зі світовим рівнем, 9% вважають низьким професійний рівень викладачів [5].

Професійно-економічна функція полягає у підготовці спеціалістів, які за своїми професійними якостями відповідають вимогам суспільства. В умовах сьогодення дедалі більша кількість занять потребує високого рівня професіоналізму, який набувається у вищих навчальних закладах. Проте 41% відзначили невідповідність знань і навичок, що здобувають студенти під час навчання, вимогам ринку праці [5]. На думку респондентів, основними перевагами вищої освіти України є те, що вона дає добрі професійні та світоглядні знання (з цим згодні 45% та 51% опитаних відповідно, а не згодні – 32% та 27% респондентів, у числі основних недоліків 56% респондентів зазначили, що вища освіта не дає можливості знайти хорошу роботу) [6].

Соціальна функція освіти розкривається у процесі соціалізації особистості – входження особистості, що формується у світ соціуму як активного і діяльного члена співтовариства.

Соціологічне дослідження «Цінності української молоді», проведене у 2016 році Центром незалежних соціологічних досліджень «ОМЕГА» на замовлення Міністерства молоді та спорту України виявило, що переважаючими життєвими пріоритетами молоді є родинне щастя (71,7%), кар'єрний успіх (48,1%), свобода і самостійність рішень і вчинків (38%) [7, с. 66].

Для більшості молоді ціннісне ядро складають такі категорії: «здоров'я» (55,8%), «матеріальний добробут» (53,8%) та «досягнення поставленої мети» (44,3%). Субдомінантними цінностями є «мир і спокій на українській землі» (39,9%), «досягнення соціального статусу/ кар'єри (37,9%), «наявність хороших і вірних друзів» (35,2%), «народження та виховання дітей» (34,3%), «пошук коханої людини та створення сім'ї (32,3%)». Цінності напівпериферії – «отримання задоволення від життя» (28,2%), «пошук роботи за фахом» (20,4%), «власне самовдосконалення» (20%), «здобуття вищої освіти» (15,9%) [7, с. 67].

Наведені дані репрезентують українське студентство в цілому. Подальші більш глибокі дослідження, на нашу думку, мають бути спрямовані на більш детальне уточнення стосовно студентської молоді, яка навчається у різних навчальних закладах, а також на виявлення тенденцій, характерних для різних напрямків навчання.

Висновки.

Однією з найважливіших характеристик студентської молоді виступають її соціальні потреби, велика частка яких реалізується у сфері освіти.

До вищої освіти висуваються певні вимоги стосовно реалізації соціальних потреб студентської молоді, водночас вона є тим інституційним середовищем, яке впливає найбільшою мірою на формування соціальних потреб студентства.

До соціальних потреб (які, на відміну від біологічних, притаманних усім живим істотам, існують тільки у людському суспільстві) належать потреби, пов'язані з включенням індивіда в сім'ю, у різноманітні соціальні групи і колективи, в різні сфери виробничої та позавиробничої діяльності, у життєдіяльність суспільства в цілому. Соціальні потреби (потреби у трудовій діяльності, соціально-економічній активності, духовній культурі, тобто у всьому, що є продуктом суспільного життя) виражають об'єктивні закономірності розвитку тих чи інших сфер життєдіяльності людини і суспільства. Своєрідність соціальних потреб полягає у тому, що це потре-

би особливого виду, задоволення яких необхідне для підтримки життєдіяльності соціальної особистості, соціальних груп, суспільства в цілому.

Поняття «соціальні потреби» і «освітні потреби» перетинаються, але вони не тотожні. Освітні потреби – це потреби у формуванні засобами освіти тих особистісних якостей, які сприяють особистісній самореалізації та утворенню особистісних якостей у сфері освіти, які дадуть змогу отримати бажані соціальні блага та покращити соціальне самопочуття особистості.

Соціальні потреби студентства ми розгля-

нули у зв'язку з функціями освіти, передусім із функціями відтворення інтелекту суспільства, професійно-економічною та соціальною. Спираючись на дані соціологічних досліджень, можна стверджувати, що рівень задоволення соціальних потреб студентської молоді у сфері вищої освіти не є високим. Необхідні більш глибокі дослідження, спрямовані на більш детальне уточнення стосовно студентської молоді, яка навчається у різних навчальних закладах, а також на виявлення тенденцій, характерних для різних напрямків навчання.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Чекарєва Г. В. Человек и его потребности: учеб.-метод. пособие / Г. В. Чекарєва. – Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2010. – 56 с.
2. Єрмакова Т. Г. Функції освіти в умовах її регіоналізації: зміст та рівень виконання: дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04 / Т. Г. Єрмакова. – Харків, 2008. – 179 с.
3. Гаврилюк В. В. Становление и функционирование института образования: региональные аспекты: дис. ... д-ра социол. наук : 22.00.04 / В. В. Гаврилюк. – Тюмень, 1998. – 328 с.
4. Єрмакова Т. Г. Теоретичні аспекти дослідження соціального самопочуття студентської молоді / Т. Г. Єрмакова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 7. – С. 89-95.
5. Вища освіта в Україні: громадська думка студентів // Фонд «демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2015. – 10 червня. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv>.
6. Вища освіта в умовах реформи: зміни громадської думки // Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. – 2017. – 13 березня. – Режим доступу: http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-umovakh-reformi-zmini-gromadskoi-dumki_2016/
7. Кривошеїн В. В. Студенти Дніпровського національного університету імені Олесея Гончара у дзеркалі соціології. Монографія / В. В. Кривошеїн, В. В. Ніколенко, В. А. Бойко та ін. – Дніпро: Акцент ПП, 2018. – 226 с.

REFERENCES

1. Chekmareva, G.V. (2010). *Chelovek i ego potrebnosti [Man and his needs: the teaching method. Allowance]*. Novosibirsk: Izd-vo NGTU [in Russian].
2. Yermakova, T.G. (2008). *Funktzii osviti v umovach ii regionalizatsii: zmist ta riven vukonannya [Functions of education in conditions of its regionalization: content and level of implementation]*. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Gavriluk, V.V. (1998). *Stanovlenie i funkcionirovanie instituta obrazovania: regionalnuie aspektu [Formation and functioning of the Institute of Education: regional aspects]*. *Doctor's thesis*. Tumen [in Russian].
4. Yermakova, T.G. (2017). *Teoretichni aspektu doslidzhennz socialnogo samopochuttia studentskoi molodi [Theoretical Aspects of Studying the Social Well-being of Student Youth]*. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 20 (7)*, 89-95 [in Ukrainian].
5. *Vushcha osvita v Ukraini: gromadska dumka studentiv [Higher education in Ukraine: public opinion of students / Ilk Kucheriv Foundation for Democratic Initiatives]*. (2015). *Fond «demokratichni initsiativi» imeni Ilka Kucheriva*. Retrieved from: <http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv> [in Ukrainian].
6. *Vishcha osvita v umovah reformi: zmini gromadskoi dumki [Higher education in the conditions of reform: changes in public opinion]*. (2017). *Fond «demokratichni initsiativi» imeni Ilka Kucheriva*. Retrieved from: http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-umovakh-reformi-zmini-gromadskoi-dumki_2016/ [in Ukrainian].
7. Krivochein, V.V., Nikolenko, V.V., & Boiko, V.A. et al. (2018). *Studenti Dniprovskogo natsionalnogo universitetu imeni Olesia Gonchara u dzerkali siysiologii [Students of Oles Gonchar Dniprovsky National University in the mirror of sociology]*. Dnipro: Aktsent PP [in Ukrainian].

Єрмакова Таміла Георгіївна

Кандидат соціологічних наук, доцент
Дніпровський державний технічний університет
51900, Кам'янське, вул. Дніпробудівська, 2

Yermakova Tamila

PhD in sociology, assistant professor
Dniprovsk state technical university
2, Dniprobudivs'ka str., Kamyans'ke, 51900, Ukraine

Email: ermakova_tamila@i.ua ORCID: 0000-0002-9095-8647

Цитування: Єрмакова Т. Г. Реалізація соціальних потреб студентства у сфері освіти в Україні / Т. Г. Єрмакова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 7. – С. 38-43.

Citation: Yermakova, T.G. (2018). *Realizatsiia sotsialnykh potreb studentstva u sferi osvity v Ukraini [Realisation of Social Needs of Students in the Field of Education in Ukraine]*. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 21(7)*, 38-43.

Стаття надійшла / Article arrived: 06.07.2018

Схвалено до друку / Accepted: 19.07.2018

Довіра як соціальний ресурс: від теоретичної концептуалізації до пошуку механізмів практичного управління

Стеценко Т. О., Інститут соціології Національної академії наук України

Стаття присвячена аналізу довіри як соціального ресурсу суспільства. Встановлено, що усвідомлення значимості довіри для функціонування суспільства спрямувало логіку розвитку наукової думки від теоретичної концептуалізації явища довіри до пошуку механізмів практичного управління довірою як соціальним ресурсом.

Основна мета статті — виявлення механізмів управління соціальним ресурсом довіри. У зв'язку з чим були описані основні здобутки та напрями дослідження феномена довіри. Обґрунтовано необхідність інтерпретації довіри як соціологічної категорії. Описано взаємообумовленість між довірою та соціальним капіталом. Розкрито розуміння довіри у сенсі соціального ресурсу. Викладено основний досвід емпіричного вимірювання довіри в Україні.

Автор запропонував основні механізми управління соціальним ресурсом довіри на прикладі українського суспільства: 1) практичне соціологічне вимірювання довіри; 2) відтворення критеріїв довіри; 3) інформування; 4) інструменти контролю; 5) створення і реалізація соціально значимих ініціатив. Доведено необхідність розрізняти серед механізмів управління соціальним ресурсом довіри їх конструктивні та маніпулятивні форми, а також ознаки, за якими вони визначаються. Виявлені механізми управління соціальним ресурсом довіри в подальшому пропонується враховувати в теоретичних розробках, емпіричних дослідженнях та практичному соціальному управлінні.

Ключові слова: довіра; соціальний ресурс; соціальний капітал; критерії довіри

Trust as a social resource: from theoretical conceptualization to the search for mechanisms of practical management

Stetsenko T. O., Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine Kyiv

The article is devoted to the analysis of trust as a social resource of society. It is established that awareness of the importance of trust for the society functioning is directed by the logic of scientific thought that proceeds from theoretical conceptualization of phenomenon of trust to the search for mechanisms of practical management of trust as a social resource.

The main purpose of the article is to identify the mechanisms for managing the social resource of trust. In connection with this, the basic achievements and directions of the study of the phenomenon of trust are described. According to the latest theoretical researches it is substantiated the necessity of interpreting trust as a sociological category. The interdependence between trust and social capital is described. An understanding of trust in the sense of social resource is revealed. The main experience of empirical measurement of trust in Ukraine is presented.

The author proposes the main mechanisms for management of social resource of trust on the example of Ukrainian society: 1) practical sociological measurement of trust; 2) reproduction of trust criteria; 3) informing; 4) tools of control; 5) creation and implementation of socially significant initiatives. Also author insist on the necessity to distinguish the constructive and manipulative forms of mechanisms for management of social resource of trust, as well as the features by which they are determined. The revealed mechanisms for management of social resource of trust are proposed to take into account in the future theoretical developments, empirical studies and practical social management.

Keywords: student youth; social needs; educational needs; function of education

Доверие как социальный ресурс: от теоретической концептуализации до поиска механизмов практического управления

Стеценко Т. А., Институт социологии Национальной академии наук Украины

Статья посвящена анализу доверия в качестве социального ресурса общества. Выявлено, что осознание значимости доверия для функционирования общества направило логику развития научной мысли от теоретической концептуализации феномена доверия к поиску механизмов практического управления доверием как социальным ресурсом.

Основная цель статьи — выявление механизмов управления социальным ресурсом доверия. В связи с этим были описаны основные достижения и направления исследования феномена доверия. Обоснована необходимость интерпретации доверия как социологической категории. Описана взаимообусловленность между доверием и социальным капиталом. Раскрыто понимание доверия в качестве социального ресурса. Изложен основной опыт эмпирического измерения доверия в Украине.

Автор предложил основные механизмы управления социальным ресурсом доверия на примере украинского общества: 1) практическое социологическое измерение доверия; 2) воспроизведение критериев доверия; 3) информирование; 4) инструменты контроля; 5) создание и реализация социально значимых инициатив. Доказана необходимость различать среди механизмов управления социальным ресурсом доверия их конструктивные и манипулятивные формы, а также признаки, по которым они определяются, что в дальнейшем можно учитывать в теоретических разработках, эмпирических исследованиях и практическом социальном управлении.

Ключевые слова: доверие; социальный ресурс; социальный капитал; критерии доверия

Постановка проблеми.

На сучасному етапі розвитку соціології та інших суспільствознавчих наук накопичено певний обсяг знань про феномен довіри, який, незважаючи на деякі суперечності, містить досить багатоманітний аналіз даного явища. Теоретичне осмислення довіри стало підґрунтям для емпіричних досліджень, спрямованих на її соціологічне вимірювання. Наразі дослідницький інтерес до феномена довіри виявляє не лише наукова спільнота, представлена окремими вченими та організаціями, які спеціалізуються на вивченні соціальних явищ. З боку власне соціальних інститутів, організацій та суб'єктів влади значною мірою активізувався попит на знання про довіру, її кількісні ознаки, індикатори та їх взаємозв'язок з іншими явищами, і, відповідно, вплив довіри на існуючий стан речей. Цей попит виражено в проведенні цільових емпіричних досліджень з метою з'ясування рівня довіри до соціальних інститутів і суб'єктів влади, пошуку причин довіри / недовіри і подальшого застосування отриманих даних у своїй професійній діяльності. Шлях наукового вивчення довіри пролягає від розуміння даного явища як елемента міжіндивідуальної взаємодії у повсякденному житті до осягнення довіри як значимого соціального ресурсу суспільства, який потенційно має здатність суттєво впливати на різні галузі суспільного життя. Отже, в сучасних дискусіях щодо феномена довіри все більше питань спрямовано на пошук механізмів практичного управління соціальним ресурсом довіри з метою досягнення певних цілей.

Аналіз досліджень і публікацій.

Сьогодні довіра є однією з найбільш актуальних та затребуваних тем у полідисциплінарному дискурсі. Проте серед гуманітарних наук найбільш активного розвитку проблема довіри дістала саме в соціології. Безпосереднє предмет-

не вивчення довіри триває принаймні протягом останніх 50 років, не беручи до уваги більш ранні поодинокі наукові праці, у яких дане явище описано дотично. Так, починаючи з 70-х років ХХ ст. і дотепер вчені розглядали різні аспекти довіри, розкривали її сутність і зміст крізь призму взаємозв'язку з іншими соціальними феноменами, здійснювали інтерпретацію власне поняття «довіра».

Першими дослідниками, які у своїх роботах тією чи іншою мірою зверталися до явища довіри, були: Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж. Ж. Руссо, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, М. Вебер, Ф. Тьонніс, Т. Парсонс.

Основний внесок у дослідження феномена довіри зробили такі зарубіжні вчені: Б. Барбер, Д. Гамбетта, Г. Гарфінкель, Е. Гідденс, Ш. Ейзенштадт, М. Ендрес, Дж. Коулмен, Н. Луман, Р. Патнем, Л. Роніджер, А. Селігмен, Е. Усланер, Ф. Фукуяма, Р. Хардін, П. Штомпка.

Серед українських соціологів тему довіри опрацьовували: Г. Андрущенко, Є. Головаха, І. Мартинюк, Н. Паніна, Н. Соболева, Т. Стеценко та ін.

Мета дослідження. Описати потенційні механізми управління довірою як соціальним ресурсом на прикладі українського суспільства.

Для досягнення заданої мети було розв'язано наступні завдання:

- розкрито основні напрями дослідження довіри в соціології;
- розкрито зміст соціологічної категорії довіри;
- розкрито взаємообумовленість між довірою та соціальним капиталом;
- описано довіру як соціальний ресурс;
- побудовано теоретичне обґрунтування основних механізмів управління довірою як соціальним ресурсом.

Виклад основного матеріалу.

Наразі дослідження довіри в соціології розгалужилися у окремих напрямках, які досить складно привести до якої-небудь загальної форми. Певний час над узагальненням і класифікацією різних аспектів довіри працювали дослідники з Інституту пізнавальних наук і технологій¹ в Римі в рамках проекту «Trust Theory and Technology Group» (Група теорій довіри та технології) або скорочено T3 Group (група T3). Мета Групи T3 полягала у тому, щоб вивчити концепції довіри і її складових для подальшої розробки загальної теорії довіри. Особливу увагу вони приділяли зв'язку довіри з делегуванням та кооперацією. Певний час знахідки цих вчених були доступні в електронному вигляді, проте згодом вони виклали свій науковий матеріал у книзі «Теорія довіри: соціально-пізнавальна та обчислювана модель²». Італійські дослідники виділили наступні теми та напрями, в контексті яких вивчається довіра:

- репутація (Д. Гуд, П. Дасгупта);
- джерела довіри (Р. Кастелфранчі);
- ризик (Н. Луман, Дж. Коулман, П. Штомпка, О. Лагершпец, К. Кастелфранчі, Р. Фалконе);
- контроль та контракти (К. Кастелфранчі, Р. Фалконе);
- безпека та приватність (Ф. Юлів'єрі);
- влада (Дж. Сартор, Дж. Коулмен, П. Норріс, Г. Букерт, С. ван де Волл, Р. Хардін, М. Уоррен);
- ментальні настанови (Н. Луман, Р. Хардін, Е. Улман-Маргаліт, М. Тумела);
- очікування (Д. Гамбетта, Б. Барбер, М. Бачарах, Р. Крамер);
- ролі (Б. Барбер, М. Брювер, Дж. Орбел, М. Бачарах);
- динаміка довіри (Д. Гамбетта);
- оточення (Ф. Фукуяма, Т. Ямагіші, Н. Бучан, Р. Кросон);
- ірраціональність (Д. Гамбетта);
- теорія ігор (Д. Гуд);
- соціальний капітал (Дж. Коулмен, Р. Патнем);
- технологія (Х. Ніссенбаум, Ф. Юлів'єрі);
- моральність (Б. Барбер, Е. Усланер, О. О'Ніл).

Як ми бачимо, тематичне розгалуження в рамках дослідження феномена довіри є доволі різноманітним і досить складно привести їх до

якої-небудь загальної форми, про що нерідко згадують представники соціологічної наукової спільноти: «різні концептуальні підходи до довіри спираються на різноманітність дослідницьких методів, серед яких методи теорії ігор, моделі раціонального вибору, інтерв'ю і опитування, вивчення формалізованих інституційних гарантій, таких як контракти та інші дослідницькі методики. Особливий напрям складає вивчення «соціального капіталу» в дослідженнях групової «громадянської поведінки»» [7, с. 39].

Якщо класифікувати науковий здобуток з точки зору найбільш затребуваних тем у контексті дискусії про довіру, то, на думку автора, можна умовно виділити 4 основні напрями вивчення довіри:

- 1) довіра як ключова характеристика міжіндивідуальної взаємодії соціальних суб'єктів (Дж. Мід, Е. Еріксон, Е. Гідденс, Н. Луман та ін.);
- 2) довіра як чинник функціонування соціальних інститутів суспільства (Б. Барбер, Н. Луман, Е. Гідденс, Ш. Ейзенштадт, Л. Рорінджер, С. Роуз-Акерман, Е. Ушландер, К. Ньютон, М. Доган);
- 3) довіра як соціальна основа культури і процесу глобалізації (Ф. Фукуяма, Е. Гідденс);
- 4) довіра як складова соціального капіталу (П. Бурдье, Р. Патнем, Дж. Коулмен, Ф. Фукуяма).

У першому напрямі довіра розглядається як основа міжіндивідуальної взаємодії та комунікації, на другому розкривається її вплив на функціонування суспільства, третій напрям описує довіру як елемент культури, який зумовлює взаємодію суспільств та держав, а четвертий підхід розкриває довіру як певний соціальний ресурс, що дозволяє накопичувати соціальний капітал. Вперше словосполучення «соціальний капітал» використав Л. Дж. Ханіфан у 1916 році у дискусії щодо сільських шкіл. Статус поняття в соціології цей термін дістав завдяки П. Бурдье, який ввів його в широкий обіг в 1983 році у своїй роботі «Типи капіталу». На думку П. Бурдье, «соціальний капітал є сукупністю реальних чи потенційних ресурсів, пов'язаних з володінням стійкою мережею більш менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства і визнання – іншими словами, з членством у групі» [1, с. 528]. Загалом Бурдье виділяв декілька типів капіталів – економічний капітал та капітали позаекономічної природи, до яких відносяться: культурний,

¹ *Istituto di Scienze e Tecnologie della Cognizion*

² *Castelfranchi C. Trust Theory: A Socio-Cognitive and Computational Model / C. Castelfranchi, R. Falcone. – 2010. – 386 p.*

символічний, соціальний. Згодом Т. Шульц ввів у науковий обіг поняття людського капіталу. Згідно з дефініцією Ф. Фукуяма: «соціальний капітал – це визначений потенціал суспільства або його частини, що з'являється як результат наявності довіри між його членами. Він може бути втілений і в найдрібнішому базовому соціальному колективі – родині, і в найбільш великому колективі з можливих – нації, і в усіх колективах, що існують в проміжку між ними. Соціальний капітал відрізняється від інших форм людського капіталу тим, що звичайно він створюється і передається за допомогою культурних механізмів – таких як релігія, традиція, звичай» [10 с. 53]. На нашу думку, у сучасній соціології соціальний капітал треба розуміти як «нематеріальний ресурс, що є продуктом відносин між суб'єктом та контактами його егомережі, зумовлених довірою, солідарністю, толерантністю й взаємністю, регульованих нормами, цінностями, зобов'язаннями й очікуваннями та детермінованих ризиком, контролем і недовірою, які, функціонуючи у формах взаємодопомоги, соціальної підтримки, громадської та соціальної активності й ініціативи, конвертують його в інші форми капіталу, відповідно до цілей та потреб соціального суб'єкта» [9, с. 8].

Отже, ми розглянули існуючі контексти розуміння довіри в соціології і далі перейдемо до найбільш вживаних визначень довіри, які сучасні вчені цитують найчастіше. Одним із перших соціологів, який безпосередньо вивчав довіру, був Н. Луман. У 70-80-х роках ХХ ст. він визначив довіру як «ризиковану дію на випередження». Також Н. Луман розмежовував особистісну довіру та довіру до абстрактних систем.

У середині 90-х рр. Ф. Фукуяма запропонував свою дефініцію: «Довіра – це очікування, що з'являється у членів співтовариства, що інші його члени будуть поводити себе більш або менш передбачувано, чесно і з увагою до потреб оточуючих, у згоді з деякими загальними нормами. Дещо з цих норм відноситься до сфери фундаментальних цінностей (наприклад розуміння Бога або справедливості), однак до їх числа входять і такі цілком світські речі, як професійні стандарти і корпоративні кодекси поведінки» [10, с. 52].

Наприкінці 90-х рр. фундатор соціологічної теорії довіри П. Штомпка інтерпретував довіру як «виражене у дії, здійсненій відносно партнера, очікування, що його реакції будуть для нас вигідними, іншими словами, здійснена в умовах невпевненості ставка на партнера у розрахунок

на його благоприємні для нас відповідні дії» [11, с. 342]. Зокрема, у вузькому сенсі, довіра за П. Штомпкою є ставкою на майбутню зміну ситуації та дій інших суб'єктів взаємодії. Також він виділяє різні типи довіри: інституційна, особистісна, загальна, комерційна, позиційна, системна, технологічна.

Серед новітніх представників теорії довіри варто звернути увагу на М. Ендресса, який запропонував своє розуміння довіри наприкінці 2000-х рр. Він виділив рефлексивну та функціонуючу довіру: «довіра як форма осягнення світу, тобто рефлексивна довіра, відображає соціальну реальність як сукупність процесів, пов'язаних із ризиком. При цьому мова іде про ситуативно обмежений тип довіри, котрий не можна прирівнювати до його загального типу. Відповідно, рефлексивна довіра передбачає калькуляцію ризиків, оцінку співвідношення користі і витрат, а також спроби контролю дій інших соціальних акторів» [12, с. 12]. Під функціонуючою довірою він розуміє: «...модус, який імпліцитно властивий соціальній дії, є його не артикульованою передумовою» [12, с. 12].

Найбільш популярні визначення, розглянуті нами вище, вочевидь, вказують на те, що інтерпретації довіри в рамках власне поняття «довіра» мають певні відмінності. У зв'язку з тим, що довіру можна розуміти як почуття, передумову дії, стратегію та ін. основними суперечностями щодо теоретичних міркувань про довіру є відсутність контексту, у якому вона розуміється. Тому, на нашу думку, «довіру необхідно розглядати як соціологічну категорію, яка охоплює низку понять, що розкривають її сутність відповідно до форм виразу (почуття, настанова, орієнтація на дію, дія, позиція відносно інших об'єктів / суб'єктів); соціального виміру (мікро-, мезо-, макро-); типів об'єктів, до яких суб'єкт виражає довіру (персоніфіковані / неперсоніфіковані); сфер суспільного життя (економіка, політика та ін.)» [8, с. 571]. З огляду на вищевказану специфіку довіри якомога повно її можна визначити так: «довіра – це позитивна морально-етична, емоційна і водночас прагматична оцінка соціальним суб'єктом деякого об'єкта з позицій його надійності і відповідності очікуванням суб'єкта, яка орієнтує на дію, є імпульсом до взаємодії та характеризує готовність суб'єкта до кооперації» [8, с. 572]. Натомість, недовіру пропонуємо визначати як «негативну морально-етичну, емоційну та прагматичну оцінку соціальним суб'єктом деякого соціального об'єкта з позицій його

надійності й відповідності потребам індивіда, яка виступає стійкою настановою на обмеження або припинення взаємодії з даним об'єктом та водночас формує подібне ставлення до схожих соціальних об'єктів і, як наслідок, стимулює пошук нових більш надійних контактів» [8, с. 574].

Гене́за феномена довіри починає свій шлях від її формування в здатності особистості довіряти, яка має свій практичний вираз у міжіндивідуальній взаємодії, дозволяючи створювати та підтримувати соціальні зв'язки між різними соціальними суб'єктами, що в подальшому створює культуру довіри і розбудовує соціальні відносини у суспільстві на всіх рівнях соціальної взаємодії (мікро-, мезо-, макро-), на тлі якої відбувається формування соціального капіталу, а за умов функціонування останнього накопичується соціальний ресурс довіри. Так, довіра і соціальний капітал є взаємообумовлюючими феноменами. По-перше, довіра у складі соціального капіталу виконує функції: «1) утворення та підтримання соціальних зв'язків; 2) обмін благами матеріальної та нематеріальної природи, зокрема інформацією; 3) забезпечення допомоги, соціальної та психологічної підтримки» [8, с. 574]. По-друге, соціальний капітал збільшує ресурс довіри.

Разом зі збільшенням обсягу, рівня та якості знань про феномен довіри посилюється усвідомлення потужного потенціалу довіри, здатного призводити до суттєвих соціальних змін у суспільстві або його окремих галузях, що і спонукає представників різних соціогуманітарних наук активно вивчати дане явище. У 1995 р. Ф. Фукуяма у роботі «Довіра: соціальні доброчинності і шлях до процвітання» виклав аналіз традицій функціонування економік багатьох країн та дійшов висновку, що довіра є необхідним чинником успішного економічного розвитку держави. Ф. Фукуяма вважає довіру саме тим чинником, який зумовлює економічний розвиток суспільства. Для нього «довіра – ключова характеристика розвинутого людського суспільства, яка виявляється як на індивідуальному рівні, так і на соціальному (довіра до суспільних інститутів і держави загалом)» [10, с. 6]. Дійсно, в розвинутих суспільствах фіксується високий рівень міжіндивідуальної довіри і довіри до соціальних інститутів суспільства. Довіра є водночас і умовою процвітання суспільства і її результатом, що спонукає до пошуку механізмів збільшення ресурсу довіри у суспільстві. Не залежно від того, під яким кутом зору вчені розглядають довіру, у

кінцевому рахунку всі ці прагнення зводяться до питання, яке можна сформулювати наступним чином: «чи можна управляти довірою як певним ресурсом, скеровуючи його у визначене русло з метою активації соціальних змін у суспільстві?». Однак не лише вчені задаються цим питанням в останні роки. Розглянемо дану ситуацію на прикладі українського суспільства. Емпіричне вимірювання довіри в Україні почалося в рамках соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України «Українське суспільство» у 1994 р. і, відповідно, продовжується і в наші часи. Через 15 років після введення соціологічного вимірювання довіри Інститутом соціології НАН України у 2009 р. була проведена перша хвиля дослідження «Довіра забезпечених споживачів в Україні», яке реалізували PR-агенція Noblet Media CIS разом із дослідницькою компанією GFK Ukraine. Наступні хвилі дослідження проводились раз на рік до 2013 р. Дослідники з Noblet Media CIS пояснили значимість довіри таким чином: «Довіра – ключова категорія, яку вивчали в цьому дослідженні. Вона визначає репутацію компанії, впливає на споживачську поведінку і дозволяє PR-спеціалісту правильно сформулювати цілі і вибрати канали комунікацій. У всьому світі успішне ведення бізнесу базується на довірі. Як свідчать «Edelman Trust Barometer», для країн з економікою, яка розвивається найбільш стрімко (Індія, Китай, Бразилія) характерною є найбільш висока довіра до бізнесу» [3]. Варто відмітити, що останнім часом активізувалися дослідження довіри у тих галузях суспільства, яких найбільшою мірою торкнулися реформи, серед яких судова система [2] і національна поліція [5].

Вже традиційними стали політичні дослідження, в яких вимірюється рівень довіри до суб'єктів політики (політичні діячі, політичні партії) та державних органів (Уряд, Верховна Рада та ін.). Такі дослідження проводяться на регулярній основі, особливо у період перед політичними виборами. У наші дні найбільше зацікавлення соціальною довірою залишається з боку представників політичної галузі суспільства. Врешті-решт політична сфера суспільного життя управляється політичною елітою, яка формується, функціонує та змінюється шляхом проведення політичних виборів, оскільки громада обирає суб'єкта політики на основі позиції довіри до нього. Вочевидь, галузь політики є найбільш показовою площиною причинно-наслідкових зв'язків формування довіри і демонстрацією її суттєвих впливів на соціум загалом.

Отже, з огляду на роль довіри у розумінні її впливів на функціонування політичної та економічної галузей суспільства зокрема, і відповідно усього соціуму загалом, пропонуємо вважати першим механізмом управління соціальним ресурсом довіри – практичне соціологічне вимірювання довіри, яке дозволяє діагностувати певні аспекти довіри, виявити її показники для того, щоб сформулювати уявлення про її сутність, чинники, які її зумовлюють з метою створення сприятливих умов для її накопичення і спроб подальшого управління. Відповідно до характеру застосування механізмів управління соціальним ресурсом довіри пропонуємо розрізнити його конструктивну та маніпулятивну форми. Якщо вимірювання довіри здійснюється з метою пошуку практичних рішень для покращення ситуації для більшої частини соціуму, а отже в перспективі спрямовано на вирішення проблеми дефіциту довіри, цей механізм є конструктивним. Якщо на меті практичного соціологічного вимірювання є пошук інформації щодо попиту на потреби у суспільстві, яку використовують для формулювання «популістських солодких обіцянок», створення видимості вирішення нагальних проблем, що покликано працювати на інтереси меншої частини суспільства або навіть окремих суб'єктів, наділених більшими владними повноваженнями, цей механізм є маніпулятивним і в перспективі, коли прагматичні цілі таких досліджень будуть викриті, це сприятиме появі ще більшого дефіциту довіри. Іншими словами, відкрите вимірювання і інформування широких мас населення про отримані дані щодо довіри у суспільстві спрямоване на привернення уваги громадян до цієї проблеми з метою спонукання до роздумів, рефлексій відносно такого стану речей та конструктивного впливу на соціальну свідомість, натомість висвітлення цих даних з умисною фальсифікацією і маніпуляцією здійснюється з метою формування тієї громадської думки, яка є вигідною для окремих соціальних суб'єктів.

Кожному суспільству притаманна певна культура, яка детермінує норми та цінності, серед яких і норми довіри. Власне, набір таких норм і є культурою довіри, яка регулює соціальні відносини у тому чи іншому суспільстві. Культура довіри виробляє критерії довіри, і якщо певний суб'єкт відповідає цим критеріям,

то він потенційно може отримувати соціальний ресурс довіри, і навпаки. Накопичення довіри у соціальних відносинах між суб'єктами мікрорівня і соціальних інститутів можливе у складному процесі інституціоналізації критеріїв довіри з боку суспільства і їх відповідного відтворення з боку соціальних інститутів. Утворення довіри, її подальше накопичення та розповсюдження у соціумі або окремих галузях суспільного життя є стихійним процесом, однак споконвічне бажання індивіда до влади спонукає окремих суб'єктів скеровувати ресурс довіри у необхідне для них русло. Спроби маніпуляції довірою є звичайним явищем в суспільствах різних держав, на противагу яким у соціумі виробляється певний «соціальний імунітет» до об'єктів, що не виправдали довіри, у зв'язку з чим соціум продукує нові критерії довіри. Дану ситуацію можна проілюструвати подіями часів Майдану, протягом яких одна політична еліта змінила іншу і разом із тим з'явилися нові критерії довіри. Коло народної довіри передало офіційну заяву агентству Інтерфакс-Україна для масового розповсюдження: «Членами уряду народної довіри не можуть бути учасники списку ста найбагатших людей України і керівники органів виконавчої влади або працівники адміністрації президента, які займали ці посади з початку 2010 року. Серед інших вимог – досвід роботи в галузі мінімум 7 років, за винятком МВС, СБУ, Міноборони, досвід роботи на керівних посадах мінімум 5 років і непричетність до порушень прав людини і відсутність інформації про корупційну діяльність» [4]. Отже, довіра визначає вибір суб'єкта, на основі якого він діє, що, своєю чергою, створює обставини соціальної реальності, в результаті чого формуються нові критерії довіри, які в подальшому здійснюють вплив на власне феномен довіри. Таким чином, другим механізмом управління соціальним ресурсом довіри є відтворення критеріїв довіри. Знову ж таки цей механізм може застосовуватися у конструктивній або маніпулятивній формах. Конструктивне відтворення критеріїв довіри полягає у їх правомірності, аргументації доцільності і практичному відтворенні, що в перспективі демонструє продуктивність цих критеріїв, натомість маніпулятивне відтворення критеріїв довіри виражається у підміні понять, фальсифікації інформації та документів, які по-

³ Представництво Майдану, яке виступає посередником між громадянами на Майдані, опозицією та владою і виражає волю громадян на Майдані.

винні їх підтверджувати, або й навіть створенні та популяризації хибних критеріїв довіри.

Раціоналізація суспільств і власне раціональність, як одна із багатьох передумов довіри, потребує конкретних підстав для формування останньої. Власне, вибір довіряти чи не довіряти у багатьох випадках ґрунтується на інформації про об'єкт довіри. Така інформація часто є недоступною, або певний суб'єкт не має часу та можливостей її вивчати і тоді він покладається на думку довірених, авторитетних осіб, «лідерів думок». Доступність детальної інформації щодо конкретних подій, осіб, організацій і т. і. дає можливість розібратися у певному питанні, сформулювати своє ставлення і обрати позицію довіри або недовіри, а також самостійно оцінити, чи варто поділяти позиції «лідерів думок». Тому третім механізмом управління соціальним ресурсом довіри є інформування. Конструктивна форма — поширення об'єктивної інформації, маніпулятивна — пропаганда, популізм, недобросовісна реклама.

Не залежно від обсягу ресурсу довіри, яким володіє суспільство, соціальна система, у якій ми живемо, та й, власне, саме життя диктує нам необхідність продовжувати здійснювати той чи інший вибір, а отже знову й знову вирішувати для себе яку позицію обрати щодо різних об'єктів соціальної реальності довіри чи недовіри. Негативний досвід невиправдання довіри є суттєвим бар'єром для формування довірчих відносин і подальшого накопичення соціального ресурсу довіри у суспільстві. На думку Є. Головахи, «реальний шлях підвищення довіри у суспільстві — це послідовний перехід від контролю держави над суспільством і особистістю до послідовного контролю громадянського суспільства відносно державного апарату та його методів управління соціально-політичною сферою і економікою» [6, с. 10]. Відповідно, поширені настанови скептицизму в суспільстві, які відображає загальновідомий вислів «довіряй, але перевіряй», підтверджують свою актуальність і в наші часи. У зв'язку з цим четвертим механізмом управління соціальним ресурсом довіри є інструменти контролю. Знову ж таки вони пов'язані з інформуванням, проте є складнішими, оскільки виражаються у конкретних формах контролю, звітах, статистичних даних. В наш час серед них є професійні ресурси, що відстежують роботу владних органів. Серед останніх нововведень яскравим прикладом може слугувати офіційний портал Prozorro (<https://www.prozorro.gov.ua/>), де всі деталі проведення тендерів щодо державних

закупівель є у загальному доступі і кожен бажаючий може подивитися, як проходили торги і якими були критерії відбору постачальника. Також до таких інструментів відноситься інформаційний портал «Слово і діло» (<https://www.slovoidilo.ua/obijanku>), на якому відслідковується відсоток виконаних обіцянок політиками, державними службовцями. Інструменти контролю також мають конструктивну та маніпулятивну форми, які досить складно розрізнити, оскільки і в тому, і в іншому випадку вони будуть представлені у формах звітів, аналітичних статей, де у випадку перших буде правдива інформація, а у випадку других — викривлені дані, замовні статті і т. і.

У кінцевому рахунку довіра призводить до певних дій і формується виходячи із наслідків цих дій. Як впливає із багатьох дефініцій довіри, вона спричинює дію, потребує практичної реалізації. Українські вчені констатують, що українське суспільство потребує реформ, проте дефіцит довіри не дає можливості цим реформам реалізовуватися — отже виникає замкнуте коло, яке можливо розірвати спільними зусиллями з боку органів влади та громадськості. Так, на думку Є. Головахи, «соціальна довіра є однією з вирішальних передумов реформування політичної системи та економіки, без якої перспектива виходу країни із пострадянської кризи залишається вкрай невизначеною. А необхідні реформи не можуть бути реалізованими у повному обсязі і достатньо ефективно, якщо в суспільстві немає атмосфери довіри до змісту і спрямованості реформ і до власне реформаторів» [6, с. 10]. Отже, п'ятим механізмом управління соціальним ресурсом довіри є створення і реалізація соціально значимих ініціатив. Це конкретні дії, які спрямовані на проведення діяльності, що є законною, відповідає соціальним критеріям довіри, вирішує практичні завдання, створює умови для накопичення довіри. Конструктивна форма передбачає ті ініціативи, що введуться в постійну практику і знову ж таки будуть торкатися більшості у суспільстві, як-от реформи, маніпулятивні — ті, що вчиняються одноразово, відбуваються у період передвиборчої кампанії — так би мовити «популізм у дії». Окремо треба зазначити, що реформи є новітніми ініціативами, а все нове супроводжується недовірою, скептицизмом, проте усвідомлення громадськістю необхідності цих змін дозволить пройти цей складний шлях від недовіри до довіри.

Можливість скеровування соціальної довіри у необхідне русло є запорукою гармонійного і

швидкого розвитку суспільства. І хоча ця тема є актуальною сьогодні, ще за античних часів з'явився крилатий вислів *Fides facit fidem*, що перекладається як довіра породжує довіру.

Висновки.

Отже, довіра як соціальний ресурс є потужним інструментом соціальних змін в суспільстві, саме тому різні соціальні сили здійснюють пошук механізмів управління цим ресурсом. Наразі ця проблема розроблена дотично, тому на етапі сучасного розвитку даної теми у соціології всі їх можна звести до наступних п'яти: 1) практичне соціологічне вимірювання довіри; 2) від-

творення критеріїв довіри; 3) інформування; 4) інструменти контролю; 5) створення і реалізація соціально значимих ініціатив.

Основні механізми управління довірою як соціальним ресурсом мають конструктивні та маніпулятивні форми свого виразу. Конструктивні механізми покликані вирішувати нагальні потреби більшої частини суспільства, маніпулятивні вирішують потреби меншої. Конструктивні усталюють критерії довіри, маніпулятивні руйнують, і, відповідно, стимулюють їхню зміну. І, що найголовніше, конструктивні механізми зміцнюють довіру, маніпулятивні послаблюють.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бурдье П. Формы капитала / П. Бурдье // Западная экономическая социология: Хрестоматия современной классики. – М.: РОССПЭН, 2004. – С. 519-536.
2. Завдяки судовій реформі довіра українців до судів зросла з 5% до 12% // USAID. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2472507-zavdakyi-sudovij-reformi-dovira-ukrainciv-do-sudiv-zroslo-z-5-do-12-usaid.html>.
3. Исследование доверия обеспеченных потребителей в Украине. – Режим доступа: <http://www.nobletmedia.com/admin/spaw2/uploads/files/GfK.NobletMedia.CIS.report.2012.Ukraine.RU.pdf>.
4. Майдан назвав критерії довіри до майбутнього уряду. – Режим доступу: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3310821-maidan-nazvav-kryterii-doviry-do-maibutnoho-urjadu>.
5. Нацполція вирішила перевірити, чи довіряють їй українці. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2475711-nacpolcia-virivira-pereviriti-riven-doviri-suspilstva-do-sebe.html>.
6. Общество без доверия / Под ред. Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. – Киев: Институт социологии. НАН Украины, 2014. – 338 с.
7. Социальное доверие: Новые подходы // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. – 2010. – № 2. – С. 37-46. – Сер. 11. Социология.
8. Стеценко Т. О. Функції довіри та недовіри у складі соціального капіталу / Т. О. Стеценко // Соціальні виміри суспільства. – 2012. – Вип. 5. – С. 567-578.
9. Стеценко Т. О. Довіра як складова соціального капіталу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра соціол. наук: спец. 22.00.01 «Теорія та історія соціології» / Т. О. Стеценко – Київ: Ін-т соціології НАН Укр., 2013. – 16 с.
10. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма. – М.: ООО «Изд-во АСТ»: ЗАО НПП «ЕРМАК», 2004. – 730 с.
11. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка. – М.: Логос, 2005. – 664 с.
12. Эндресс М. Функционирующее доверие – дорефлексивный или метарефлексивный ресурс / М. Эндресс // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. – 2010. – № 2. – С. 9-15. – Сер. 11. Социология.

REFERENCES

1. Burd'ye, P. (2004). *Formy kapitala* [Forms of Capital]. *Zapadnaja jekonomicheskaja sociologija: Hrestomatija sovremennoj klassiki* [Western Economic Sociology: A Reader of Modern Classics]. Moscow: ROSSPJeN [in Russian].
2. *Zavdyaky` sudovij reformi dovira ukrayinciv do sudiv zroslo z 5% do 12%* [Due to judicial reform, the trust of Ukrainians in courts increased from 5% to 12%]. USAID. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2472507-zavdakyi-sudovij-reformi-dovira-ukrainciv-do-sudiv-zroslo-z-5-do-12-usaid.html> [in Ukrainian].
3. *Issledovanie doverija obespechennyh potrebitelej v Ukraine* [Study of the confidence of wealthy consumers in Ukraine]. Retrieved from: <http://www.nobletmedia.com/admin/spaw2/uploads/files/GfK.NobletMedia.CIS.report.2012.Ukraine.RU.pdf> [in Russian].
4. *Majdan nazvav kry`teriyi doviry` do majbutn`ogo uryadu* [Maidan called the criteria for trust in the future government]. Retrieved from: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3310821-maidan-nazvav-kryterii-doviry-do-maibutnoho-urjadu> [in Ukrainian].
5. *Nacpolciya vy`rishy`la pereviry`ty`, chy` doviryayut` yij ukrayinci* [The National Police decided to check whether Ukrainians trust it]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2475711-nacpolcia-virivira-pereviriti-riven-doviri-suspilstva-do-sebe.html> [in Ukrainian].
6. Golovahi, E., Kostenko, N., Makeeva, S. (Eds.). (2014). *Obshhestvo bez doverija* [Society without trust]. Kyiv: Institut sociologii. NAN Ukrainy [in Russian].

7. Social'noe doverie: Novye podhody [Social trust: New approaches]. (2010). *Social'nye i gumanitarnye nauki. Otechestvennaja i zarubezhnaja literature*, 2, 37-46, Ser. 11 [in Russian].
8. Stecenko, T.O. (2012). Funkcii doviry` ta nedoviry` u skladi social`nogo kapitalu [Functions of trust and distrust as part of social capital]. *Social`ni vy`miry` suspil`stva*, 5, 567-578 [in Ukrainian].
9. Stecenko, T.O. (2013). Dovira yak skladova social`nogo kapitalu [Trust as a component of social capital]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv: In-t sociologiyi NAN Ukr [in Ukrainian].
10. Fukujama, F. (2004). *Doverie: social'nye dobrodeteli i put` k prosvetaniju [Trust: social virtues and the path to prosperity]*. Moscow: OOO «Izd-vo AST»: ZAO NPP «eRMAK» [in Russian].
11. Shtompka, P. (2005). *Sociologija. Analiz sovremennogo obshhestva [Sociology. Analysis of modern society]*. Moscow: Logos [in Russian].
12. Jendress, M. (2010). Funkcionirujushhee doverie – dorefleksivnyj ili metarefleksivnyj resurs [Functioning trust - pre-reflexive or metareflexive resource]. *Social'nye i gumanitarnye nauki. Otechestvennaja i zarubezhnaja literature*, 2, 9-15, Ser. 11 [in Russian].

Стеценко Тетяна Олександрівна

Кандидат соціологічних наук
Національна академія наук України
01021, м. Київ, вул. Шовковична, 12

Stetsenko Tetiana

PhD in sociology
National Academy of Sciences of Ukraine
12, Shelkovichnaya str., Kyiv, 01021, Ukraine

Email: fop.stetsenko.to@gmail.com

Цитування: Стеценко Т. О. Довіра як соціальний ресурс: від теоретичної концептуалізації до пошуку механізмів практичного управління / Т. Г. Єрмакова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 7. – С. 44-52.

Citation: Stetsenko, T.O. (2018). Dovira yak sotsialnyi resurs: vid teoretychnoi kontseptualizatsii do poshuku mekhanizmv praktichnoho upravlinnia [Trust as a social resource: from theoretical conceptualization to the search for mechanisms of practical management]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(7), 44-52.

Стаття надійшла / Article arrived: 08.07.2018

Схвалено до друку / Accepted: 20.07.2018

Взаємозв'язок соціального призначення та планування території реабілітаційного парку

Позднякова-Кирбят'єва Е. Г., Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія

Стаття являє собою проміжний результат науково-дослідницького пошуку в площині соціології реабілітаційної діяльності. Мета її полягає у дослідженні взаємозв'язку соціального призначення та планування об'єктів, розташованих на території реабілітаційного парку для дітей з інвалідністю.

Відправним моментом в статті є розуміння того, що реабілітаційний парк є спеціалізованою медико-соціальною локацією, на території якої пацієнти можуть пройти курси фізичного, психо-соціального відновлення шляхом отримання фізео-терапевтичних, медичних, культурно-анімаційних, психолого-когнітивних та соціальних послуг.

В статті підкреслюється, що її об'єкт концептуально співпадає з інтересами таких акторів, як батьки дітей з особливими потребами, державні та муніципальні соціальноорієнтовані установи, соціум територіальної громади, спонсори та грантодавці. Доведено, що під впливом їх запитів формується соціальне призначення реабілітаційного парку, яке полягає у забезпеченні системного фізичного та психічного відновлення, соціального та інтелектуального розвитку відвідувачів в умовах «оздоровлення під час відпочинку».

Одним із головних положень публікації є те, що єдність соціального та функціонального призначення прямо впливає на концепцію ландшафтного дизайну реабілітаційного парку для дітей з інвалідністю. Внаслідок цього проектування характеризуваної локації здійснюється за наступними принципами: системності, функціональності, інтегрованості, доступності, ергономічності, оптимізації, нозологічності, ефективності навантаження, естетичності та іншими.

В ході написання статті авторка прийшла до висновку про те, що локації реабілітаційного парку умовно можна поділити на декілька груп: фізіо-, психо-, естето-, а також природотерапевтичного характеру. Реалізовані в них методики невпинно набувають соціалізуючого та виховного змісту.

Ключові слова: когнітивна парасоля; фізична реабілітація; інтелектуальний розвиток; дитина з інвалідністю; іпотерапія; соціалізація; соціальна послуга

Interconnection of social purpose and planning of the territory of the rehabilitation park

Pozdnyakova-Kirbyateva E. G., Khortitsky National Training and rehabilitation academy

The article is an intermediate result of research in the field of sociology of rehabilitation activities. Its purpose is to investigate the relationship between social purpose and the planning of objects located on the territory of the rehabilitation park for children with disabilities.

The starting point in the article is the understanding that the rehabilitation park is a specialized medical and social location in which patients can undergo physical, psycho-social recovery by receiving physiotherapeutic, medical, cultural, animated, psychological, cognitive and social services. In the architectural sense, as a rule, it includes a specialized health-improving complex, a hotel, as well as a park area.

The article emphasizes that the object of its research conceptually coincides with the interests of the general population, including a special place taken by parents of children with special needs, state and municipal socially oriented institutions, community of the territorial community, sponsors and grantees. It is proved that under the influence of their requests the social purpose of the rehabilitation park is formed, which is to provide systemic physical and mental restoration, social and intellectual development of visitors in the conditions of «recovery during rest».

One of the main provisions of the publication is that the unity of social and functional purpose directly affects the concept of landscape design of a rehabilitation park for children with disabilities. As a result, planning and designing of the characterized location is carried out according to the following principles: system, functionality, integration, accessibility, ergonomics, optimization, nosology, load efficiency, aesthetics and others.

In the course of writing the article the author came to the conclusion that the locations of the rehabilitation park can be conditionally divided into several groups - physiological, psycho-esthetic, nature-therapeutic nature. But the methods implemented in them are constantly gaining socialization and educational content. These, along with the main thing – improvement of physical health, social skills and communication experience, are no less important for children with special needs as they can be transferred from the artificially created atmosphere of the park every day.

Keywords: cognitive umbrella; physical rehabilitation; intellectual development; a child with a disability; Hypotherapy; socialization; social service

Взаємозв'язь соціального призначення і планування території реабілітаційного парку

Позднякова-Кирбят'єва Э. Г., Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія

Стаття представляє собою проміжний результат науково-дослідницького пошуку в площині соціології реабілітаційної діяльності. Мета її полягає в дослідженні взаємозв'язі соціального призначення і планування об'єктів, розташованих на території реабілітаційного парку для дітей з інвалідністю.

Отправним моментом в статті є розуміння того, що реабілітаційний парк є спеціалізованою медико-соціальною локацією, на території якої пацієнти можуть пройти курси фізичного, психо-соціального відновлення шляхом отримання фізіо-терапевтичних, медичних, культурно-анімаційних, психолого-когнітивних і соціальних послуг.

В статті підкреслюється, що її об'єкт концептуально збігається з інтересами таких акторів, як батьки дітей з особливими потребами, державні та муніципальні соціально-орієнтовані установи, соціум територіальної громади, спонсори і грантодавці. Доведено, що під впливом їх запитів формується соціальне призначення реабілітаційного парку, яке включається в забезпечення системного фізичного і психічного відновлення, соціального і інтелектуального розвитку відвідувачів в умовах «оздоровлення в час відпочинку».

Одним з головних положень публікації є те, що єдинство соціального і функціонального призначення безпосередньо впливає на концепцію ландшафтного дизайну реабілітаційного парку. В результаті проектування характеризуваної локації здійснюється в відповідності з принципами системності, функціональності, інтегрованості, доступності, ергономічності, оптимізації, нозологічності, ефективності навантаження, естетичності і др.

В висновках підкреслюється, що локації реабілітаційного парку умовно діляться на декілька груп: фізіо-, психо-, естетично-, природотерапевтичного характеру. Реалізовані в них методики набувають соціалізуючого і виховного змісту.

Ключові слова: когнітивний зонт; фізична реабілітація; інтелектуальне розвиток; дитина з інвалідністю; іпнотерапія; соціалізація; соціальна послуга

Постановка проблеми.

Реалізація в Україні принципів соціально-сервісної держави вимагає впровадження на місцях комплексу проектів та програм. Першочерговим завданням останніх виступає підвищення якості життя населення територіальних громад і тих її членів, що мають особливі потреби або інвалідність. При цьому деякі складові концепції сервісної держави на сьогодні вже відображені в статутах і буденній діяльності більшості соціально-орієнтованих муніципальних та громадських організацій. Але в практиці останніх не завжди у повній мірі відображається рефлексія на вимоги та запити контактної цільової аудиторії. Однією з причин виникнення такої проблеми є наукова і теоретична незавершеність місії, а також соціального призначення закладу.

Вихід з окресленої ситуації може бути знайдений не лише на науково-практичному, а й на методологічному рівнях. Відправним моментом усвідомлення цього є аналіз поширеної практики штучного обмеження завдань соціальних програм та проектів. Як правило, вони реалізуються за допомогою використання досягнень лише однієї чи двох гуманітарних, суспільствоз-

навчих наук – соціології, соціальної медицини та роботи, корекційної педагогіки тощо. Втім, розв'язання проблеми оформлення складових соціального призначення організації вимагає застосування міждисциплінарного підходу. Ефективним, в цьому контексті, може стати когнітивний підхід, методологічний потенціал якого у соціальних науках лише починає розкриватись.

Але, на нашу думку, актуальність цієї публікації полягає не тільки в окресленні можливостей когнітології в системі соціальних наук та практик. Новою, як для українців, так і європейської спільноти, є ідея створення реабілітаційного парку для дітей з інвалідністю. Міждисциплінарний характер останньої, навіть на етапі оформлення складових соціального призначення цієї локації, вимагає використання досягнень широкого комплексу науково-практичних дисциплін – від соціальної роботи, психотерапії, корекційної педагогіки до архітектури та ландшафтного паркового дизайну. Саме з такого погляду тема нашої публікації набуває не лише теоретико-методологічної, а й практичної значущості.

Аналіз досліджень та публікацій.

Розвиток когнітивного підходу може бути поділений на чотири етапи. Протягом першо-

го, в 1960-х рр., він був допоміжним методом інформатики, за допомогою якого розв'язання отримала проблема зберігання, інтеграції та відновлення інформації. На другому, в 1970-х рр., когнітивний підхід став методологічною основою вивчення соціальних явищ та процесів. При написанні своїх праць базові його принципи використали Т. Парсонс, Ч. Лумис, А. В. Сікурел [10, с. 64]. В 80-90-х рр. ХХ ст., на третьому етапі розвитку, методи когнітивного картування, аналізу та стилістики отримали широкої популярності серед фахівців педагогіки, психології, персонології, теорії особистості. Як приклад можна навести класифікації когнітивних стилів поведінки, психоемоційного стану, особистісного світосприйняття запропоновані Акоффом, Р. Аксельродом та Маруямою [11, с. 51]. На сучасному етапі, що розпочався з середини 1990-х рр. і триває дотепер, когнітологія стала методологічною основою широкого комплексу досліджень суспільствознавчого та соціального спрямування. Питання управління конфліктами, реалізації влади та впливу, стилістики ситуаційного лідерства та прийняття рішень були розкриті в цей час Ф. Котлером, М. Месконом, Ж. Рішаром, Е. Зерубавелом, Р. Солсо [15] саме за допомогою цього підходу. Такі соціологи, як Р. Стогділл та Ю. Плотинський [11] використали його ж в ході побудови теоретичних та емпіричних моделей соціальних процесів. На цьому ж етапі когнітивний підхід став міждисциплінарним. Передусім це пов'язано із входженням до наукового обігу когнітивної парасолі. Шість вершин останньої поєднують досягнення такої ж кількості наук, або їх груп. Підбір їх обумовлює ефективність та якість досягнення дослідницької мети, в тому числі й створення реабілітаційного парку.

Рівень розвитку теорії та практики ландшафтного, паркового дизайну, архітектури лікувально-оздоровчих закладів визначає сутність та зміст однієї з вершин когнітивної парасолі, використаної для вивчення соціального призначення, місії реабілітаційного парку. Соціологічний аналіз взаємозв'язку цих науково-практичних дисциплін з корекційною педагогікою, соціальною медициною, соціальною психологією, деонтологією є необхідним в руслі досягнення мети цієї статті. Окремі елементи останньої вже стали завданнями низки праць. Так, наприклад, в роботах Н. М. Колокольцевої, В. К. Степанова [16], Н. М. Щетиніної розглядаються питання нормування окремих типів громадських будівель з урахуванням потреб інвалідів. Дослідження

Л. М. Бармашиної [1], Ю. В. Колосова, А. Я. Нікольської присвячені концептуальним проблемам формування середовища життєдіяльності для людей з інвалідністю. Ергономічні, психо-терапевтичні, фізіологічні засади типологізації реабілітаційних центрів охарактеризовані в працях Н. Б. Блохіної, І. Л. Кравченко [5], В. І. Новицької. Втім, соціальний спектр проектування реабілітаційного парку залишається на сьогодні неосвітленим в науковій літературі [6, с. 9].

Мета статті – полягає у дослідженні взаємозв'язку соціального призначення та планування розташованих на території реабілітаційного парку для дітей з інвалідністю об'єктів.

Виклад основного матеріалу.

Реабілітаційний парк є спеціалізованою медико-соціальною локацією. На його території пацієнти можуть пройти курси фізичного, психо-соціального відновлення шляхом отримання фізео-терапевтичних, медичних, культурно-анімаційних, психолого-когнітивних та соціальних послуг. В архітектурному сенсі до складу його, як правило, входять спеціалізований лікувально-оздоровчий комплекс, готель, а також паркова зона. Якщо корпуси першого призначені для медичних та лікувально-профілактичних процедур, то на площі останньої розташовані майданчики для естетичної та натурпсихотерапії. Разом із цим слід зазначити, що розташовані в країнах Європи та Північної Америки реабілітаційні парки зорієнтовані на надання всебічної допомоги виключно дорослим відвідувачам. Але в Україні на сьогодні існують дещо інші передумови для розбудови мережі аналогічних закладів. Основою тут можуть стати як зведені в роки незалежності реабілітаційні центри, так і створена ще в радянський період структура лікувально-оздоровчих установ інтернатного типу для дітей з вадами здоров'я. Оскільки вони, зазвичай, складаються із лікувально-профілактичних, фізіотерапевтичних та житлових корпусів, то зведення поряд спеціалізованої паркової зони автоматично призвело б до виникнення реабілітаційного парку. У найближчому майбутньому прикладом такого профільного спорудження стане територія площею у 2.5 га поблизу Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії у м. Запоріжжя.

Щодо останнього, об'єкт нашої науково-практичної уваги концептуально співпадає з інтересами широких верств суспільства, серед яких особливе місце займають батьки дітей з особливими потребами, державні та муніципальні соціально-

орієнтовані установи, соціум територіальної громади, спонсори та грантодавці.

Запити цих груп інтересів полягають передусім у необхідності візуалізації ефективності та інноваційності фізичної, психічної, соціальної реабілітації дітей з інвалідністю; популяризації кроків на шляху підвищення якості життя; плідності профільного функціонування, адміністрування, використання ресурсів, проведення культурних, освітньо-наукових, святкових, соціально-анімаційних заходів, розвитку соціального партнерства, емпатії, толерантності, благодійності; підтвердження проєвропейського вибору нашої держави.

В цьому контексті слід підкреслити, що рефлексія будь-якої організації на вимоги та запити соціального середовища виступає одним з головних засобів обґрунтування необхідності її існування в суспільстві. В методологічному сенсі, щодо реабілітаційного парку, ця рефлексія протікає коридором, межі (вершини) якого складаються з науково-практичних доробків елементів когнітивної парасолі. У якості останніх виступають досягнення соціальних (№ 1), медичних (№ 2), педагогічних (№ 3), архітектурних (№ 4), психологічних наук і практик (№ 5), а також окремі галузі етики як складової філософського світогляду (№ 6). Зв'язки між ними утворюють вісім трикутників ефективної, допоміжної, недоцільної сутності та спрямування [15, с. 43]. П'ять із цих фігур верхньої частини когнітивної парасолі, що прямо або опосередковано пов'язані з вершиною № 1, вже отримали дослідницьку увагу в наших попередніх публікаціях (Див.: [12-14]). Але зміст останніх жодним чином не торкався питань зв'язку педагогічних, психологічних, медико-лікувальних практик і технологій з архітектурою та ландшафтом реабілітаційного парку. Саме цій проблематиці й присвячено пропонувану статтю. Концептоутворюючим елементом тут виступає вершина № 4, у якій об'єднано досягнення теорії та практики паркового й ландшафтного дизайну, садового й паркового господарства, архітектури та будівельного проектування.

Визначальне значення для розробки практичних елементів концепції та завдань соціальної місії реабілітаційного парку має, в цьому руслі, трикутник з вершинами 3, 4, 5. Головною в ньому є ідея підпорядкованості проєктних будівельних, ландшафтно-дизайнерських робіт вимогам психологічної та педагогічної реабілітації. Тобто, з одного боку, проектування локації

перебуває під впливом головних положень теорій розвиваючого навчання, пристосовуючого виховання, розвитку комунікативного середовища, самоорганізації особистості. З іншого – в процесі створення реабілітаційного парку мають бути використані досягнення когнітивної та вікової психології, психореабілітації, психокорекції, психодіагностики, психотерапії, психогігієни.

Виходячи із сутності характеризованого трикутника когнітивної парасолі, а також того, що найбільш ресурсомістким етапом створення реабілітаційного парку є саме організація та проведення проєктних та будівельних робіт, останні підпорядковуються наступним фундаментальним принципам: 1) системності і функціональності (всі елементи парку мають утворювати єдину систему зорієнтовану на фізичне відновлення й всебічну реабілітацію дітей з інвалідністю. Вони повинні розташовуватись гармонійно, мати функціональне призначення, бути зручними, комфортними та зорієнтованими на позитивний результат) [8, с. 74]; 2) принцип інтеграції (територія парку з його майданчиками та локаціями повинна бути так взаємопов'язана зі структурою спеціалізованих будівель, щоб максимально забезпечити функцію саме реабілітації та не порушувати основного часто повторюваного, циклічного процесу відновлення дитини) [1, с. 14]; 3) доступності (в містобудівному та архітектурно-планувальному відношеннях реабілітаційний парк повинен бути доступним для відвідувачів. З одного боку, він повинен бути включений до транспортної інфраструктури населеного пункту і мати під'їзний шлях, місце стоянки для мікроавтобусів чи автомобілів. З іншого, під час проведення проєктних робіт необхідно скоротити довжину комунікацій, відстані між блоками та групами приміщень та застосувати засоби для спрощення вертикального пересування для дітей з інвалідністю – пандуси, ліфти, підйомники. Крім того, реабілітаційний парк не повинен бути відокремленим та закритим для дітей, здоров'я яких вважається у межах норми) [3, с. 5]; 4) ергономічності (у розташованих на території парку будівлях безпосередній реабілітації дітей повинні бути підпорядковані лише перші два поверхи. В їх оздобленні та внутрішньому впорядкуванні слід використовувати тактильні чи візуальні засоби, що допомагають визначати напрямок руху. При цьому під час проєктних робіт треба відштовхуватись від антропометричних даних інвалідів на візках як від одиниці, що потребує найбільш великого

простору у плані для пересування та маневрування) [16, с. 67]; 5) оптимізації (полягає у тому, що відповідно до прогнозованого навантаження – кількості потенційних відвідувачів, характеру реабілітаційних груп, наявності додаткових реабілітаційних функцій, спеціального завдання від замовника – для парку формуються відповідні завдання на проектування. Рішення в цьому контексті приймаються у відповідності до організації процесу реабілітації та його архітектурного відображення) [16, с. 58].

Виходячи з вищенаведених принципів, реабілітаційний парк слід розмістити окремою ділянкою в озелененій місцевості подалі від промислових, комунальних підприємств, автодоріг з інтенсивним рухом, залізничних колій, інших джерел забруднення та шуму. По зовнішньому периметру парку повинні бути розміщені місця для паркування службових пасажирських мікроавтобусів та автомобілів, а також стоянки для автомобілів співробітників, батьків та відвідувачів. До ділянки слід передбачати під'їзди, а також можливість об'їзду навколо будівель для пожежних машин. Поверхня під'їзних шляхів повинна мати тверде покриття. Поблизу межі ділянки парку має бути розташований господарський майданчик, на якому розміщені котельня, складські будівлі, сміттєзбірники, стайня та інше. При цьому під час планування та проектування будівельних робіт орієнтовну площу ділянки парку слід визначати, виходячи з наступного розрахунку: при прогнозованій кількості 80 дітей з інвалідністю і менше – 200 м²/місце, а у випадку більше 80 дітей – 160 м²/місце [5, с. 255].

Слід підкреслити, що ділянка реабілітаційного парку повинна бути захищена по усьому периметру огорожею заввишки 1,6 м. Втім, за місцевими умовами, можливим є збільшення або зменшення висоти обгороджування на 0,4 м чи застосування живоплоту.

Важливим в характеризованому трикутнику є питання озеленення реабілітаційного парку. Останнє, за нормами, повинне складати не менш ніж 50% площі ділянки. Тому розміщенню декоративних рослин, квітників, клумб, облаштуванню газонів та галявин, вільних для доступу дітей з інвалідністю, має бути приділена особлива увага. В спекотну погоду крони дерев повинні слугувати природною тінню для захисту дітей від надмірного сонячного опромінення. При цьому високі дерева мають бути віддалені від основних будівель не менше, чим на 10-15 м. Їх крона або тінь не повинна бути причиною порушення пря-

мої сонячної інсоляції приміщень [5, с. 257-258].

Не менш важливим є оформлення майданчиків, внутрішніх двориків, павільйонів, альтанок. До цього переліку, у відповідності до спеціалізації, можуть бути додані й басейни, що облаштовуються поручнями різної висоти та дном, вимощеним різними за тактильними ознаками матеріалами [16, с. 172]. Оскільки призначення цих архітектурних форм прямо пов'язане із соціальною місією реабілітаційного парку – «відновлення під час відпочинку» – вони мають не тільки функції зон релаксу, а й лікування. Смуги безпеки навколо майданчиків для занять дітей-калясочників, в цьому руслі, повинні бути шириною не менше 2 м, а по торцевих сторонах майданчиків – не менше 3 м. Матеріали, що використовують при оздобленні цих локацій, мають бути екологічно чистими, світлими та яскравими, а також мати природне походження [3, с. 14]. Перераховані прийоми відповідають принципу доступності, роблять оточуюче середовище відкритим, світлим, прийнятним для психології дитини.

Функціональне призначення реабілітаційного парку визначає інтер'єр і прийоми проектування споруд на його території. Функціональні блоки останніх групуються за допомогою принципу перетікаючого простору. Логічно, щоб великі приміщення, зали мали не лише відповідне оснащення, а й суцільне застелення. Це дозволило б дитині мандрувати поглядом оточуючим середовищем як будівлі, так і парку. Безпосередньо, йдучи за існуючим досвідом, до складу архітектурних споруд реабілітаційного парку входять такі блоки приміщень, як вестибюль, оздоровчо-лікувальний, дозвіллевий, а також готель. Вхід до реабілітаційного комплексу має бути обладнаний пандусом і навісом. У вестибюлі мають бути розташовані зони: приймальна, очікування, відпочинку, спілкування, гардеробна, гігієнічна, аптека й кімнати адміністратора та охорони. Приміщення оздоровчо-лікувального блоку мають задовольняти потреби у діагностиці, лікуванні, профілактиці та послідовному виконанні реабілітаційних заходів. Згідно зі спеціалізацією, тут повинні розташовуватись кабінети лікарів-фахівців, процедурні кімнати, зал та кімнати ЛФК для індивідуальних занять, масажна, приміщення термогідротерапії та інші. В свою чергу, у блоці громадських приміщень містяться багатофункціональна актово-музична зала, бібліотека, приміщення для адміністрації, їдальня та кафетерій [1, с. 29-32].

Разом із цим ще на початку цієї публікації ми звернули увагу на існуючу в Україні ще з радянських часів мережу лікувально-оздоровчих закладів інтернатного типу і визначили можливість створення поблизу них реабілітаційного парку. Типовим прикладом тут виступає Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія. Композиція останньої вирішена у вигляді ряду трьохповерхових корпусів, що розташовані навколо одноповерхового. У окремих корпусах, запроектованих у вигляді каре, розміщені учбово-житлові приміщення для вихованців початкової школи. Окремо від них знаходяться блоки з учбово-житловими приміщеннями для учнів 6-12 класів та студентів. В них класи та кімнати відпочинку розташовані на другому поверсі, а спальні кімнати – на третьому. Корпуси зручно зв'язані між собою та компактно згруповані навколо внутрішнього дворика. При цьому в деяких вітчизняних, аналогічних хортицькому, прикладах навчально-реабілітаційних установ до спальних кімнат примикають веранди для сну. У теплу пору року розсувні перегородки між коридором та верандами відчиняються, що забезпечує наскрізне провітрювання та збільшує площу веранд за рахунок коридорів. Така комбінація дозволяє диференціювати дітей та підлітків у відповідності до їх віку та характеру захворювання. Поряд знаходяться корпуси медико-лікувального та терапевтичного призначення [9, с. 112]. Створення двох груп приміщень – лікувально-оздоровчої та навчально-житлової – допомагає, таким чином, скоротити основні шляхи пересування дітей та правильно організувати взаємозв'язок функціональних блоків приміщень. Важливою складовою планувального рішення реабілітаційного комплексу є забезпечення зв'язку його основних приміщень з навколишнім середовищем, що має за мету максимальне перебування дітей з вадами розвитку на відкритому повітрі. Зведена поряд паркова зона не лише гармонійно продовжить територію реабілітаційного комплексу, а й сприятиме фізичному, психічному, емоційному відновленню дітей з інвалідністю.

Відтак, під час створення концепції та проведення планування реабілітаційного парку тріада з вершин 3, 4, 5 дозволяє вирішити наступні завдання:

1) відповідності проектних та будівельних робіт соціальній місії, функціональному призначенню, медико-лікувальній спеціалізації реабілітаційного парку;

2) врахування під час планування ландшафт-

них робіт досягнень і запитів природо терапії, натурпсихо терапії, колекційної та відновлювальної педагогіки;

3) відповідності паркової зони архітектурним принципам функціональності, гармонійності, ергономічності, інтегративності, оптимізації, доступності;

4) використання норм та стандартів створення паркових зон і архітектурних споруд у відповідності до потреб відвідувачів, які мають особливі потреби;

5) синтезу вітчизняного та закордонного досвіду спорудження реабілітаційних закладів.

Другий, охарактеризований в цій публікації, трикутник когнітивної парасолі охоплює вершини 4, 5, 6. В ньому закладена ідея необхідності реалізації на території реабілітаційного парку таких психотерапевтичних методик, як натур-, ландшафто-, арттерапії, а також естетотерапії. Відведення під них окремих локацій створило б умови для проведення з дітьми з інвалідністю спеціалізованих занять, спрямованих на розвиток інтелекту, психіки, самомотивації. При цьому під час проектування таких локацій на плані доцільно було б врахувати наступні принципи: 1) відвідувачі повинні відчувати позитивний емоційний вплив не лише від проведених занять, а й від малої архітектурної форми, в якій вони проводяться; 2) естетичне наповнення локацій повинне підсилювати терапевтичний, гігієнічний і профілактичний підтексти проведених у них спеціалізованих занять [17, с. 18]; 3) оформлення локації у єдності з заняттями повинне мати для дітей седативний, відволікаючий, активізуючий та катарсичний ефекти [8, с. 72]; 4) використання лікувального впливу природи парку на стан дитини як фонового компоненту реалізованих на його території реабілітаційних методик.

Ефект природо-, естето-, арт-, ландшафтотерапії полягає у зміні самосприйняття, самооцінки дитини з особливими потребами. Змінення ставлення її до всього оточуючого засобами реабілітаційного парку сприятиме відновленню та розвитку внутрішніх особистісних сил. Дієвими в цьому контексті є такі методики, як аеро-, пісочна-, літо-, дендро-, смако-, мандало-, казко-, аромо-, кольоро-, сміхо-, квітковотерапії. Доцільним є також планування місця для занять з гончарства та кераміки. При цьому ми не вважаємо доречним зосереджуватись тут на описі перерахованих методик, оскільки такий крок сприяв би перетворенню публікації на підручковий матеріал. Інформацію про їх сутність та зміст

можна знайти в чисельних фахових навчальних та методичних посібниках. Акцент вважаємо необхідним перенести на питання оформлення локацій, в яких ці заняття можуть бути проведені.

Значну кількість із перерахованих вище методик та технік можна проводити у таких різновидах легких садово-паркових архітектурних споруд як альтанка та павільйон. З одного боку, вони гармонійно вписуються у природній простір реабілітаційного парку, а з іншого – є відповідними до вимог щодо споруджень для дітей з особливими потребами. Як павільйон, так і альтанка мають дах або навіс, не вимагають зведення високого пандусу, мають рівну зручну для пересування у візку підлогу, природне освітлення та аерацію. Опорами даху слугують розташовані по кутах стовпчики. Ці типи споруд можуть бути відкритими, і, таким чином, являти собою майданчик, густо обсаджений деревами або обнесений трельяжем – дерев'яними ґратами, покритими кучерявими рослинами. В деяких випадках по периметру споруди зводиться бордюр висотою в лікоть. Тоді один проліт між стовпчиками має бути вільним безперешкодним для проходу чи проїзду на візку [18, с. 719].

Якщо павільйон, як правило, є чотирикутним, то форма альтанок може бути найрізноманітніша – від квадрата до багатокутника. Окремий різновид альтанки – ротонда – взагалі має круглу форму. В архітектурно-естетичному відношенні їх зводять у швейцарському, китайському, російському, давньогрецькому, давньоримському чи ренесансному стилях. В середині цих споруд, за потребою, розташовують по периметру лави та стіл посередині. Площа цих легких архітектурних споруд коливається від 9 кв.м і більше. Розташовані між деревами, клумбами, майданчиками, галявинами альтанки та павільйони отримують психотерапевтичне та соціально-психологічне функціональне призначення. Їх фізіотерапевтична значущість відходить на другий план.

Відтак, шляхом використання вміщених у трикутник з вершинами 4, 5, 6 досягнень наук та практик розв'язуються наступні завдання:

1) створення засобами паркового та ландшафтного дизайну умов для проведення психотерапевтичної реабілітації дітей з інвалідністю;

2) врахування відповідності функціонального призначення легких архітектурних споруд паркової зони спеціалізації реабілітаційного комплексу;

3) забезпечення можливості психічного, ін-

телектуального, соціального розвитку відвідувачів за допомогою технік натур-, ландшафто-, арттерапій;

4) розвиток духовних якостей, відчуття прекрасного, гармонії розвитку з природою засобами естетотерапії.

В свою чергу трикутник з вершинами 2, 3, 4, як і охарактеризований вище (з вершинами 4, 5, 6), відіграє по відношенню до головного (вершини 3, 4, 5) допоміжну роль у когнітивній парасолі. Сутність його полягає в акцентуванні уваги на проблемі врахування під час будівництва парку (вершина 4) медико-профілактичного (вершина 2), виховально-розвиваючого і педагогічного (вершина 3) аспектів. Вплив цей, з одного боку, визначений концептуальними положеннями гуманістичного та неопрагматичного підходів розвинутих представниками корекційної, лікувальної, соціальної галузей педагогіки, а з іншого – теорії фізичного та соціального здоров'я. Тобто сенс трикутника 2, 3, 4 може бути окреслений такою формулою: оскільки парк є функціональним продовженням лікувально-терапевтичного комплексу, як, наприклад, в Хортицькій національній навчально-реабілітаційній академії, або медичного центру, то рекреаційні зони на його території повинні бути підпорядковані відповідній спеціалізації. Виходячи з неї, під час проектування локацій парку слід керуватись наступними принципами: 1) нозології (залежності проектних, ландшафтних робіт від спеціалізації парку, а саме від специфіки захворювань та потреб дітей); 2) ефективності навантаження парку (функціональна насиченість та устаткованість території парку знаходиться у прямій залежності від місткості та лікувальної потужності розташованого на його території реабілітаційного комплексу); 3) можливості додаткового функціонального устаткування та споруд (визначається доцільністю посилення лікувального ефекту засобами іпотерапії, кліматотерапії, бальнеології тощо).

Розташовані на території функціональні галявини, локації, майданчики покликані посилити лікувально-оздоровчий ефект тих процедур та медико-профілактичних заходів, які проходять діти згідно з ІПР в кабінетах і залах реабілітаційного комплексу. У відповідності до змісту третього когнітивного трикутника вони, переважно, мають фізіотерапевтичне призначення, але додатково несуть ще й функцію медико-соціального, корекційно-педагогічного та психологічного відновлення. За типовою ознакою вони

можуть бути поділені на наступні: майданчики для рухливих та спортивних ігор; фізкультурно-оздоровчі, групові та індивідуальні майданчики; локації для розміщення гімнастичних снарядів; відкриті басейни; бігові доріжки (не менше 30 м); яма для стрибків (2x4 м). Являючи собою вільні для пересувань та спілкування дітей цільові рекреаційні локації, вони можуть мати трав'яне покриття у вигляді газону, а також різну форму і площу, що дозволяє досить легко розміщувати їх серед інших сегментів реабілітаційного парку. Але обов'язково поряд з ними слід розмістити навіси від опадів, а також бокси для нестационарного устаткування та інвентарю [3, с. 18].

За віковою ознакою ігрові майданчики можна поділити на два різновиди – для дітей з інвалідністю від 3 до 7 та від 7 років. У першому випадку вони повинні бути обладнані пісочницями і спеціально розробленими опорами та силуетами. Останні призначені для спирання, проповзання під ними, спускання на інвалідних візках без значних зусиль тощо.

В свою чергу відправним моментом у визначенні функціонального призначення гімнастичних майданчиків виступає ідея про те, що нервова система дитини з особливими потребами, в тому числі й з порушеннями опорно-рухового апарату, має можливість до формування нових нервових зв'язків. Означена здатність, таким чином, може бути мобілізована засобами спрямованого, активного навчання спеціалізованими групами чисельністю від 10 до 25 дітей. Для цього на території реабілітаційного парку мають бути оснащені окремі гімнастичні майданчики, на яких діти можуть разом займатися, спостерігати та заохочувати один одного до виконання фізичних вправ. До виконуваних на майданчику входять такі вправи, як хода з ускладненими завданнями біля шведської стінки, вправи на сходах, на гімнастичній лавочці, з м'ячем, з гімнастичною палкою. При проведенні рухових вправ використовується спеціально розроблене для цієї методики обладнання, а саме: бокси, драбинки, столи, виготовлені з дерев'яних заокруглених планок. Передбачається також надувний басейн розміром 2x3 м, наповнюваний водою або різнокольоровими пластиковими кульками, манеж розміром 2x3 м для дітей, не здатних до самостійного пересування, бруси завдовжки 3-5 м, що встановлюються на різних покриттях: пісок, галька або трава. Завдання персоналу в ході занять на гімнастичних майданчиках полягає в

створенні мотивуючого оточення та емоційної підтримки [5, с. 256-257].

Важливе фізотерапевтичне значення для дітей з особливими потребами мають і спортивні майданчики. Тому розташування їх на території реабілітаційного парку є цілком логічним. Серед них майданчик для гри у бадмінтон (8x15 м), городки (15x30 м), настільний теніс (4,5x7,8 м), наземний більярд (1,7x3,0 м), міні-волейбол (8x16 м), міні-баскетбол (16x19 м), міні-футбол та інші ігри з м'ячем (18x25 м) [5, с. 257].

Окремо на території реабілітаційного парку, розташованим поблизу господарського, може бути блок приміщень, призначений для іпотерапії. Він обов'язково має складатися з манежу, стайні, приміщення для приготування та зберігання фуражу, інвентаря тощо. Іпотерапія має важливу роль в процесі реабілітації дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, бо від коня до дитини передається від 90 до 110 рухових імпульсів різної спрямованості. Мозок маленького пацієнта адаптаційно реагує на них – поліпшується кровообіг, простежується виправлення координації рухів, нормалізується м'язовий тонус, досягається рухова симетрія. Під час занять, таким чином, коригується одне з основних патологічних порушень, що є причиною змін рухової активності дитини. Крім того, іпотерапію призначають для лікування сколіозу, черепно-мозкових травм, розумової відсталості, атеросклерозу, поліомієліту, шлунково-кишкових захворювань. Саме по собі цілющим є спілкування з конем, що створює у дитини з інвалідністю стійкий позитивний емоційний фон [17, с. 255]. Але, якщо іпотерапевтична локація вже існує в межах закладу, як це має місце в Хортицькій навчально-реабілітаційній академії або в інших спеціалізованих установах інтернатного типу, то створення її на території реабілітаційного парку є не зовсім доречним. У відповідності до спеціалізації увага фахівців під час проведення проектних робіт може бути привернута до інших напрямів анімалотерапії чи бальнеотерапії.

Відтак, когнітивна триада з вершинами 2, 3, 4 зорієнтована на вирішення наступних завдань:

1) забезпечення єдності кабінетної та надвірної підсистем оздоровлення дітей з особливими потребами;

2) створення комфортних умов для відпочинку засобами паркового та ландшафтного дизайну;

3) використання досвіду паркового планування за для створення інноваційних локацій фізотерапевтичного призначення;

4) уможливлення проведення занять з лікувальної фізкультури для відвідувачів реабілітаційного парку в умовах штучно створеної природи;

5) закладення у проєкті потенціалу вдосконалення паркових зон та оновлення використаного на них спеціалізованого устаткування, знарядь, приладів.

Висновки.

Соціальне призначення реабілітаційного парку полягає у забезпеченні системного фізичного та психічного відновлення, соціального та інтелектуального розвитку відвідувачів в умовах «оздоровлення під час відпочинку». Його територія є функціональним продовженням спеціалізованого лікувально-оздоровчого комплексу готельного або санаторного типу. Тому розташовані на ній ігрові та розвивальні майданчики, рекреаційні зони, павільйони, альтанки, басейни, алеї повинні бути не лише гармонійно вписані в середовище клумб, галявин, дерев інших зелених насаджень, а й відповідати завданню підси-

лення відновлювально-розвиваючого ефекту, отриманого під час кабінетних занять та процедур. Локації реабілітаційного парку умовно можна поділити на декілька груп: фізіо-, психо-, естето-, природотерапії. Але реалізовані в них методики невпинно набувають соціалізуючого та виховного змісту. Отримані поряд із головним – покращенням фізичного здоров'я – соціальні навички та досвід комунікації є не менш значущими для дітей з особливими потребами, оскільки можуть бути перенесені зі штучно створеної атмосфери парку у повсякдення.

Стаття являє собою проміжний результат науково-дослідницького пошуку в площині соціології реабілітаційної діяльності. Подальша розробка теми можлива в таких напрямках, як концептуотворюючі механізми соціальних завдань реабілітаційного парку, соціальні виміри якості життя дітей з інвалідністю, соціально-комунікативний простір реабілітаційного комплексу, соціальні технології забезпечення ефективності діяльності персоналу реабілітаційного парку.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бармашина Л. М. Формування середовища життєдіяльності для маломобільних груп населення / Л. М. Бармашина. – Київ: Союз-Реклама, 2000. – 89с.
2. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Логос, 1995. – 296 с.
3. Доступність будинків і споруд для маломобільних груп населення: Державні будівельні норми України, В.2.2.-17. [Чинний від 2007-01-04]. – Київ: Мінбуд України, 2007 – 21с.
4. Кашенко В. П. Педагогическая коррекция: Испр. недостатков характера у детей и подростков / В. П. Кашенко. – М.: Просвещение, 1994. – 223 с.
5. Кравченко І. Л. Особливості планування ділянок центрів медично-соціальної реабілітації дітей з вадами розвитку / І. Л. Кравченко // Містобудування та територіальне планування. Науково-технічний збірник. – Випуск № 51. – Київ: КНУБА, 2014. – С. 254-260.
6. Кравченко І. Л. Принципи архітектурно-планувальної організації центрів медично-соціальної реабілітації дітей та підлітків з фізичними вадами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. архітект.: 18.00.02 / І. Л. Кравченко. – Київ, 2013. – 21 с.
7. Лакофф Дж. Когнитивная семантика / Дж. Лакофф // Язык и интеллект. – М.: Прогресс, 1996. – С. 143-184.
8. Яковенко Н. П. Медична і соціальна реабілітація: Підручник для мед. ВНЗ I – III рів. акред. / Н. П. Яковенко, І. О. Петряшев та ін. – Київ, 2013. – 464 с.
9. Нечипоренко В. В. Становлення освітньо-реабілітаційного закладу нового типу // Життєтворчість особистості: концепція, досвід, проблеми / В. В. Нечипоренко. – Запоріжжя: Хортицький навчально-реабілітаційний багатопрофільний центр, 2006. – 592 с.
10. Парсонс Т. Общий обзор / Т. Парсонс // Американская социология. – М.: Научная мысль, 1972. – 328 с.
11. Плотинский Ю. М. Модели социальных процессов / Ю. М. Плотинский. – М.: Логос, 2001. – 296 с.
12. Позднякова-Кирбят'єва Е. Г. Когнітивний спектр формування соціальної місії реабілітаційного парку / Е. Г. Позднякова-Кирбят'єва // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – Т. 20. – № 6. – С. 40-45.
13. Позднякова-Кирбят'єва Е. Г. Методологічні аспекти структурування концепції реабілітаційного парку / Е. Г. Позднякова-Кирбят'єва // Нова парадигма. – 2017. – № 131. – С. 153-166.
14. Позднякова-Кирбят'єва Е. Г. Реабілітаційний парк як інновація в системі сучасної освіти / Е. Г. Позднякова-Кирбят'єва // Ukraine – EU. Modern Technology, Business and Law: collection of international scientific papers: in 2 parts. Part 2. Current Issues of Legal Science and Practice. Management and Public Administration. Innovations in Education. Environmental Protection. Engineering and Technologies – Chernihiv: CNUТ, 2017. – Р. 146-149.
15. Солсо Р. Когнитивная психология / Р. Солсо. – М.: Тривола, 1996. – 282 с.
16. Степанов В. К. Специализированные учебно-лечебные центры / В. К. Степанов. – М.: Стройиздат, 1987. – 200 с.
17. Федій О. А. Естетотерапія: навчальний посібник / О. Федій. – Київ: Центр навчальної літератури, 2007. – 256 с.
18. Чала О. А. Засоби ландшафтної архітектури та вимоги до них в безбар'єрному середовищі / О. А. Чала // Містобудування та територіальне планування. Науково-технічний збірник. – 2013. – Випуск № 50. – С. 718-721.

REFERENCES

1. Barmashyna, L.M. (2000). *Formuvannja seredovyshha zhyttedijalnosti dlja malomobilnykh ghrup naseleння* [Formation of a living environment for low-mobility population groups]. Kiev: Sojuz-Reklama [in Ukrainian].
2. Berger, P., & Lukman, T., (1995). *Social'noe konstruirovanie real'nosti* [Social construction of reality]. Moscow: Loghos [in Russian].
3. *Dostupnistj budynkiv i sporud dlja malomobilnykh ghrup naseleння: Derzhavni budiveljni normy Ukraїny* (2007). Kyiv [in Ukrainian].
4. Kashhenko, V.P. (1994). *Pedagogicheskaia korrekciia: Ispra. nedostatkov haraktera u detej i podrostkov* [Pedagogical correction: Ispra. lack of character in children and adolescents]. Moscow: Prosveshchenie [in Russian].
5. Kravchenko, I.L. (2014). *Osoblyvosti planuvannja diljanok centriv medychno-socialnoji rehabilitacii ditej z vadamy rozvytku* [Planning features of the centers of medical and social rehabilitation of children with developmental disabilities]. Kiev: KNUBA [in Ukrainian].
6. Kravchenko, I.L. (2013). *Pryncypy arkhitekturno-planuvajnoji orghanizacii centriv medychno-socialnoji rehabilitacii ditej ta pidlitkiv z fizychnymy vadamy* [Principles of Architectural and Planning Organization of Centers for Medical and Social Rehabilitation of Children and Adolescents with Disabilities]. Kiev: KNUBA [in Ukrainian].
7. Lakoff, Dzh. (1996). *Kognitivnaja semantika* [Cognitive semantics]. Moscow: Progress [in Russian].
8. Yakovenko, N.P., & Petryashev, I.O. (2013). *Medychna i sotsial'na rehabilitaciia* [Medical and social rehabilitation]. Kiev [in Ukrainian].
9. Nechyporenko, V.V. (2006). *Stanovlenня osvity o-rehabilitatsiynoho zakladu novoho typu* [The formation of a new type of educational and rehabilitation institution]. Zaporizhzhya: Khortycykij navchaljno-rehabilitacijnyj baghatoprofilnyj centr [in Ukrainian].
10. Parsons, T. (1972). *Obshhij obzor* [General review]. Moscow: Nauchnaia mysl [in Russian].
11. Plotinskij, Ju.M. (2001). *Modeli social'nyh procesov* [Models of social processes]. Moscow: Logos [in Russian].
12. Pozdnjakova-Kyrbjat'jeva, E.Gh. (2017). Kognitivnyj spektr formuvannja socialnoji misiji rehabilitacijnogho parka [Cognitive spectrum of formation of the social mission of the rehabilitation park]. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 20 (6)*, 40-45 [in Ukrainian].
13. Pozdnjakova-Kyrbjat'jeva, E.Gh. (2017). Metodologichni aspekty strukturuvannja koncepcii rehabilitacijnogho parku [Methodological aspects of structuring the concept of a rehabilitation park]. *Nova paradyghma, 131*, 153-166 [in Ukrainian].
14. Pozdnjakova-Kyrbjat'jeva, E.Gh. (2017). Rehabilitacijnyj park jak innovacija v systemi suchasnoji osvity [Rehabilitation park as an innovation in the system of modern education]. *Ukraine – EU. Modern Technology, Business and Law: collection of international scientific papers: in 2 parts*. Chernihiv [in Ukrainian].
15. Solso, R. (1996). *Kognitivnaja psihologija* [Cognitive Psychology]. Moscow: Trivola [in Russian].
16. Stepanov, V.K. (1987). *Specializirovannye uchebno-lechebnye centry* [Specialized educational and medical centers]. Moscow: Stroizdat [in Russian].
17. Fediy, O.A. (2007). *Estetoterapiia: navchal'nyy posibnyk* [Aesthetics: A tutorial]. Kiev: Centr navchalnoji literatury [in Ukrainian].
18. Chala, O.A. (2013). Zasoby landshaftnoji arkhitektury ta vymoghy do nykh v bezbar'jernomu seredovyshhi [Means of landscape architecture and requirements to them in a barrier-free environment]. *Mistobuduvannja ta terytorialne planuvannja, 50*, 718-721 [in Ukrainian].

Позднякова-Кирбят'єва Елліна Геннадіївна

Доктор соціологічних наук, доцент, проректор Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія
69000, м. Запоріжжя, вул. Наукове містечко, 59

Pozdnyakova-Kirbyateva Ellina

Doctor of Sociological Sciences, Associate Professor, Vice-rector for academic work
Khortytsia National Educational Rehabilitation Academy
59, Naukove mistechko, Zaporizhzhia, 69000, Ukraine

Email: cobrian1982@gmail.com

Цитування: Позднякова-Кирбят'єва Е. Г. Взаємозв'язок соціального призначення та планування території реабілітаційного парку / Е. Г. Позднякова-Кирбят'єва // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 7. – С. 53-62.

Citation: Pozdnyakova-Kirbyateva, E.G. (2018). Vzaïmozv'язok sotsialnoho pryznachennia ta planuvannia terytorii rehabilitatsiynoho parku [Interconnection of social purpose and planning of the territory of the rehabilitation park]. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 21(7)*, 53-62.

Стаття надійшла / Article arrived: 09.07.2018

Схвалено до друку / Accepted: 21.07.2018

Релігійно-церковний вимір українського національно-культурного відродження 1917–1921 років: концептуалізація наративу сучасної історіографії

Семергей Н. В., Українська медична стоматологічна академія

У статті розглянуто стан сучасних історичних досліджень із теми українського церковно-релігійного життя у 1917–1921 роках. З'ясовано, що вчені-історики дійшли висновку, що релігійні мотивації українського національно-культурного відродження, які сформувалися в другій половині XIX століття, були вагомим складником національно-демократичної революції початку XX століття, а необхідність вирішення питання «національної церкви» обумовила інтерес усіх державних утворень того часу (Українська Центральна Рада, Українська Держава Павла Скоропадського, Директорія УНР) до процесів інституціонування церковно-релігійних організацій.

Встановлено, що особливість історіографічного дискурсу порушеної теми полягає в її антологічності та синтетичності, масштабності та методологічності. На основі аналізу тематичного доробку вчених-істориків, виокремлено три групи досліджень, у яких запропоновано розв'язання тих чи тих питань релігійно-церковного виміру українського національно-культурного відродження 1917–1921 років. Перша група об'єднує наукові студії, у яких синтетично розглянуто зміст української церковно-релігійної історії 1917–1921 років. Це праці таких учених, як В. Ульяновський, Б. Андрусин, В. Ганзуленко, М. Горяч, Б. Гудзяк, О. Турій, А. Колодний, О. Ігнатуша та інші. У другій групі об'єднано наукові праці, що присвячені висвітленню тогочасних державно-церковних відносин (Л. Бабенко, В. Єленський, А. Киридон, В. Пашенко, О. Саган, Л. Филипович, П. Яроцький та інші). Третю групу становлять персоналістичні дослідження, у яких вчені проаналізували внесок тогочасних релігійних діячів у побудову національної церкви, духовне та релігійне відродження України.

Особливу увагу звернено на аналіз істориками впливу церковно-релігійного чинника на тогочасні суспільно-політичні процеси національно-демократичної революції. З'ясовано, що в сучасному історіографічному наративі висновується думка про те, що представлення церковно-релігійного питання в порядку денному українських державотворчих процесів 1917–1921 років відіграло вагомий роль у розвитку концепту «національна церква» та духовно-культурному збагаченні української національної ідентичності.

Ключові слова: Українська національно-демократична революція 1917–1921 років; національно-культурне відродження; історіографія; релігія; церква; «національна церква»; історія церкви; релігійна політика; державно-церковні відносини; релігійне відродження

Religious-church measurement of ukrainian national and cultural revival of 1917–1921: conceptualization of narration of contemporary historiography

Semerhei N. V., Ukraine medical stomatological academy

The article researches the state of modern historical research on the topic of Ukrainian church and religious life during 1917-1921. It has been proved that historians came to the conclusion that the religious motivation of the Ukrainian national and cultural revival, which was formed in the second part of the XIXth century, was a significant component of the national and democratic revolution at the beginning of the XXth century, and the need to solve a problem of the «national church» caused the interest of all state institutions of that time (Ukrainian Central Rada, Ukrainian State Pavlo Skoropadskyi, Directoria of the UPR) to the process of church and religious formation.

It is established that peculiarity of the historiographical discourse of the given problem is in its anthology and synthetical character, dimensions and methodology. Based on the analysis of the thematic portfolio of historians, three groups of studies have been identified, which suggest the solution of the problems of the religious and church dimension of the Ukrainian national and cultural revival of 1917–1921.

The first group unites scientific studios, which synthetically consider the content of the Ukrainian church-religious history of 1917–1921. This is, first of all, the three-volume project «Church in the Ukrainian State of 1917-1920», whose authors described the way of church revival in time of Central Rada, Hetman Pavlo Skoropadskyi (V. Ulyanovskyi) and the Directoria of the UPR (B. Andrusyshyn).

The content of religious policy of that time state institutions was also studied by V. Hanzulenko, M. Goryacha, B. Gudziak, A. Turii, A. Kolodnyi, A. Ignatush, and others. It was discovered that scientists devoted considerable attention to the nature of the national renaissance in the Church, to the illumination of the Ministry of theosophy, to the analysis of the work of All-Ukrainian Orthodox Church, to the study of the content of the «Law on Supreme Power in the Ukrainian Autocephalous Orthodox Peacemaking Church», to the characteristics of the All-Ukrainian Church

Cathedral activity and the formation of the UAOC, to the establishment of the motives of the struggle between the Patriarchate (ROC) and the Ukrainian (autocephalous) churches.

The second group combines scientific works devoted to highlighting the contemporary state and church relations. This is the study of such scientists as L. Babenko, V. Yelenskyi, A. Kyrydon, V. Paschenko, O. Sagan, V. Filipovych, P. Yarotskyi and others. The researchers study the different areas of interaction between church and state, in particular legal, institutional and moral value (A. Kyrydon). The third group consists of the studies in which scientists analyze the contribution of contemporary religious leaders (V. Lypkivskyi, A. Khrapovytskyi, O. Lototskyi, I. Ogienko) to the construction of the national church, the spiritual and religious revival of Ukraine. These are the works of L. Kondratyk, V. Shvedkyi, O. Dudko and others.

Particular attention is drawn to the analysis of contemporary historians of the church and religious factor in the contemporary social and political processes of the national and democratic revolution. It has been proved that in the contemporary historiographical narration the idea that the representation of the church and religious issue in the Ukrainian state-building processes of 1917–1921 played a significant role in the development of the concept of «national church» and the spiritual and cultural revival of Ukrainian national identity.

Keywords: Ukrainian national-democratic revolution of 1917–1921; national and cultural revival; historiography; religion; church; «national church»; church history; religious policy; state-church relations; religious revival

Религиозно-церковное измерение украинского национально-культурного возрождения 1917–1921 годов: концептуализация нарратива современной историографии

Семергей Н. В., Украинская медицинская стоматологическая академия

В статье рассмотрено состояние современных исторических исследований по теме украинской церковно-религиозной жизни в 1917–1921 годах. Выяснено, что ученые-историки пришли к выводу, что религиозные мотивации украинского национально-культурного возрождения, которые сформировались во второй половине XIX века, были важной составляющей национально-демократической революции начала XX века, а необходимость решения вопроса о «национальной церкви» обусловила интерес всех государственных образований того времени (Украинская Центральная Рада, Украинская Держава Павла Скоропадского, Директория УНР) к процессам институционализации церковно-религиозных организаций.

Установлено, что особенность историографического дискурса поднятой темы состоит в ее антологичности и синтетичности, масштабности и методологичности. На основе анализа тематических работ ученых-историков выделено три группы исследований, в которых предложено решение тех или иных вопросов религиозно-церковного измерения украинского национально-культурного возрождения 1917–1921 годов. Первая группа объединяет научные студии, в которых синтетически рассмотрено содержание украинской церковно-религиозной истории 1917–1921 годов. Это труды таких ученых: В. Ульяновский, Б. Андрусишин, В. Ганзуленко, М. Горяч, Б. Гудзяк, О. Турий, А. Колодный, О. Игнатюша и другие. Во второй группе объединены научные труды, которые освещают церковно-государственные отношения того времени (Л. Бабенко, В. Еленский, А. Киридон, В. Пашенко, О. Саган, Л. Филиппович, П. Яроцкий и другие). Третью группу составляют персоналистические исследования, в которых ученые проанализировали вклад религиозных деятелей того времени в создание национальной церкви, духовное и религиозное возрождение Украины.

Особое внимание обращено на анализ историками влияния церковно-религиозного фактора на общественно-политические процессы национально-демократической революции того времени. Выяснено, что в современном историографическом нарративе сделан вывод о том, что наличие церковно-религиозного вопроса в повестке украинских государственно созидующих процессах 1917–1921 годов сыграло важную роль в развитии концепта «национальная церковь», а также в духовно-культурном обогащении украинской национальной идентичности.

Ключевые слова: Украинская национально-демократическая революция 1917–1921 годов; национально-культурное возрождение; историография; религия; церковь; «национальная церковь»; история церкви; религиозная политика; государственно-церковные отношения; религиозное возрождение

Постановка проблеми.

Сьогодні, укотре за добу національної незалежності України, актуально й гостро постає питання помісності української православної церкви, упевненіше звучить громадянська вимога надання їй рівного статусу в родині світового православ'я. Такі процеси цілком закономірні, адже суспільство все більше усвідомлює той факт, що релігія й церква є необхідним складником побудови держави і громадянських інститутів, відіграє роль ціннісно-сміслового фундаменту духовно-культурного й національного відродження. Для правильного розуміння сучасних внутрішньоцерковних процесів і державно-церковних взаємин важливе значення має наукове осмислення їх історичних витоків, історико-культурний аналіз та методологічно адекватна оцінка ролі церковно-релігійного чинника в історії державного будівництва України. Появі таких студій значно сприяли процеси осучаснення методології української історичної науки на основі цивілізаційного та соціокультурного інструментаріїв, а також подолання радянських штампів та атеїстичних стереотипів у відтворенні релігійно-культурного змісту української національної історії. Нові функції сучасної історіографії вимагають систематизації та осмислення існуючого доробку з теми церковно-релігійного життя України в добу національно-демократичної революції 1917–1921 років, що сприятиме актуалізації та реабілітації сутнісної ролі релігії та церкви в сучасних соціокультурних, громадсько-політичних і зовнішньоінтеграційних стратегіях країни.

Аналіз досліджень і публікацій.

Вивчення релігійно-церковного виміру української національної історії першої третини ХХ століття в сучасній історичній науці представлено достатньо широко. У той же час аналіз значного масиву історіографії проблеми не набув статусу предмета окремого дослідження. Історіографічна компонента цієї теми представлена лише описами стану розробки проблеми в історичних та історико-релігієзнавчих студіях, що присвячені розкриттю тих чи тих аспектів церковно-релігійної історії доби української національно-демократичної революції. Це праці А. Киридон, В. Ульяновського, Б. Андрусишина, А. Колодного, Л. Бабенко, В. Пашенка, Л. Филипович, П. Яроцького, Л. Кондратика та інших. Зверталася до розгляду історіографії релігійно-церковного життя доби українського національно-культурного відродження й авторка цієї статті [6].

Мета дослідження полягає у з'ясуванні змісту процесу наукового осмислення сутності релігійно-церковного життя в період української національно-демократичної революції 1917–1921 років. Завдання цієї студії ми бачимо в систематизації та аналізі надбань історіографічного досвіду з ключових питань розвитку релігії та церкви означеного періоду, визначенні їхнього впливу на національно-державницьку свідомість і духовність українського народу, а також в окресленні пропозицій щодо перспектив вивчення цієї теми.

Виклад основного матеріалу.

У програмі державотворення, що була запропонована всіма державними утвореннями доби української національно-демократичної революції 1917–1921 років (Українська Центральна Рада, Українська Держава Павла Скоропадського, Директорія УНР), особлива увага зверталася на вирішення питання «національної церкви» та облаштування державно-церковних відносин. У цьому виявилася тяглість і безперервність релігійного змісту українського національно-культурного відродження, що розпочалося у другій половині ХІХ століття. Так, ставлення Української Центральної Ради до вирішення всього спектру церковно-релігійних проблем було засвідчено у виданому нею третьому універсалі, де містилися положення щодо облаштування церкви, а також у скликанні Всеукраїнського Православного Церковного Собору. Релігійна політика Гетьманату Павла Скоропадського виявилася в утворенні Міністерства ісповідань (очільники В. Зіньківський, О. Лотоцький, І. Огієнко) та в продовженні роботи Всеукраїнського Православного Собору. Натомість заходи Директорії УНР у справі вирішення релігійного питання полягали в ухваленні «Закону про Верховну Владу в Українській Автокефальній Православній Миротворчій Церкві», проведенні Всеукраїнського Церковного Собору та утворенні УАПЦ на чолі з В. Липківським. Усі ці та багато інших аспектів українського церковно-релігійного життя знайшли відображення в численних студіях з історії церкви та релігії в Україні, аналіз яких дає змогу виокремити три тематичні групи історичних досліджень.

У першій групі нами об'єднано наукові студії, у яких синтетично розглянуто зміст української церковно-релігійної історії 1917–1921 років. Це, насамперед, тритомний видавничий проект «Церква в Українській Державі 1917–1920 рр.», автори якого розставили акценти, запропонували багатий історичний фактаж і системно розгляну-

ли зміст українського церковного відродження за доби Центральної Ради, Гетьманату Павла Скоропадського (В. Ульяновський) [9; 10] та Директорії УНР (Б. Андрусишин) [1]. Цінними були висновки відомого історика церкви В. Ульяновського, який, цілісно проаналізувавши сутність релігійної політики Української Центральної Ради та Гетьманату, дійшов висновку про те, що церковним питанням приділялася винятково велика увага. Держава ставилася до церкви, як до впливової інституції. Найголовнішими стали питання статусу церкви та її юрисдикційної самодостатності. Державно-церковні відносини залишалися стабільними, зовні – толерантними [9, с. 315-316].

Суттєве значення для розкриття змісту релігійно-церковного життя досліджуваного періоду становив цілісний і системний підхід В. Ульяновського до висвітлення церковної історії доби Української Центральної Ради та Гетьманату. Учений ретельно й скрупульозно проаналізував діяльність Всеукраїнського Церковного Собору, запропонував оцінку питанням, що були порушені під час його сесій, вивчив ідеї та принципи діяльності Міністерства ісповідань, що функціонувало в державному апараті Гетьманату Павла Скоропадського, проаналізував його політику не лише щодо православної церкви, але й по відношенню до римо-католицької, греко-католицької та протестантських конфесій [9-10].

Натомість релігійна політика Директорії УНР стала предметом досліджень Б. Андрусишина. Учений ґрунтовно проаналізував структуру та основні напрями діяльності Міністерства ісповідань, звернув увагу на проблему українізації церкви, духовної освіти, охорону пам'яток церковної старовини тощо. Особливий інтерес становлять наукові висновки дослідника щодо міжнародного визнання проголошеної Директорією УНР автокефалії української православної церкви. Б. Андрусишин ґрунтовно дослідив місію О. Лотоцького до Константинополя, викремив та проаналізував причини її невдачі, звернув увагу на її історичне значення та позитивний міжнародний резонанс [1, с. 52-62].

Зміст релігійної політики тогочасних державних утворень також розглядали В. Ганзуленко, М. Горяча, Б. Гудзяк, О. Турій, А. Колодний, О. Ігнатуша та інші. Предметом наукових зацікавлень учених були ціннісні виміри релігійної політики тогочасних державних утворень, рівень релігійності населення та його ставлення до «національної церкви», організаційні та ін-

ституційні засади діяльності релігійних організацій, напрями політики УЦР, Гетьманату та Директорії щодо вирішення церковно-релігійних проблем.

Окремий масив досліджень істориків присвячений аналізу тогочасних державно-церковних відносин. Ми об'єднуємо ці студії в другу групу наукових праць. Це роботи таких учених, як Л. Бабенко, В. Єленський, А. Киридон, В. Пашченко, О. Саган, Л. Филипович, М. Щербань, П. Яроцький та інші. Беззаперечний пріоритет у висвітленні питань, що пов'язані з історією державно-церковних відносин, належить А. Киридон. Особливістю методології ученої щодо аналізу складної взаємодії церкви і держави у 1917–1921 роках стало структурування дослідження за трьома рівнями: правовий, інституційний і морально-ціннісний [4]. Учена насамперед досліджує регламентованість релігійно-церковного життя та з'ясовує статус церкви в законодавчих актах Української Центральної Ради, Гетьманату та Директорії УНР. У цьому контексті цінними стали висновки А. Киридон про те, що відстороненість владних структур чи певний вакуум, який створився навколо церкви на початок діяльності Української Центральної Ради, активізував рух за оновлення релігійно-церковного життя й пошук шляхів власного виживання церкви. Відтак вона мала вирішувати низку нагальних проблем організаційного, інституційного та діяльнісного характеру. Революційний злам 1917 року каталізував чи призвів до необхідності реструктурування трьох основних форм активності ортодоксальної церкви – політичної, суспільної та внутрішньо-організаційної [5, с. 28; 35]. Правове закріплення статусу церкви відбувалося через ухвалення конституційних актів і спеціальних законодавчих постанов [2, с. 167].

Далі А. Киридон розглядала інституційну компоненту державно-церковних відносин – систему органів влади, що регулювали вирішення релігійних питань. Вона підкреслювала, що основна установа – Міністерство ісповідань – мала досить ефективну структуру: департамент загальних справ, департамент православної церкви, департамент інослав'я та іновір'я, департамент духовної освіти [4, с. 254-255]. Загалом учені підкреслюють, що за усіх форм організації влади, упродовж 1917–1921 років існував окремий державний орган, що займався релігійними питаннями: Департамент ісповідань, Міністерство ісповідань, Міністерство культів [2, с. 167].

У висвітленні змісту державно-церковних відносин А. Киридон звертала увагу й на морально-ціннісний аспект, який, на думку вченої, полягав в особистому ставленні керівників тогочасних державних установ до віри та релігії. Так, наприклад, вона зазначала, що П. Скоропадський був глибоко віруючою людиною та православним християнином, а відтак намагався гармонізувати відносини держави та церкви [4, с. 256-257].

Значний пласт історичних досліджень із порушеної тематики присвячений висвітленню відносин більшовиків і радянської влади з християнською церквою. Це праці Л. Бабенко, В. Єленського, О. Ігнатуші, А. Киридон [3], В. Пашенка, М. Щербаня [12] та інших. Учені звертають увагу на те, що релігійна політика більшовиків в Україні активно використовувала тоталітарні методи антицерковної боротьби. Звичними для них стали адміністративний тиск на духовенство, репресивно-каральні методи, антирелігійна пропаганда, дискредитація церкви та знищення її матеріальної основи тощо [13, с. 190-192].

Третю групу становлять персоналістичні дослідження, в яких учені проаналізували внесок тогочасних релігійних діячів у побудову національної церкви, духовне та релігійне відродження України. Мова йде про церковно-релігійну діяльність митрополита Київського Антонія (Храповицького), митрополита УАПЦ Василя Липківського, міністрів ісповідань О. Лотоцького, В. Зіньківського та І. Огієнка. Так, релігієзнавчим ідеям О. Лотоцького (1870–1939 роки) – історика церкви, вченого, громадсько-політичного діяча, міністра ісповідань Гетьманату Павла Скоропадського присвячені праці В. Ульяновського [10], В. Швидкого [11], Л. Кондратика та інших. Окреме місце в наукових пошуках сучасних учених належить релігієзнавчій спадщині В. Липинського (1882–1931 роки) – видатного історика та суспільно-політичного діяча. Виокремлення та аналіз її положень був предметом досліджень таких учених: Л. Кондратик, О. Бучма, С. Кагамлик, Ю. Марченко, І. Передерій та інших. Дослідники зазначають, що релігієзнавчі пошуки В. Липинського були тісно пов'язані з містицизмом. Релігія, на думку мислителя, є формою містицизму, ірраціональною вірою в Бога. У той же час релігія уможливує досконалі форми соціального й морального життя, є чинником активізації людської діяльності.

Предметом сучасного історичного дискурсу є й вивчення релігієзнавчих ідей і практик І. Огієнка (1882–1972 роки) – ученого, церков-

ного, державного, громадського діяча, літературознавця, ректора, православного митрополита та історика української церкви. Це праці таких дослідників, як В. Ляхоцький, І. Тюрменко, М. Тимошик, З. Тіменик, А. Марушкевич, І. Преловська, Є. Сохацька та інші. У центрі їхньої уваги – релігієзнавча думка І. Огієнка, його наукові підходи до дослідження історії української церкви, розуміння релігії у контексті христоцентризму та апології православ'я. Учені підкреслюють, що, відповідно до концепції І. Огієнка, церква є національною за змістом і характером своєї діяльності, а народ – провідною силою церковного життя.

Також до цієї групи слід зарахувати й наукові праці, у яких висвітлено релігієзнавчі погляди видатних державних і культурних діячів доби української національно-демократичної революції, зокрема О. Бочковського, В. Винниченка, М. Грушевського, П. Скоропадського, А. Річинського, М. Шаповала та інших [8]. Історики зазначають, що релігієзнавча спадщина початку ХХ століття була органічним складником українського національно-культурного відродження та відіграла вагомий роль у підготовці широкого релігійного підґрунтя формування української державності.

Істотне значення для висвітлення українського церковно-релігійного життя 1917–1921 років становлять студії, що присвячені аналізу регіональних аспектів функціонування церкви, а також характеристики церковно-релігійного повсякдення [7]. Такі дослідження дають змогу побачити рівень і характер тогочасної церковної організації в регіонах, з'ясувати ставлення населення до релігії, ступінь легітимації церковно-релігійної парадигми серед українства.

Історики акцентують увагу й на тому, що церква і релігія відіграли не лише позитивну роль у національно-демократичній революції 1917–1921 років. Так, сучасна вчена В. Ганзуленко зазначала: «Відсутність чіткої релігійної політики стосовно взаємодії Української держави з конфесіями, що не мали загальнодержавного значення, сприяла, з одного боку, непорозумінню серед релігійних громад (інколи навіть відверто ворожому ставленню між ними), а з іншого – було втрачено можливість об'єднання різного за віросповіданням населення заради розбудови самостійної української держави» [2, с. 167].

Висновки.

Звернення українських істориків до висвітлення релігійно-церковного змісту українського

національно-культурного і державно-політичного відродження 1917–1921 років свідчить про повернення історичної науки до національного й цивілізаційного підходів у відтворенні українського історичного процесу. У сучасній історіографії обґрунтовано положення про те, що вплив церковно-релігійного чинника на тогочасні суспільно-політичні процеси національно-демократичної революції був винятковий і відіграв вагомий роль для розвитку сучасного етапу побудови української національної церкви. Тематичний ландшафт сучасних історичних досліджень маркований темами релігійної політики Української Центральної Ради, Гетьманату Павла Скоропадського та Директорії УНР, державно-церковних відносин, питаннями, що пов'язані з висвітленням ідейно-принципових і ціннісно-сміслових аспектів релігійного життя, діяльністю релігійних і церковних лідерів, станом римо- та греко-католицької, а також про-

тестантської церков. Значної уваги в сучасних релігієзнавчих студіях приділено з'ясуванню питань української автокефалії, вивченню заходів тогочасних державних утворень щодо визнання української національної церкви на міжнародній церковній і політичній арені. Спільною позицією вчених є думка про те, що представлення церковно-релігійного питання в українських державотворчих процесах 1917–1921 років відіграло значну роль у розвитку концепту «національна церква» та духовно-культурному збагаченні української національної ідентичності.

Аналіз історіографічного досвіду церковно-релігійного виміру української історії 1917–1921 років не вичерпує усього масштабу порушеної теми. Перспективними для вивчення є історіографічні сюжети щодо висвітлення діяльності окремих органів церковної влади, ініціатив релігійно-церковних лідерів, а також регіональні аспекти релігійного відродження.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Андрусин Б. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР) / Б. І. Андрусин. – Київ: Либідь 1997. – 176 с.
2. Ганзуленко В. П. Українська Держава 1917-1920 рр.: проблема вирішення релігійного питання / В. П. Ганзуленко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2007. – Вип. XXI. – С. 165-167.
3. Киридон А. Державно-церковні відносини в Радянській Україні 1920-х – 1930-х років : соціальний вимір / А. Киридон // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2004. – Вип. 12. – С. 234-256.
4. Киридон А. М. Релігійно-церковне життя в період Гетьманату: проблемне поле взаємодії / А. М. Киридон // Національна та історична пам'ять. – 2013. – Вип. 7. – С. 252-259.
5. Киридон А. М. Церква в умовах революційного зламу 1917 року / А. М. Киридон // Українська національна революція 1917-1921 років крізь призму сучасності (до 100-річчя події): зб. наук. ст., матеріалів, тез учасників наук.-метод. сем., 2 березня 2017 р. – Полтава: 2017. – С. 24-35.
6. Семергей Н. В. Релігієзнавча думка, духовні практики та церковне життя в добу українського національно-культурного відродження другої половини XIX століття: інтертекст історіографій / Н. В. Семергей // Історична пам'ять. – 2017. – Вип. 37. – С. 110-116.
7. Сніда Є. О. Культурно-національний вектор діяльності православного духовенства Катеринославщини у пореволюційні роки (1917-1918) / Є. О. Сніда // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – 2012. – Вип. 10. – С. 259-267.
8. Телуха С. С. Погляди Павла Скоропадського та митрополита Антонія (Храповицького) на актуальні питання церковного будівництва в Україні (квітень-червень 1917 р.) / С. С. Телуха // Вісник НТУ «ХП». – 2014. – № 25. – С. 137-144.
9. Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського) / В. І. Ульяновський. – Київ: Либідь 1997. – 320 с.
10. Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради) / В. І. Ульяновський. – Київ: Либідь 1997. – 198 с.
11. Швидкий В. Діяльність О. Г. Лотоцького у вирішенні проблеми Української церкви (1917-1919 рр.) / В. Швидкий // Етнічна історія народів Європи. – 2000. – Вип. 4. – С. 65-70.
12. Щербань М. В. Відносини радянської влади і Російської православної церкви в Україні в контексті формування тоталітарного режиму (1917-1930 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11 / М. в. Щербань. – Чернівці, 2015. – 268 с.

REFERENCES

1. Andrusyshyn, B.I. (1997). *Cerkva v Ukrainkij Derzhavi 1917-1920 rr. (doba Dyrektorii UNR)* [Church in the Ukrainian State of 1917-1920 (the day of the Directory of the UPR)]. Kiev: Lybid [in Ukrainian].
2. Ganzulenko, V.P. (2007). *Ukrainska Derzhava 1917-1920 rr. : problema vyrishennja religijnogo pytannja* [Ukrainian State 1917-1920 : the problem of solving religious issues]. *Naukovi praci istorychnogo fakultetu Zaporizkogo derzhavnogo universytetu, XXI*, 165-167 [in Ukrainian].
3. Kyrydon, A. (2004). *Derzhavno-cerkovni vidnosyny v Radjanskij Ukraini 1920-h – 1930-h rokiv: socialnyj vymir* [State-

- Church Relations in Soviet Ukraine 1920s – 1930s: Social Dimension]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennja, poshuky*, 12, 234-256 [in Ukrainian].
4. Kyrydon, A. M. (2013). Religijno-cerkovne zhyttja v period Getmanatu : problemne pole vzajemodii [Religious and church life during Hetmanate : a problem field of interaction]. *Nacionalna ta istorychna pamjat*, 7, 252-259 [in Ukrainian].
5. Kyrydon, A.M. (2017). Cerkva v umovah revoljucijnogo zlamu 1917 roku [The Church was in a revolutionary 1917 revolution]. *Proceeding of the Seminar: Ukrainska nacionalna revoljucija 1917-1921 rokiv kriz pryzmu suchasnosti (do 100-richchja podii) – Ukrainian national revolution of 1917-1921 through the prism of the present (to the 100th anniversary of the event)*. Poltava [in Ukrainian].
6. Semergej, N.V. (2017). Religijeznavcha dumka, duhovni praktyky ta cerkovne zhyttja v dobu ukrainskogo nacionalno-kulturnogo vidrozhennja drugoi polovyny XIX stolittja: intertekst istoriografij [Religious Idea, Spiritual Practice and Church Life in Ukrainian National-Cultural Revival Epoch of the Second Half of hhe 19th Century: Historiography Intertext]. *Istorychna pamjat*, 37, 110-116 [in Ukrainian].
7. Snida, Je.O. (2012). Kulturno-nacionalnyj vektor dijalnosti pravoslavnogo duhovenstva Katerynoslavshhyny u porevoljucijni roky (1917-1918) [Cultural and national vector of the activity of the Orthodox clergy of Ekaterinoslav in the post-revolutionary years (1917-1918)]. *Naddniprovska Ukraina: istorychni procesy, podii, postati*, 10, 259-267 [in Ukrainian].
8. Teluha, S.S. (2014). Pogljadj Pavla Skoropadskogo ta mytropolyta Antonija (Hrapovycckogo) na aktualni pytannja cerkovnogo budivnytva v Ukraini (kviten-cherven 1917 r.) [Views of Pavlo Skoropadsky and Metropolitan Anthony (Khrapovitsky) on topical issues of church building in Ukraine (April-June 1917)]. *Visnyk NTU «HPI»*, 25, 137-144 [in Ukrainian].
9. Uljanovskij, V.I. (1997). *Cerkva v Ukrainiskij Derzhavi 1917-1920 rr. (doba Getmanatu Pavla Skoropadskogo) [Church in the Ukrainian State of 1917-1920 (the day of the Hetmanate of Pavlo Skoropadsky)]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
10. Uljanovskij, V.I. (1997). *Cerkva v Ukrainiskij Derzhavi 1917-1920 rr. (doba Ukrainiskoi Centralnoi Rady) [Church in the Ukrainian State 1917-1920 (the day of the Ukrainian Central Rada)]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
11. Shvydkyj, V. (2000). Dijalnist O. G. Lotockogo u vyrishenni problemy Ukrainiskoi cerkvy (1917-1919 rr.) [Activities of O. G. Lototsky in solving the problem of the Ukrainian Church (1917-1919)]. *Etnichna istorija narodiv Jevropy*, 4, 65-70 [in Ukrainian].
12. Shherban, M.V. (2015). Vidnosyny radjanskoj vlady i Rosijskoj pravoslavnoi cerkvy v Ukraini v konteksti formuvannja totalitarnogo rezhymu (1917-1930 rr.) [Relations between Soviet power and the Russian Orthodox Church in Ukraine in the context of the formation of a totalitarian regime (1917-1930)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Chernivci: Cherniveckyj nac. un-t im. Jurija Fedkovycha [in Ukrainian].

Семергей Наталія Володимирівна
Кандидат історичних наук, доцент
Українська медична стоматологічна академія
36011, м. Полтава, вул. Шевченка, 23

Semerhei Nataliya
PhD in History, Associate Professor
Ukraine medical stomatological academy
23, Shevchenko st., Poltava, 36011, Ukraine

Email: nsemergej@ukr.net ORCID: 0000-0002-3095-3131

Цитування: Семергей Н. В. Релігійно-церковний вимір українського національно-культурного відродження 1917–1921 років: концептуалізація наративу сучасної історіографії / Н. В. Семергей // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 7. – С. 63-69.

Citation: Semerhei, N.V. (2018). Relihiino-tserkovnyi vymir ukrainskoho natsionalno-kulturnoho vidrozhennia 1917–1921 rokiv: kontseptualizatsiia naratyvu suchasnoi istoriografii [Religious-church measurement of ukrainian national and cultural revival of 1917-1921: conceptualization of narration of contemporary historiography]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(7), 63-69.

Стаття надійшла / Article arrived: 13.07.2018

Схвалено до друку / Accepted: 21.07.2018

Феномен пандемії з точки зору системного підходу: до постановки питання

Луканова В. В., Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Запропонований системний підхід до дослідження феномену пандемії. Сутність підходу полягає у тому, що пандемія розглядається як певний варіант антисистеми. Пандемія, як анти система, виникає на перетині двох систем – біоценозу та антропоценозу. З'ясовано, що біоценоз є цілим комплексом, що складається з зооценозу, фітоценозу, мікоценозу і мікробіоценозу. Показано, що антропоценоз є серцевиною етноценозу і підкреслює його людиновимірний характер.

Система у її внутрішній структурі та організованості розкрита як сукупність однорідних та різнорідних одиниць у їх єдності та зв'язку. Усвідомлені чотири типи систем: дискретна, жорстка, відкрита та закрита, кожна з яких має свою специфіку у контексті формування біоценозу та антропоценозу.

Показано, що єдність біоценозу та антропоценозу полягає у здатності до авторепродукції, а відмінність у тому, що останній підкорюється не лише біологічним законам, але й суспільним, культурним, духовним. Крім того, якщо біоценоз еволюціонує лише шляхом сумачі змін, то антропоценоз посилює самоорганізацію на підставі прогнозування та поєднання складної і зростаючої координації розвитку.

Усвідомлено, що пандемія належить до ворожих відносин між біоценозом та антропоценозом, у яких при їх зіткненні біоценоз переживає ентропійні процеси і намагається їх компенсувати за рахунок антропоценозу, використовуючи його у якості негентропії.

Ключові слова: пандемія; анти система; антропоценоз; біоценоз; ентропія; негентропія; дискретна система; жорстка система; відкрита система; закрита система

Phenomenon of pandemy from the point of view of system theory: to the formulation of the problem

Lukanova V. V., Oles Honchar Dnipro National University

Proposed system theory for researching phenomenon of pandemic. The matter of this conception includes the next idea: pandemic is showed as a certain variant of antisystem. In this case pandemic has median nature, it emerges as an interferential picture of crossing of two systems – biocenosis and anthropocenosis.

A system in its inner structure and organization is showed as totality of homogeneous and heterogeneous units in their union and relations. There are four types of systems create biocenosis and anthropocenosis: discrete, stiff, open and closed. The successful existence of a system must take into account quality of its elements, quantity of its elements, architectonics of elements of a system. Together with that a system should have a degree of order, a character of order, a functional effect and a compliance of a system with its functions. Relations in a system make a system as it. A basic element of a system is its relations. A system is organic, but not mechanic, forming.

Biocenosis is a definite completed complex of forms, that physically, ecologically, historically is united in a whole by the conditions of existence. It consists of zoocenosis, plant community, viruscenosis etc. Anthropocenosis is a core of ethnocenosis. Showed that union of biocenosis and anthropocenosis is in possibility to autoreproduction and difference is dependence of anthropocenosis from not only biological, but social, cultural, spiritual laws. If biocenosis can evaluate by simple summation of changes, that anthropocenosis can evaluate by prognostics and combinations of complex and growing coordination of development.

Antisystem as a notion is a system with negative level of consistency, it's a union of multiple elements at the expense of their interaction of a whole, that that prevents of achievements of aims. Proposed that antisystem is emerged as negative meeting of two different systems.

Pandemic belongs to hostile type of relations between biocenosis and anthropocenosis. During their collision biocenosis has some entropic processes and aims to compensate them for anthropocenosis. Biocenosis uses anthropocenosis as negentropy. In its turn anthropocenosis has the same processes. That's why pandemic is a war between biocenosis and anthropocenosis and median space between of them.

Pandemic can initiate not only dissipative, negative, antievolution processes. It's an existential, limit situation. Pandemic has mortal danger and new possibilities at the same time.

Keywords: pandemic; antisystem; biocenosis; anthropocenosis; entropy; negentropy; discrete system; stiff system; open system; closed system

Феномен пандемии с точки зрения системного подхода: к постановке вопроса

Луканова В. В., Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

Предложен системный подход к исследованию феномена пандемии. Суть подхода заключается в том, что пандемия рассматривается как определенный вариант антисистемы. Пандемия как антисистема возникает на пересечении двух систем – биоценоза и антропоценоза. Уяснено, что биоценоз является комплексом, состоящим из зооценоза, фитоценоза, микоценоза, микробоценоза. Показано, что антропоценоз является сердцевинной этноценоза и подчеркивает его человекомерный характер.

Система в ее внутренней структуре и организованности раскрыта как совокупность однородных и разнородных единиц в их единстве и связях. Показано, что в контексте формирования биоценоза и антропоценоза участвуют четыре типа систем: дискретная, жесткая, открытая и закрытая, каждая из которых по-своему преломляется в них.

Показано, что единство биоценоза и антропоценоза заключается в способности к авторепродукции, а отличие – в зависимости последнего не только от биологических, но и от социальных, культурных, духовных законов. Наряду с этим, биоценоз эволюционирует путем суммирования изменений, а антропоценоз – на основе прогнозирования и соединения сложной и нарастающей координации развития.

Раскрыто, что пандемия относится к вражеским отношениям между биоценозом и антропоценозом, в которых при столкновении биоценоз испытывает энтропийные процессы и стремится компенсировать их за счет антропоценоза, используя его в качестве негэнтропии.

Ключевые слова: пандемия; антисистема; антропоценоз; биоценоз; энтропия; негэнтропия; дискретная система; жесткая система; открытая система; закрытая система

Актуальність теми.

Дослідження феномену пандемії як однієї з глобальних проблем людства опинилось у дуже цікавій ситуації. З одного боку, і це обґрунтовано, феномен пандемії досліджується представниками таких галузей, як епідеміологія, вірусологія, а з іншого – до неї звертаються філософи, культурологи, релігієзнавці. Інакше кажучи, представники природничих наук торкаються соціально-біологічних аспектів пандемії, а представники гуманітарного напрямку – соціокультурних: аксіологічних, етичних, екзистенціальних тощо. Як наслідок – сам феномен пандемії як певна цілісність залишається за межами дослідження. І тут, уявляється, є два можливі комплементарні шляхи. Перший – міждисциплінарний як організація певних дослідницьких програм, у яких би приймали участь представники обох наукових напрямків – природничих та гуманітарних – і де важливою є розробка спільної наукової мови опису і розуміння пандемії. Другий – застосування можливостей системного підходу, виходячи з досягнутих у ньому горизонтів. Міркування з приводу останнього і є предметом даної статті.

Стан наукової розробленості проблеми.

Теоретичну базу дослідження складають праці засновників системного підходу Л. Берталанфі [1], О. Богданова (Малиновського) [14], М. Калужського [12], А. Аверьянова [4], І. Валерстайна [6] та ін. Серед вітчизняних науков-

ців необхідно відзначити праці А. Уймова [19], Ю. Сурміна [18] та ін. Розгляд взаємозв'язків між людиною та природою міститься у працях В. Вернадського [7], Л. Гумільова [9; 10], О. Пивоварова [16], Н. Рашевського [17] та ін. Концептуальна розмітка антисистеми міститься у працях Л. Гумільова [9; 10], П. Корявцева [13], Є. Луценка та ін. Передумови розгляду пандемії з точки зору системного підходу є у працях Д. Кваммена [2; 3], С. Шах [20] та ін.

Мета статті – артикуляція ключових аспектів застосування системного підходу до дослідження феномену пандемії.

Викладення основного матеріалу.

Сутність моєї авторської концепції полягає у тому, що феномен пандемії є одним із проявів антисистеми, яка виникає на перехресті, точніше, зустрічі двох систем – етноценозу та геобіоценозу. Ці поняття задіяні з теоретичних поглядів Л. Гумільова, його концепції етногенезу. Як послідовник В. Вернадського, Л. Гумільов був впевнений, що все у світі пов'язане одне з одним, що існує біогеохімічна енергія живої речовини, яка скріплює всесвіт. Можна казати, що такий погляд є певною артикуляцією давньогрецької онтологічної максими *en kai pan* – все у всьому. У праці «Етногенез і біосфера Землі» [9] він надає змістовну розмітку ключових понять його концепції.

Геобіоценоз Л. Гумільов розглядає як певний закінчений комплекс форм, що фізіологічно,

екологічно та історично пов'язаний в одне ціле спільністю умов існування. Враховуючи ті обставини, що виток пандемії знаходяться саме у біологічному світі, далі буду використовувати поняття біоценозу, що містить такі складові як зооценоз (сукупність популяцій тварин), фітоценоз (сукупність популяцій рослин), мікоценоз (сукупність популяцій грибів), мікробіоценоз (сукупність популяцій мікроорганізмів).

У свою чергу етноценоз Л. Гумільов трактує, як геобіоценоз, у межах якого відбувається розвиток даного етносу або народу за етимологією, що опосередкований процесом його адаптації. Враховуючи масштабність визначення етноценозу і присутність у ньому геобіоценозу, який з точки зору системного підходу я відокремлюю і протиставляю етноценозу, необхідно зазначити, що серцевиною останнього є антропоценоз. Антропоценоз можна тут тлумачити як сукупність людських популяцій, якщо провести певну аналогію зі змістовними складовими біоценозу. І тоді у подальшому буду оперувати саме поняттям антропоценозу, щоб підкреслити «людино вимірний» характер етноценозу.

Опосередкованість адаптацією етноценозу до геобіоценозу і є простором прояву пандемії. Пандемія виникає внаслідок контакту антропоценозу та зооценозу, або фітоценозу, або мікробіоценозу, коли останні долають бар'єр між світом людини та світом тварин, рослин, мікробів. Простором розгортання пандемії є саме світ людини. А далі хвороба однієї або невеличкої групи людей трансформується в епідемію – те, що розповсюджується серед людей, а далі – у пандемію – те, що охоплює собою людей. Звернемось до показової мови цифр. За два роки епідемії Ебола у 2014–2016 рр. інфіковано більше 28 000, а загинуло більше 11 000 чоловік [8].

Знову підкреслю, зіткнення антропоценозу та біоценозу є простором прояву пандемії. При цьому і антропоценоз, і біоценоз є двома різними системами, взаємодія яких породжує таку антисистему як пандемія. Виходячи з цієї перспективи, звернемось до праць О. Маліновського (Богданова), щоб з'ясувати особливості системного підходу.

О. Маліновський визначає систему як групу однорідних або різнорідних одиниць у власній єдності [14, с. 84], а елементом системи є характеристика одиниць, що нездатні існувати поза зв'язком із даною одиницею [14, с. 85]. Внутрішня побудова системи визначається трьома факторами [14, с. 115]: перший фактор – якість елементів, другий – їх кількість, третій – структура

або архітектоніка системи, порядок складання системи у цілісну структуру. У свій час І. Кант відмічав, що для осягнення світу розсудок конститується чотирма апіорними категоріями: якістю, кількістю, відношенням та модальністю. У О. Маліновського явно присутні три: якість, кількість і відношення. Згадаємо, що відношення передбачає врахування причинно-наслідкових зв'язків, артикуляцію субстанції та акциденції. У цьому контексті архітектоніка системи є тим, що з одного боку, задає особливості зв'язків у системі, а з іншого – визначає, що у системі є основним (субстанціальним), а що другорядним (акцидентальним).

Організованість системи у свою чергу визначається чотирма факторами. Перший фактор – ступінь її упорядкованості. Відомо, що чим складніше система, тим вищий ступінь її упорядкованості. Другий фактор – характер упорядкованості: які самі елементи та як вони задіяні при побудові системи. Третій фактор – функціональний ефект, що досягається завдяки такій організації, оскільки і ступінь підвищення рівня організації певної функції, і характер упорядкованості передбачають виникнення, як у межах системи, так і під час взаємодії з іншими системами, нових функцій. Інакше кажучи, тут можливий так званий емерджентний ефект: система є цілим, що складається зі своїх частин або елементів, але не зводиться до них, і тому система при своєму повноцінному існуванні здатна породжувати нові властивості та функції. Нарешті, четвертий фактор – адекватність системи тим функціям, які вона виконує. Звідси у таких систем, як антропоценоз та біоценоз, є власні функції, і у випадках пандемії, безумовно, ми спостерігаємо відсутність такої адекватності. Антисистема, яка виникає у певних випадках під час проникнення біоценозу в антропоценоз, руйнує функціональні зв'язки цих систем.

Важливим відкриттям О. Маліновського є той факт, що основним елементом системи є не її конкретна побудова і не тотожність її елементів, а наявність певних зв'язків, що змінюються за формою та обумовлюють включення у систему тих чи інших елементів, але за умовами збереження спадкоємності між елементами і типами зв'язків протягом всього розвитку системи [14, с. 84-85]. Таким чином, система є органічним, а не механічним утворенням і тут О. Маліновський фактично повністю є співзвучним зі ще одним із засновників системного підходу Л. Бергаланфі, який теж вважав, що система є комплексом еле-

ментів, що знаходяться у взаємодії. І таким чином первісним елементом системи є зв'язок між фактами, складовими системи. Для розуміння систем необхідно провести ще дві диференціації. Перша диференціація пов'язана з розділенням систем на дискретні та жорсткі.

Дискретні або корпускулярні системи побудовані з однотипних одиниць, які можуть замінити одна одну. Як правило, вони є низько організованими. Наприклад, це клітини однієї тканини, або особини однієї статі. Складові дискретних систем поєднують однакове відношення до середовища. Дискретна система є простою сумою одиниць, які входять до її складу. Така система є пластичною. Складові одиниці дискретної системи є рухливими та незалежними. Корпускулярна побудова полегшує комбінаторику, процеси відбору в системах, забезпечує неекономічне, але, однак, гнучке пристосування до змін у середовищі, які не є спрямованими, прогнозованими. Звідси, по відношенню до корпускулярної системи, антисистема повинна навпаки ускладнювати та руйнувати комбінаторику та процеси відбору, ускладнювати та робити неможливим гнучке пристосування системи до змін.

Жорсткі системи характеризуються фіксованими зв'язками їх ланок, і ці зв'язки є необхідною умовою функціонування всієї системи. У якості прикладу це дві взаємодоповнюючі статі, етапи ембріонального розвитку очей, системи кровообігу та травлення. Жорсткі системи мають не механічний, а органічний сенс. Жорсткі структури спроможні підвищувати рівень організації систем у цілому, відносно її складових. При цьому ефективність жорстких систем оцінюється за принципом найменших, сутність якого у тому, що міцність ланки визначається міцністю самої слабкої ланки. Про жорсткі системи можна казати, що хід загального обміну речовин значною мірою залежить від найбільш слабкої ланки, якою може бути система травлення, видільна система або інша» [14, с. 97]. По відношенню до жорстких систем завданням антисистеми є зведення міцності до найслабшої ланки, а потім тотальне знищення.

При співставленні обох систем – корпускулярної та жорсткої – виявляється їх комплементарність. У корпускулярних системах діє принцип відбору, але не діє принцип найменших. У жорстких системах, навпаки, діє принцип найменших, але не діє принцип відбору. Корпускулярні відношення: парні хромосоми, клітини однієї тканини, особини однієї статі, множин-

ні органи або їх частини. Жорсткі відношення: взаємне доповнення ядра та клітини, взаємне доповнення тканин, взаємне доповнення статей. Жорсткі відношення підвищують рівень організації та ефективності системи, але не забезпечують її гнучкість і живучість. Останні є важливими для корпускулярних відносин.

Л. Гумільов відмічає, що самі по собі дискретні та жорсткі системи не є життєздатними, оскільки дискретні системи позбавлені здатності до спротиву ударам ззовні, а жорсткі у разі пошкоджень не відновлюються. Тому «на практиці ми зустрічаємо системи з різним ступенем жорсткості, причому він тим більший, чим більше у нього привнесено працею людини, і тим менший, чим більше утворення ініційовано процесами природи, що постійно перетворюють її складові елементи» [9, с. 117] (перекладено мною автором). Такими граничними проявами Л. Гумільов вважає техносферу та біосферу. Перша є результатом активності етноценозу. Л. Гумільов також відмічає, що межа соціо-, техно- та біосфери пролягає не лише за кордонами людських тіл, але й всередині їх, оскільки людський організм є частиною природи. Звідси витікає розуміння Л. Гумільовим етносу як реального моменту взаємодії соціального та біологічного, як корпускулярної системи, яка для самозбереження доповнює себе жорсткими системами, такими як держава, армія, різноманітні клани тощо.

Друга диференціація містить розділення на відкриті та замкнуті системи. Відкриті системи є такими, що спроможні отримувати енергію і здійснювати обмін з оточуючим середовищем позитивною та негативною ентропією. Тобто завдяки такої взаємодії система здатна, з одного боку, відчувати стан невизначеності, з іншого, впорядковуватись виходячи з нових умов існування. Якщо екстраполювати цю диференціацію на розкриття ідеї пандемії як антисистеми, то завдяки зіткненню біоценозу та антропоценозу у біоценозі виникають інтенсивні ентропійні процеси для протидії яким біоценоз використовує антропоценоз у якості негативної ентропії. Інакше кажучи, антисистема стає тим простором, у якому антропоценоз стає для біоценозу тим, чим біоценоз живиться.

Різні системи, а в нашому випадку, антропоценоз та біоценоз можуть мати між собою два типи відносин – дружні та ворожі, сприятливі та несприятливі. При цьому загальна еволюційна тенденція така: зростання вибіркового відношення до середовища – зменшення несприят-

ливих контактів з середовищем та збільшення сприятливих. Пандемія як антисистема на перехресті антропоценозу та біоценозу є виникненням несприятливих, ворожих відносин. При взаємодії різних систем є два методи пристосування. Перший метод представляє диференціацію, коли в результаті взаємодії виникають нові функції, нові системні властивості. Другий метод – інтеграція, яка здатна встановлювати зворотні зв'язки, адаптуватись або не адаптуватись до нових умов існування. І тут виникає необхідність безпосередньо перейти до розгляду того, що собою являє антисистема.

Л. Гумільов визначає антисистему як цілісність із негативним світовідчуттям [9, с. 561]. З одного боку, можна погодитися з таким визначенням, оскільки пандемія неминуче пов'язана з негативним світовідчуттям. Але таке світовідчуття є наслідком активності антисистеми. Л. Гумільов наводить такий приклад: «Антисистема подібна популяції бактерій або інфузорій в організмі: розповсюджуючись по внутрішніх органах людини або тварини, бацили приводять його до смерті... і вмирають у його остиглому тілі» [9, с. 562] (перекладено автором). На мій погляд, у контексті розкриття сутності пандемії вислів Л. Гумільова є співзвучним моєму власному розумінню пандемії як антисистеми.

На думку П. Корявцева, антисистема – це специфічне відношення до матеріального світу, що виявляється у прагненні до спрощення системи, до зменшення щільності системних зв'язків. В ідеалі щільність системних зв'язків зводиться до нуля, що означає знищення системи – держави, ландшафту, етносу [13]. Подібне розуміння антисистеми також не зовсім відповідає нашому дослідженню. Справа у тому, що у випадку пандемії немає свідомого прагнення до спрощення системи і зменшення щільності системних зв'язків. Таке спрощення і зменшення щільності виникає вже як наслідок вторгнення антропоценозу до біоценозу і, в свою чергу, як реакція біоценозу на подібне вторгнення. На мою думку, антисистема є певною інтерференційною картиною, яка виникає на перехресті антропоценозу та біоценозу. Відома дослідниця пандемій С. Шах наводить багато прикладів виникнення пандемій. Скористуємось одним – виникненням атипової пневмонії у Китаї в районі Цзенча. Тут справа була не лише у жадливих антисанітарних умовах на ринку дичини. Тут ще відбулось таке неймовірне скупчення різноманітних тварин, які за своїм походженням не могли існувати разом:

дикі качки, змії, дикі кішки, черепахи, підковки, вівери тощо – і всі вони опинилися поряд з людьми. Вірус виник у підковок, перекинувся на вівер, а через них у результаті мутацій і природного відбору трансформувався у збудника хвороби в людині. Якщо б не було подібних умов для швидкої еволюції мікроорганізму, про проблему атипової пневмонії, ймовірно, можна було б не говорити [20, с. 16].

Найбільш адекватним для розкриття феномена пандемії є тлумачення антисистеми Є. Луценко: «поняття «антисистеми», застосування якого є виправданим у тих випадках, коли централізація (монополізація, інтеграція) не лише не дає позитивного ефекту, але опиняється негативною. Антисистемою називається система з негативним рівнем системності, тобто це таке об'єднання певної множини елементів за рахунок їх взаємодії у ціле, яке перешкоджає досягненню цілей» [15, с. 2] (перекладено автором). Внесемо у дане визначення певні уточнення. Якщо Є. Луценко розглядає антисистему як те, що виникає у межах однієї системи, то я наполягаю на міжсистемному, межевому характері антисистеми, що виникає при зіткненні двох різних систем.

Складність дослідження феномена пандемії з філософської точки зору виявляється ще й в тому, що тут ми маємо справу із зустріччю різних систем, які для свого опису потребують різних мов. А пошук спільного – це не лише певний час, це дуже складна міждисциплінарна праця. Ю. Бромлей відмічає: «Основу етносу складає таке соціальне явище, як культура, тобто система «поза-біологічних» засобів діяльності та її результатів. Але разом із тим необхідно мати на увазі, що функціонування суспільства забезпечується не лише специфічно суспільними механізмами у чистому вигляді. Певну роль мають і «механізми», що зберігають, так чи інакше, біологічний характер» [5, с. 538] (перекладено автором). Близьку думку висловлює і Ю. Єфремов: «Людство підкорюється не лише суспільним, але й природним законам; співіснування цих законів – неминуча реальність на всі часи, поки існує біологічний вид *Homo sapiens* і його екологічно і біоценотично обумовлені співтовариства» [11, с. 578].

Яким чином людство може протистояти пандемії з точки зору системного підходу? Якщо пандемія як один із проявів антисистеми є своєрідною реакцією на вторгнення антропоценозу у біоценоз таким чином, що біоценоз використовує антропоценоз у якості негентропії, то антропоценоз повинен мати силу для спротиву

такому використанню. І тут важливо з'ясувати відмінність антропоценозу від біоценозу. Знову звернемось до О. Малиновського (Богданова).

Перш за все біоценоз та антропоценоз належать до живих систем, а «основна відмінність динамічної структури живих систем міститься в їх здатності до ауторепродукції, тобто до засвоєння елементів зовнішнього середовища і відтворення з них систем, подібних собі» [14, с. 108]. При цьому в біоценозі результатом надлишкової ауторепродукції є природний відбір, завдяки якому відбувається сумація позитивних змін і витіснення шкідливих. Антропоценоз також зберігає цю здатність до ауторепродукції, але переносить її в нові області – продукти суспільного життя: сферу мистецтва, сферу техніки, сферу науки, сферу ідей.

По-друге, біоценоз здатний еволюціонувати лише шляхом сумації змін. Тому низка вдосконалень залишається недоступною, і ці вдосконалення пов'язані з тим, що кожна з них окремо знижує пристосованість, але у сукупності підвищує її. Таким чином, на думку О. Малиновського, природний відбір є короткозорим. Також у природі є «заборонені» шляхи. Наприклад, у природі ніколи не виникне вісь із гвинтом або колесом. Антропоценоз є більш високим рівнем розвитку біоценозу за двома аспектами. Перший – це здатність посилювати самоорганізацію на підставі прогнозування. Другий – поєднання складної і зростаючої координації в розвитку, яка є недосяжною на рівні виду та необмеженого характеру розвитку, що

є недосяжним на рівні самої високо розвинутої особи [14, с. 112].

Пандемія як певний специфічний прояв антисистеми, як граничний простір між антропоценозом та біоценозом ініціює не лише дисипативні, руйнівні, негативні, антиеволюційні процеси, але й процеси спротиву, подолання, пошуку нових позитивних варіантів розвитку подій. Геракліту належить вислів «Війна – це верховний жрець всіх». На мою думку, цей вислів підходить до нашої ситуації. Екзистенціально та онтологічно пандемія – гранична ситуація. Вона потребує максимального напруження сил людства. Це криза у давньосхідному сенсі: з одного боку, це смертельна небезпека, а з іншого – нова можливість, відкриття нових горизонтів існування. Саме останнє може бути розглянуто у горизонті історіософського дослідження, але це вже інший ракурс і подальший горизонт роботи.

Висновки статті.

Якщо підсумувати, у статті запропоновано бачення феномена пандемії з точки зору системного підходу. У такому розумінні пандемія є антисистемою, яка виникає на перетині двох систем – антропоценозу та біоценозу. Пандемія є певною інтерференційною картиною цього перетину. Механізм дії пандемії як антисистеми полягає у тому, що при зіткненні антропоценозу та біоценозу відбуваються певні ентропійні процеси: в обох системах спостерігаються дисипативні, стохастичні процеси, і біоценоз намагається використати антропоценоз у якості негентропії або матеріалу для власного регенерування.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Bertalanffy L. General System Theory / L. Bertalanffy. – NYC: Library of Congress Catalog, 1968. – 289 p.
2. Quammen D. Ebola: The Natural and Human History of a Deadly Virus / D. Quammen. – NYC: W.W. Norton & Company, 2014. – 128 p.
3. Quammen D. Spillover: Animal Infections and the Next Human Pandemic / D. Quammen. – London: Bodley Head, 2012. – 592 p.
4. Аверьянов А. Н. Системное познание мира: Методологические проблемы / А. Н. Аверьянов. – М.: Политиздат, 1985. – 263 с.
5. Бромлей Ю. В. Несколько замечаний о социальных и природных факторах этногенеза / Ю. В. Бромлей // Л. Н. Гумилев: pro et contra, антологія. – СПб: НОКО, 2012. – С. 536-540.
6. Валлерстайн И. Капиталистическая цивилизация / И. Валлерстайн. – М.: ТНИ КМК, 2008. – 176 с.
7. Вернадский В. И. Живое вещество / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1978. – 358 с.
8. Глобальна епідемія у світі неминуча – 7 причин // Факти від 4 квітня 2017 р. – Режим доступу: <https://fakty.ictv.ua/ua/lifestyle/zdorove/20170404-globalna-epidemiya-u-sviti-nemynucha-7-prychyn/>
9. Гумилёв Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилёв. – СПб.: Кристалл, 2001. – 640 с.
10. Гумилёв Л. Н. Этносфера: история людей и история природы / Л. Н. Гумилёв. – СПб.: Кристалл, 2002. – 576 с.
11. Ефремов Ю. К. Важное звено в цепи связей человека с природой / Ю. К. Ефремов // Л. Н. Гумилев: pro et contra, антологія. – СПб: НОКО, 2012. – С. 576-582.
12. Калужский М. Л. Общая теория систем / М. Л. Калужский. – М.: Директ-Медиа, 2013. – 177 с.
13. Корявцев П. М. Философия антисистем / П. М. Корявцев. – СПб, 1994. – Режим доступа: <http://antisys.ru/antisys.html>
14. Малиновский А. А. Тектология. Теория систем. Теоретическая биология / А. А. Малиновский. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 448 с.
15. Луценко Е. В. АСК-анализ как метод выявления когнитивных функциональных зависимостей в многомерных зашумленных фрагментированных данных / Е. В. Луценко. – Режим доступа: <http://lc.kubagro.ru/aidos/aidos02/index.htm>

16. Пивоваров О. Н. Природа живых систем / О. Н. Пивоваров, И. О. Пивоваров, Л. Н. Кудрина. – М.: НИИ-Природа, 2002. – 144 с.
17. Рашевский Н. Организмические множества: очерк общей теории биологических и социальных организмов / Н. Рашевский // Исследования по общей теории систем. – М.: Прогресс, 1969. – С. 442-461.
18. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ / Ю. П. Сурмин. – Киев: МАУП, 2003. – 368 с.
19. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем / А. И. Уемов. – М.: Мысль, 1978. – 272 с.
20. Шах С. Пандемия: История смертельных вирусов / С. Шах. – М.: «Альпина Диджитал», 2016. – 208 с.

REFERENCES

1. Bertalanffy, L. (1968). *General System Theory*. NYC: Library of Congress Catalog.
2. Quammen, D. (2014). *Ebola: The Natural and Human History of a Deadly Virus*. NYC: W.W. Norton & Company.
3. Quammen, D. (2012). *Spillover: Animal Infections and the Next Human Pandemic*. London: Bodley Head.
4. Aver'yanov, A.N. (1985). *Sistemnoe poznanie mira: Metodologicheskie porblemy [Systemic cognition of the world: Methodological problems]*. Moscow: Politizdat [in Russian].
5. Bromlej, Yu.V. (2012). Neskol'ko zamechanij o social'nyh i prirodnyh faktorov etnogeneza [A few remarks on the social and natural factors of ethnogenesis]. *L. N. Gumilev: pro et contra, antologia*. (pp. 536-540). Saint Petersburg: NOKO [in Russian].
6. Vallerstain, I. (2008). *Kapitalisticheskaya civilizacia [Capitalist civilization]*. Moscow: TNI KMK [in Russian].
7. Vernadsky, V.I. (1978). *Zhivoe veshchestvo [Living matter]*. Moscow: Nauka [in Russian].
8. Global'na epidemia u sviti nemynucha – 7 prychn [The global epidemic is inevitable – 7 reasons]. (2017). *Fakty vid 4 kvitnya*. Retrieved from: <https://fakty.ictv.ua/ua/lifestyle/zdorove/20170404-globalna-epidemiya-u-sviti-nemynucha-7-prychyn/> [in Ukrainian].
9. Gumilev, L.N. (2001). *Etnogenez i biosfera Zemli [Ethnogenesis and the Earth's biosphere]*. Saint Petersburg: Kristall [in Russian].
10. Gumilev, L.N. (2002). *Etnosfera: istoria lyudej i istoria prirody [Ethnosphere: the history of people and the history of nature]*. Saint Petersburg: Kristall [in Russian].
11. Efremov, Yu.K. (2012). Vazhnoe zveno v tsepi svyazey cheloveka s prirodoy [An important link in the chain of human connections with nature]. *L. N. Gumilev: pro et contra, antologia*. (pp. 576-582). Saint Petersburg: NOKO [in Russian].
12. Kaluzhsky, M.L. (2013). *Obshchaya teoriya sistem [Philosophy of Antisystems]*. Moscow: Direkt-Media [in Russian].
13. Koryavtsev, P.M. (1994). *Filosofia antisistem [Philosophy of Antisystems]*. Saint Petersburg. Retrieved from: <http://antisys.ru/antisys.html> [in Russian].
14. Malinovsky, A.A. (2000). *Tektologia. Teoriya sistem. Teoreticheskaya biologiya [Tectology. Theory of systems. Theoretical Biology]*. Moscow: Editorial [in Russian].
15. Lutsenko, E.V. *ASK-analis kak metod vyyavleniya kognitivnyh funkcional'nyh zavisimostej v mnogomernykh zashumlennykh fragmentirovannykh dannykh [ASK-analysis as a method for revealing cognitive functional dependencies in multidimensional noisy fragmented data]*. Retrieved from: <http://lc.kubagro.ru/aidos/aidos02/index.htm> [in Russian].
16. Pivovarov, O.N. (2002). *Priroda zhivykh sistem [Nature of living systems]*. Moscow: NIA-Priroda [in Russian].
17. Rashevsky, N. (1969). Organizmicheskie mnozhestva: ocherk obshchej teorii biologicheskikh i social'nykh organizmov [Organism sets: an outline of the general theory of biological and social organisms]. *Issledovania po obshchej teorii sistem*. Moscow: Progress [in Russian].
18. Surmin, Yu.P. (2003). *Teorii sistem i sistemnyj analiz [Theory of systems and systems analysis]*. Kyiv: MAUP [in Russian].
19. Uемов, A.I. (1978). *Sistemnyj podhod i obshchaya teoriya sistem [The system approach and the general theory of systems]*. Moscow: Mysl [in Russian].
20. Shah, S. (2016). *Pandemia: Istoria smertel'nykh virusov [Pandemic: A history of deadly viruses]*. Moscow: Alpina Digital [in Russian].

Луканова Вікторія Вікторівна

Здобувачка кафедри філософії
Дніпровський національний університет імені
Олеся Гончара
49000, Дніпро, пр. Гагаріна, 72

Lukanova Victoriya

Competitor of the department of philosophy
Oles Honchar Dnipro National University
72, Naharina Ave., Dnipro, 49000, Ukraine

Email: vvlukanova@gmail.com ORCID: 0000-0002-2059-4622

Цитування: Луканова В. В. Феномен пандемії з точки зору системного підходу: до постановки питання / В. В. Луканова // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 7. – С. 70-76.

Citation: Lukanova, V. V. (2018). Fenomen pandemii z tochky zoru systemnoho pidkhodu: do postanovky pytannia [Phenomenon of pandemy from the point of view of system theory: to the formulation of the problem]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 21(7), 70-76.

“The Post-Modern Turn” of the US Military Scholars: Shallow, Adherent and Critical?

Loboda Yu. O., King's College London

According to historical facts, military elites were never totally separated from intellectual civil elites. From Ancient times to nowadays professional military education and personal contacts flourished due to mutual interest between these two parties. It is not easy task to define if this interaction was constructive or not for military since there is rich contradictory evidence – how stoics educated victorious Roman imperial army and how Henri Bergson's name is associated with two military blunders of France in the both world wars, despite of heavy criticism from his civil colleagues and generals in interwar period. Thus, it is important to understand, which intellectual biases and fashion are represented in contemporary Western military periodics and academic scholarship as a mirror of contemporary military thinking. The overall trend can be defined as “postmodernist turn”, which is realized in the following three main forms: shallow, adherent and critical. The majority of military writers, being familiar with the leading civil intellectuals through their higher education in humanities and social science, apply for postmodernist agenda pursuing the general intellectual mainstream fashion, which is common for both civil and military publications. Nevertheless, in the majority of cases this happens due to shallow following mainstream narrative, not because of the personal priorities, when adherence to a specific intellectual fashion is well-grounded and clearly motivated. The same is applicable to the military criticism of postmodernism, when the critical approach refers to the deep competence in contemporary intellectual debates among civil experts. This approach mainly reproduces devastating criticism of postmodernism as relativist, a way of thinking which is not relevant to military profession. This situation can be quite fruitful both for military and civil academics: it creates perfect conditions for critical debates aimed for clearing out fashionable metaphors, popular mindsets and elements of narrative, where pure theoretic structures can face the trial of practitioners, whose professional decisions are extremely responsible for safety of human lives and national security. Anyway, the internal opposition to the supporters of postmodernism in military sciences gives hope that it has all the chances not to become an overwhelming trend in military scholarship.

Keywords: philosophy; humanities; intellectual fashion; military disciplines; postmodern culture; deconstructivism; social constructivism

«Постмодерністський поворот» американських воєнних науковців: поверхневий, схвальний чи критичний?

Лобода Ю. О., Лондонський Королівський коледж

Воєнна професія та освіта і наука ніколи не були повністю відокремлені одна від одної. Починаючи з епохи Античності, офіцери завжди контактували з цивільними інтелектуалами – особисто чи на інституційному рівні.

Поширення гуманітарної освіти серед офіцерів збройних сил країн Заходу визначається дослідниками як позитивний чинник, який поліпшує здатності військових до критичного мислення при виконанні службових обов'язків, розширює їхній світогляд.

Однак досі залишається невивченим питання, як саме зміст сучасної вищої гуманітарної освіти може впливати на бойові здатності офіцерів. Сучасна Західна освіта та інтелектуальна мода значно відрізняються від, наприклад, наукової основи діяльності стратегічних служб, закладених Шерманом Кентом – дедалі частіше у фаховій літературі можна зустріти посилання на такі поняття, як «релятивізм», «ризом», «соціальний конструктор» та інших, що можна віднести до лексики «постмодернізму».

Лише в деяких випадках автори спеціалізованих воєнних видань демонструють достатню обізнаність в особливостях сучасних наукових та культурних напрямків, що дозволяє їм критично оцінювати інтелектуальну моду, яка поширюється і на воєнних науковців.

В статті були виокремлені такі способи рецепції постмодерністської тематики: поверхнева, схвальна та критична.

Дописувачі професійної воєнної періодики мають, як правило, і вищу гуманітарну цивільну, і фахову воєнну освіту. Не дивлячись на це, досить часто трапляються випадки некритичного чи необґрунтованого використання елементів постмодерністського нарративу, що можна пояснити загальними тенденціями у воєнній публіцистиці та персональними уподобаннями дослідників. Щоправда, також наявна і критика постмодерністського «ухилу» у воєнній публіцистиці, де використовуються матеріали академічних дебатів, в яких беруть участь цивільні фахівці.

Наразі можна стверджувати, що постмодерністські уподобання сучасних військових науковців та публіцистів – це здебільшого данина тенденціям інтелектуальної моди, а спротив цим тенденціям, який відображений у війсьній періодиці та фаховій літературі, вказує на вірогідність того, що ця інтелектуальна мода може не стати визначальною в царині військових дисциплін.

Ключові слова: філософія; гуманітарні дисципліни; інтелектуальна мода; військові дисципліни; культура постмодерну; деконструктивізм; соціальний конструктивізм

«Постмодерністський поворот» американських військових учених: поверхневий, одобрительний или критичний?

Лобода Ю. А., Лондонський королівський коледж

Військова професія, освіта і наука ніколи не були повністю відокремлені одна від одної. Починаючи з епохи Античності, офіцери завжди контактували з громадянськими інтелектуалами – особисто або на інституціональному рівні.

Розповсюдження гуманітарної освіти серед офіцерів озброєних сил країн Заходу визначається дослідниками як позитивний фактор, який покращує здатності військових до критичного мислення при виконанні службових обов'язків, розширює їх світогляд.

Однак до сих пор залишається невідомим питання про те, як саме зміст сучасної вищої гуманітарної освіти може впливати на бойові здатності офіцерів. Сучасна Західна освіта і інтелектуальна мода суттєво відрізняються від, наприклад, наукової основи діяльності стратегічних служб, заснованих Шерманом Кентом – все частіше в професійній літературі можна зустріти посилання на такі поняття як «релятивізм», «ризом», «соціальний конструкт» і інших, які можна віднести до лексики «постмодернізму».

Лише в деяких випадках автори спеціалізованих військових видань демонструють достатню обізнаність у особливостях сучасних наукових і культурних напрямків, що дозволяє їм критично оцінювати інтелектуальну моду, яка розповсюджується і на військових учених.

У статті були виділені такі способи рецензії постмодерністської тематики: поверхневий, одобрительний і критичний.

Кореспонденти професійної військової періодици мають, як правило, і вищу гуманітарну громадянську, і професійну військову освіту. Незважаючи на це, досить часто зустрічаються випадки некритичного або необґрунтованого використання елементів постмодерністського наративу, що можна пояснити загальними тенденціями в військовій публіцистиці і особистими симпатіями дослідників.

Тем не менше, також присутня і критика постмодерністського «уклона» в військовій публіцистиці, де використовуються матеріали академічних дискусій, в яких беруть участь громадянські спеціалісти.

На сьогоднішній день можна утверджувати, що постмодерністські симпатії сучасних військових учених і публіцистів – це переважно дань тенденціям інтелектуальної моди, а опір цим тенденціям, який відображено в військовій періодиці і професійній літературі, вказує на вірогідність того, що ця інтелектуальна мода може не стати визначальною в сфері військових дисциплін.

Ключові слова: філософія; гуманітарні дисципліни; інтелектуальна мода; військові дисципліни; культура постмодерну; деконструктивізм; соціальний конструктивізм

This very fashionable quotation (which is sometimes erroneously ascribed to Thucydides) roams from one article written by military scholar to another: ‘The nation that will insist upon drawing a broad line of demarcation between the fighting man and the thinking man is liable to find its fighting done by fools and its thinking by cowards’ [4, p. 85]. Actually, in European history the division between civil academics and military professionals happened not so often. Ancient philosophers educated Greek and Roman generals (emperors Marcus Aurelius and Julian were philosophers); in I-II AD stoic

philosophy dominated in Roman society and its army as well; Prince Eugene of Savoy treated Leibnitz’ “Monadology” as a sacred writing [27, p. 202]; pre-Great War French generals obtained a name of “bergsonian”, in the Soviet Military universities the Marxist-Leninist philosophy was compulsory course. Modern military specialists cannot avoid completely familiarization with contemporary intellectual culture, especially when it turns to a fashion. They read books and papers, they have their personal scientific interests, they receive professional education which to some extent reflects contemporary intellectual debates.

It is very complicated question in which way this influence, especially represented by leading public intellectuals, really works and what it brings to military practitioners. One of the first modern researchers of this issue was Julien Benda, who raised a question about real value of contribution of public intellectuals and its doubtful character [1]; the failures of the French Plan XVII were attributed to H. Bergson: "Before 1914 France possessed a General Staff worthy to be called Bergsonian. Its doctrine accepted the discredit of intelligence and favoured the cult of intuition. This is a statement which is stupefying and incredible: at first sight it is positively staggering. But after due examination it emerges as a perfectly truthful assertion. And this General Staff of ours forced its conviction to the ultimate limits" [24, p. 33]. Contemporary criticism is aimed to intellectuals who create "intellectual markets" [26]. Besides the public intellectuals, the form of penetration of civil scholarship to military agenda could be considered as institutionalized: for example, numerous US departments of philosophy advertise themselves stating that their graduates are welcomed in CIA; students who received their degrees via ROTC (up to 38% newly commissioned army officers, 16% - Navy, 38% - Air Force) program deliver their intellectual abilities to armed forces. From one side, the professional contribution of officers, trained in humanities and liberal arts are assessed as positive [11; 3, p. 127; 7]; from the other side researchers note that education system in the USA could be characterized as politically and ideologically biased [10], which can have unpredictable outcomes in the context of active service in the US armed forces; there is no evidence that any serious study was done in this realm.

If to compare influence of two different intellectual mainstreams – analytical and post-modern – the last is overwhelming. It dominates higher educational agenda, because it does not require fundamental special preparation, and it covers general cultural issues. Analytical school of thought is too specific to be popular within society.

The intellectual fashion of Post-Modernism thought is represented in publications of the US military scholars. Traditional academic approach, founded by Sherman Kent [13], Washington Platt [25] etc appeared too conservative for modern challenges [28, p. 407-412], which forced search for new intellectual guidelines and methods, where Post-Modernism with its human/social orientation and variety of interpretations has looked at optimal solution. Open-source papers printed by military

scholars do not reflect the attack on the Post-Modernism by A. Sokal and J. Bricmont [29; 30] and other critical reviews, but it does not make the fashion for Post-Modernism more shallow.

Nevertheless, the term "post-modern" is often used not to refer to specific intellectual culture, but just to indicate the contemporary time:

In fact, maybe the conflict in Afghanistan should be labelled "The Post-Modern War Experiment." [19, p. 34].

It is too soon to determine whether this development, involving loose networks of combatants who come together for a discrete purpose only to quickly disperse upon its achievement, will prove to be a lasting or completely ephemeral characteristic of postmodern insurgency. Hoffman B. [12, p. 14].

Using this perceptual lens, we can think of warfare as transitioning from the modern to the post-modern era — just as the political and economic systems are doing [3, p. 12].

Necessarily, the lethal operations that are conducted in the physical domain must be, to some degree, supported and reinforced by nonlethal execution in the Human Domain in order to achieve the same success in the Cyber Domain model of the current post-modern terrorist [6, p. 6].

The point Clausewitz is at pains to make is that where one combat arm is strong another is weak. Hence, they are interdependent. We like to believe this notion of interdependence is a post-modern phenomenon, but it was apparent in the 19th century and over 2,000 years before to the Romans and Macedonians. [2, p. 77-78].

There is a radical difference between strategy formulated to fight conventional wars and deter nuclear wars and that necessary to conduct armed struggle in the post-modern world [14, p. 12]; The conflicts in Afghanistan and Pakistan do not lend themselves to maneuver warfare, air-centric warfare, or effects-based operations, although each is relevant to the task of developing a theory of post-modern conflict [14, p. 21].

More deep understanding of what actually Post-Modernism is shows Colonel Christopher R. Papparoni, U.S. Army, retired, an associate professor in the Army Command and General Staff College's Department of Logistics and Resource Operations at Fort Lee, Virginia: "The primary role of the postmodern professional organization is no longer to be a producer of knowledge, stability, and certainty; rather, it is to be a constant organizer in a never-ending condition of complexity - spawning a

spontaneous approach to replacing tools that are not working” [20, p. 45]; “This sensemaking through high quality human network connections can facilitate improvisation among the members of the logistics community (perhaps this is the principal task of the postmodern logistician)” [21, p. 42]. He proposes his own project of “deconstruction” of metaphors which are used in military language: “This essay has proposed a framework that can assist in needed reflection and help professionals decipher whether specific metaphors are imaginative enough. The mindless tyranny of defunct metaphors in Western military knowledge has already proven its liabilities. Mindfulness of the inherent potential for such domination can serve to motivate imaginative ways to explore breakthrough sensemakings. Such reflection could lead to inventions of breathtakingly rich eloquence in postmodern military discourse” [22, p. 55].

Col. Dale Eikmeier writes about opposition of the post-modern thought to classical mindsets: “They suggest that an enlightenment-age concept based on Newtonian physics, reductive logic, and determinism is too simple to contribute to the understanding of complex adaptive systems in a postmodern age.” [9, p. 5]; post-modern thought is clearly attributed to social research: “To bring some context to this abstract proposal, I introduce in this article several design concepts that draw from post-modern philosophical and sociological fields that help us consider whether our Army may inadvertently train to fail, and how it as effectively insulated itself from even questioning these institutionalisms” [32, p. 16].

Military scholars go further when they quote the most significant post-modern writers – M.Foucault, J.Derrida, J.Baudrillard etc, technical terms like “rhizome”, “deconstruction”, “hermeneutics”, Simulacrum etc.

The term “rhizome” is used to refer to a non-conventional system of command “The rhizomatic command system is difficult to attack, just as rhizomatic weeds are difficult to eradicate. General Smith cautions that rhizomes are eradicated by one of three methods: 1) digging them up; 2) poisoning or removing the nutrients from the soil; or 3) penetrating the roots with a systemic poison. Cutting off the visible heads of rhizomes causes them to lie dormant for a time — at best. The attack on a rhizomatic command system is done best from all three directions—operations in each direction being conducted to complement the others. This takes us to the need to conduct a “holistic” war with a total unity

of effort” [15, p. 29-30]; Organization to Deal with a “Rhizomatic” Command System and to Generate a Total Unity of Effort. A rhizomatic command system operates with an apparently hierarchical system above ground—visible in the operational and political arenas and with another system centered in the roots underground. It is a horizontal system with many discrete groups. The system develops to suit its surroundings and purpose in a process of natural selection, and with no predetermined operational structure. Its foundation is that of the social structure of its locale. The groups vary in size, but those that survive and prosper are usually small and organized in cells whose members will not necessarily know their relationship with, or the membership of, other cells. A cell will perform a minimum of three tasks: 1) direct and sometimes lead military action; 2) collect and hold resources such as money and weapons; and, 3) direct and sometimes conduct political actions, which can range from bombing train stations, to funding schools, to electioneering. Cells will normally be allowed considerable latitude in the methods they adopt to suit the local circumstances—provided the cell is both successful and no more corrupt than what is condoned by the general movement. In all cases, the need for security is paramount [16, p. 18-19].

Maj. Ben E. Zweibelson, a squadron executive officer for 1/2 Cavalry Regiment, USAREUR, a graduate, of the U.S. Army School of Advanced Military Studies, believes that J.Bodrillard and critical assessment of his concept of simulacra can help to improve US Army training process: “Design” as it relates to military applications has a broad range of conceptual, holistic applications for dealing with complexity, although most services attempt to brand their own design approach for self-relevant concerns. Army design methodology does not include any of these concepts in U.S. Army doctrine nor does our training strategy specifically reference design theory. However, critical reflection and holistic, systemic approaches might illustrate our training shortfalls. To conduct this inquiry, we draw from philosopher Jean Baudrillard’s concept of simulation and simulacra. We also reference sociologists Peter Berger and Thomas Luckmann’s collaborative concept of “social knowledge construction,” to demonstrate how the Army potentially trains in an approach that is in conflict with what we expect our training to accomplish. Are we spending our energies, resources, and time in training approaches that are detrimental to our overarching goals because they train us in the wrong

ways? To return to the plot of the science fiction movie quoted at the beginning, shall we swallow the red pill and face uncomfortable truths, or swallow the blue pill and continue enjoying the false realities we create for ourselves through training the force toward national policy goals? [32, p. 16].

LTC Leesa J. Papier, US Army, uses Baudrillard's concept "simulacre" to answer the question how to build a proper strategy against enemy's propaganda: "The democratic system must remove the ambiguity and establish the position of power in that discourse. The difficulty of addressing the simulation through discourse is that it regenerates and regenerates its own logic. According to Baudrillard, contradicting one set of signs by producing another set of signs causes the system to disintegrate as it moves further from reality. The USG must establish the reality of the democratic system and remain consistent through truth in its representation of that system. As long as the United States responds reactively with ill-thought 'huh-uh' statements to propaganda designed to denigrate and destroy the democratic system, it is doomed to fail in the long war. The democratic logic is threatened by a simulation, the threat of vanishing in a play of words, risking the real power of the system." [23, p. 55].

J. Derrida's concept of deconstruction, as MAJ Sean C. Chang, US Army, argues, can be used in military operations: "Lastly, the Israeli military employed poststructuralism and the concept of deconstruction in 2002. In an attempt to rearrange space in an urban environment, Israeli military commanders tried to conduct military operations from a deconstructionist perspective, questioning "the relationship between conflict and space." More specifically, this was an attempt to apply Derrida's deconstruction concept by seeing and understanding the relationship of urban battlefield from a different lens. For example, an Israeli commander commented that "defining inside as outside and interiors of homes as thoroughfare [with] soldiers used none of streets, roads, alleys and courtyards that make up the order of the city." In Operation Defensive Shield, the Israeli military demonstrated that poststructuralism and deconstruction are more than just some ivory tower intellectual ideas. These concepts have tangible applicability in real world security and military operations because they offer a credible alternative perspective" [5].

Fashion for post-modernism can seem attractive for researchers who try to find new language for explanation of new realities. Postmodernist thinkers also offer new ways of thinking, which encourage

variety of interpretations, focusing on complexities of human-society interaction, and a structure of society in general. The critics of Post-Modernist thought insist that it is irrational and relativist, and military writers partially participate in this counter-paradigm.

Being aware of the "Sokal-Brickmont affair" or not, military professional blame post-modernists in fake intellectualism, which hides behind the sophisticated rhetoric: "The IDF's transient embrace of SOD post-modern theories at the expense of traditional principles of war was, arguably, one of the strangest episodes in the history of military doctrine. Using John Ellis' work *Against Deconstruction* as a backdrop to describe the failings of SOD, Yehuda Wegman writes that SOD was "the image of intelligence and complexity . . . the use of rhetorical means in order to create the illusion of intelligent analysis at a time when there was no such analysis." Wegman adds, "The first casualty of the new language was the main principle of war: adhering to the mission" [18, p. 41]. It is assumed that principles of classic rational thinking are still needed in the modern world: "Amazingly, there were even more officers uncomfortable with questioning their fundamental assumptions about warfare. Today I realize that SAMS could only do so much in introducing different ways to approach the subject. Even after looking into postmodern philosophies, alternative construction of social meaning, and complexity theory and systems thinking, the SAMS curricula could not break away from the demands of the Army in forcing upon us the technically rational paradigm. Thus, after studying how complex adaptive systems resist reductionist understanding and deliberate, rational approaches — we launched into the military decision-making process (MDMP), center of gravity analysis, and backwards, intuitive planning" [17, p. 43]. But the heaviest criticism goes from military academics with highly professional background in humanities, i.e. history: "Although dissimilar in many regards, the post-structuralist theories of Michel Foucault, the deconstructionist notions of Jacques Derrida, and Dominick La Capra's techniques of literary criticism all have one thing in common - they attack some very basic assumptions about what we know and how certain we are about knowing it. To be sure, these theorists often wrap themselves in impenetrable jargon and make some seemingly absurd claims about all knowledge being reducible to a text. Yet, one of postmodernism's central arguments - that the past "as it actually was" is essentially

irrecoverable and, therefore, unknowable - rings as true as Michael Howard's observation that history is merely what historians write. The postmodernists go one step further, maintaining that historical writing itself, because it involves the personal interpretation of the historian and is therefore an inevitably imperfect rendering of the past, is closer to fiction than nonfiction. Indeed, they have a point ... Indeed, in one sense, the post-structuralists, deconstructionists, and literary critics seem to have hoisted themselves on their own petards. One of the central premises of their argument that the meaning of texts emerges independent of authorial intent gives rise to a philosophical contradiction. After all, if a text can be interpreted in any way the reader desires without regard to authorial intent, then what would prevent historians from reading the texts of the postmodernists in any way that we choose, even in ways that reinforce the validity of historical writing?" [8].

Thus, it is possible to assert that military theorists to some extent reflect the situation in civil intellectual culture: there is a textual evidence of the opposition between Post-Modernists and their more conservative critics. In general, not so many published texts of military scholars deal with so called "cognitive realm", where the likes and dislikes of Post-Modernism can appear, but

in some polemic papers it is seen that the debate between Post-Modernists and "conservatives" is much intensive than between their civil colleagues on the "intellectual market". There could be various reasons for that – no fear of a threat to career for established scholars, or just more practical character of the military profession, which requires higher level of responsibility of words and thoughts than, say, a profession of lecturer of literature critic. Anyway, the "Post-Modernist turn" is a response to the challenge of understanding of new realities of war that essentially changed since the end of the Cold War. And its criticism and debates within the military community may contribute not only the development of military theory, but the advance of humanities as well. Since the concepts and mindsets of the leading Post-Modernist thinkers are applied in military theory and practice, this experience should be studied by the specialists in humanities in the first instance – whether this application was done correctly, if not – what interfered and why; which results were received, how adequately the Post-Modernist agenda was apprehended and, of course, how acceptable the criticism of Post-Modernist thinking in military science was. This analysis can contribute not only military theory, it can be inspirational for the civil thinkers as well.

REFERENCES

1. Benda, J. (2007). *The Treason of the Intellectuals*. NJ: New Brunswick, Transaction Publishers.
2. Boothe, L. (2013). *King No More. Military Review*, May-June.
3. Bunker, R.J. (2009). Reconceptualizing the 2006 QDR Threat Categories. *Special Warfare*, March-April.
4. Butler, W.F. (1889). *Charles George Gordon*. London and New York: Macmillan and Co.
5. Chang, S.C. *Searching for a Different Understanding of Operational Art*. Retrieved from: <http://cgsc.contentdm.oclc.org/cdm/singleitem/collection/p4013coll3/id/3468/rec/1>
6. Chapman, H. (2013). A Military Revolution in Human Affairs. *Special Warfare*, April-June.
7. Cohen, E.A. *Neither Fools Nor Cowards*. Retrieved from: <http://www.wsj.com/articles/SB111594899821632564>
8. Echevarria II, A.J. (2005). The Trouble with History. *Parameters*, Summer, 78-90. Retrieved from: <http://ssi.armywarcollege.edu/pubs/parameters/articles/05summer/echevarr.htm>
9. Eikmeier, D.C. (2017). The Center of Gravity: Still Relevant After All These Years? *Military Review Online Exclusive*, May.
10. Gross, P.R., & Levitt, N. (1994). *Higher Superstition. The Academic Left and its Quarrels With Science*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
11. Healey, D.B. (2016). The Humanities and the Army. *Army Press Online Journal*, 9 February. Retrieved from: <http://armypress.dodlive.mil/files/2016/02/Healey-9Feb16.pdf>
12. Hoffman, B. (2004). Insurgency and Counterinsurgency in Iraq. *Special Warfare*, 17 (2).
13. Kent, Sh. (1966). *Strategic Intelligence for American World Policy*. Princeton: Princeton University Press.
14. Kipp, J.W., & Grau, L.W. (2011). Military theory, strategy and praxis. *Military Review*, March-April.
15. Manwaring, M.G. *The Strategic Logic of The Contemporary Security Dilemma*. Retrieved from: <http://ssi.armywarcollege.edu/pdffiles/pub1091.pdf>
16. Manwaring, M.G. *Ambassador Stephen Krasner's Orienting Principle for Foreign Policy (and Military Management) – Responsible Sovereignty*. Retrieved from: <https://ssi.armywarcollege.edu/pdffiles/PUB1104.pdf>
17. Martin, G.M. (2015). Deniers of "The Truth": Why an Agnostic Approach to Warfare is Key. *Military Review*, January-February.
18. Matthews, M.M. (2009). The Israeli Defense Forces Response to the 2006: War with Hesbollah. *Military Review*, July-August.
19. Menter, J.M., & Terrell, B.A. (2013). Modification of the Planning Process for Sustainers Part 1: Design. *Army Sustainment*. March – April.
20. Paparone, C.R. (2008). Resourcing the Force in the Midst of Complexity: The Need to Deflate the 'ppb' in PPBE. *Army Logistician*. November – December.

21. Paparone, C.R. (2008). On Metaphors we are led by. *Military Review*, November-December.
22. Paparone, Ch.R. (2008). The Nature of Knowledge in the Profession of Military Logistics. *Army Logistician*. November – December.
23. Papier, L.J. *Countering Propaganda in the Global War on Terrorism What can a Democracy do?* Retrieved from: <http://cgsc.contentdm.oclc.org/cdm/singleitem/collection/p4013coll3/id/2451/rec/3>
24. Pierrefeu de, J. (1924). *Plutarch Lied*. New York: Alfred A. Knopf.
25. Platt, W. (1957). *Strategic Intelligence Production. Basic Principles*. New York: Frederick A. Praeger, Publishers.
26. Posner, R.A. (2001). *Public Intellectuals: A Study of Decline*. Cambridge, Massachusetts, London, England, Harvard: Harvard University Press.
27. *Prince Eugene: General-Philosopher and Art Lover*. (2010). Vienna: Belvedere.
28. Shulsky, A.N., & Schmitt G.J. (1999). Leo Strauss and the World of Intelligence (By Which We Do Not Mean Nous). *Leo Strauss, the Straussians, and the American Regime*. K.L. Deutsch, & J.A. Murley (Eds.). Lanham, Boulder, New York, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
29. Sokal, A. (2010). *Beyond the Hoax: Science, Philosophy and Culture*. Oxford: Oxford University Press.
30. Sokal, A., & Bricmont, J. (1998). *Fashionable Nonsense: Postmodern Intellectuals' Abuse of Science*. New York: Picador.
31. Watson, C.A. (2007). *Military Education. A Reference Handbook*. Westport, London: Praeger Security International.
32. Zweibelson, B.E. (2014). Does the Army Training Strategy Train to Fail? *Military Review*, January-February.

Лобода Юрій Олександрович

Студент магістратури кафедри Досліджень війни, кандидат філософських наук, доцент
Лондонський Королівський коледж
Стренд, Лондон WC2R 2LS, Об'єднане Королівство

Loboda Yuriy

MA student at Department of War Studies, PhD in philosophic sciences, associate professor
King's College London
Strand, London WC2R 2LS United Kingdom

Email: yuriy.loboda@gmail.com ORCID: 0000-0002-9121-6696

Цитування: Loboda Yu. O. "The Post-Modern Turn" of the US Military Scholars: Shallow, Adherent and Critical? / Yu. O. Loboda // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2018. – Т. 21. – № 7. – С. 77-83.

Citation: Loboda, Yu.O. (2018). "The Post-Modern Turn" of the US Military Scholars: Shallow, Adherent and Critical? *Scientific and theoretical almanac «Grani», 21(7), 77-83.*

Стаття надійшла / Article arrived: 13.07.2018

Схвалено до друку / Accepted: 21.07.2018